

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI

LOZAN ANTLAŞMASI VE MUSUL SORUNU ÇÖZÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hazırlayan
Sawash. H. MUHAMMED ALİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlyas DOĞAN

Ankara - 2008

ONAY

SAWASH. H. MUHAMMED ALİ tarafından hazırlanan **LOZAN ANTLAŞMASI VE MUSUL SORUNU ÇÖZÜMÜ**, başlıklı bu çalışma, 12 – 05 – 2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Hukuk dalında Yüksek Lisansı Tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Türel YILMAZ (Jüri Başkanı)

.....

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ (Üye)

.....

Prof. Dr. İlyas DOĞAN (Danışman)

ÖNSÖZ

Musul meselesi gibi önemli ve Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerine rastlayan bir konuyu incelemeye karar vermem, Atatürk döneminde karşılaşılmış ve Misak-ı Milli ile ilgili, önemli konularından biri olmasıdır.

"Şark Meselesi" sözü ilk defa 1815 Viyana Kongresi'nde Rus delegasyonunca dile getirilmiş, bu tarihten sonra bu sözcük, siyaset adımları ve tarihçiler tarafından çeşitli anlamlarda tarif edilmiştir. "Şark Meselesi" 19 ncu yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı yüzyılın ikinci yansından itibaren de imparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamında, kullanılmıştır. Ancak "Şark meselesi"nin geniş boyutta ele alanlar da bulunmaktadır. Bunlara göre "Şark Meselesi" Türklerin Avrupa'ya ayak basmasıyla başlamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtaya birden yayılmasıyla batılı devletlerin gündeminde ön sıraları almıştır. Bir kısım Avrupa devletleri,"Şark Meselesini" kendi çıkarları doğrultusunda çözümleyip ondan siyasi ve ekonomik alanda kazançlar elde etmek için çaba sarf ederlerken, bu mücadelede çoğu zaman kendi aralarında da çıkar çatışmaları yaşamışlardır.

Musul Meselesi, Mondros Mütarekesi'nin 1918'de imzalanması ile başlayıp, 1926 yılı Haziran, ayına kadar geçen süre içinde çeşitli safhalardan geçmiş ve yeni Türk Devleti'nin İngiltere'yle olan ilişkilerinin temel meselesini oluşturmuştur. Bu mesele o dönem Türk-İngiliz ilişkilerini savaş noktasına kadar getirmiştir.

Musul bölgesinin, doğal kaynaklarıyla ekonomik, Doğu bölgesi ile ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıması 19 ncu yüzyıldan itibaren İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya'nın dikkatlerinin bu bölge üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Musul bölgesini Fransa'ya bırakmış ancak özellikle bölgedeki zengin petrol yataklarının ortaya çıkmasıyla Musul'u yeniden ele geçirmek amacıyla çaba sarfetmeye başlamıştır. İngiltere aradığı fırsatı sonunda Mondros Mütarekesi ile bulmuş ve mütarekenin 7 nci maddesine dayanarak 15 Kasını 1918'de Musul'u işgal etmiştir,

Türkiye ise 28 Ocak 1920'de ilan ettiği Misak-ı Milli'de, Mondros Mütarekesi sırasında işgal altında bulunmayan toprakları Türkiye'nin sınırları içinde kabul ettiğinden, Musul'u da Misak-ı Milli sınırları içerisinde görüyordu.

Musul Meselesi, İngiltere ve Türkiye açısından farklı bakış açılarından değerlendirildiğinden Lozan Konferansı'nda önemli tartışmalara neden olmuştur. Türk tarafının temsilcisi İsmet Paşa ile İngiliz Lord Curzon, Türk-İngiliz ilişkilerini tehlikeye düşüren bu konunun, konferans sonrasında ikili görüşmelerle halledilmesine karar vermişlerdir. Nitekim bu karar gereğince sorunun çözümü ikili görüşmelere bırakılmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında, kendilerinden büyük yardım ve ilgi gördüğüm, sonsuz hoşgörüsüyle bana destek olan, değerli hocam Prof. Dr. İlyas Doğan'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar	ix
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MUSUL MESELESİNİN BAŞLANGICI

I. MUSUL BÖLGESİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	1
A. Bölgenin Coğrafi Durumu ve Nüfus Yapısı	1
B. Musul Tarihi	7
C. İngiltere'nin Musul Üzerindeki Emelleri.....	13
D. Savaş Sonrası İngiltere'nin Bölgedeki Etkinliği	18
E. Askeri Gelişmeler ve İşgalin Başlangıcı.....	24
II. MİSAK-I MİLLİ VE MUSUL	29
A. Misak-ı Milli'nin İlanı.....	29
B. Misak-ı Milli'ye Göre Musul'un Durumu	31
C. İngiliz İşgali Karşısında Musul Halkının Tutumu	33
D. Musul'un İşgali Karşısında T.B.M.M. ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tutumu.....	34
E. Türk – İngiliz Birliklerinin Çatışmaları.....	35
F. Türk – İngiliz Çatışmaları Sonucu Gelişen Olaylar	39

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NDA MUSUL MESELESİ

I. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ MUSUL İLE İLGİLİ BEKLENTİLER.	43
II. LOZAN KONFERANSI'NDA MUSUL MESELESİNİN TARTIŞILMASI.....	45
A. Lozan Konferansı Hazırlıkları.....	45
B. İngiliz Görüşü.....	48
C. Türk Görüşü	50
1. Etnografik Nedenler.....	51
2. Siyasi Nedenler.....	52
3. Tarihi Nedenler.....	53
4. Ekonomik Nedenler.....	53
5. Askeri ve Stratejik Nedenler.....	53
III. MUSUL MESELESİNİN MİLLETLER CEMİYETİNE GÖTÜRÜLMESİ VE GELİŞMESİ.....	60
A. Tarafların Milletler Cemiyetine Gidişi.....	60
B. İngiliz Görüşü.....	61
C. Türk Görüşü.....	62
D. Üçlü Komisyonun Kurulması ve Komisyonun Raporu.....	64
E. Musul Hakkında Kararlar.....	66
IV- LAHEY ADALET DİVANİ'NİN İSTİŞARE GÖRÜŞÜ.....	68
V- MİLLETLER CEMİYETİ KARARI.....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK YÖNETİMİ ALTINDA TÜRKMENLER

I- KRALLIK REJİMİNDE IRAK TÜRKLERİ (1939 – 1958)	74
A. Hatay Örneği, Irak Türklerinin Olumsuz Yansımaları	76
B. Krallık İdaresinin Türk Toplumuna Baskıları.....	80
1. Irakta Uygulamalar Baskılar	80
2. Türkiye'deki Irak Vatandaşı - Türkmenlere Yönelik Baskılar	82
3. Türkçe Basına Yönelik Baskıları Uygulanması	83
4. Türkmen Öğrenci Muhtırasında Türkiye'den Talepler.....	85
II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE IRAK TÜRKLERİ	77
A. Irak'ta 14 Temmuz Darbesi ve Cumhuriyet İlanı.....	87
B. Kerkük Türklerine Karşı Katliam (14-16 Temmuz 1959).....	88
C. General Kasım'ın Devrilmesi.....	90
D. Irak'ı Yeni Askeri Darbe ve Baas Partisinin İktidara Gelmesi..	92
E. Türkmen Kardeşlik Kulübü'nden Irak Cumhurbaşkanı Hasan El- Bekr'e Muhtıra (11 Eylül 1968).....	93
F. Irak'ta Türkmenlere Kültürel Haklar Tanınması (24 Ocak 1970).....	95
G. Irak'taki Türk Bölgeleri Araplaştırmak Planı.....	96
F. Kürtler Kerkük ile Emelleri.....	98
III. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİNDE IRAK TÜRKLERİNE YÖNELİK BASKILAR.....	100
A. Türkmen Liderler İdam Ediliyor (16 Ocak 1980).....	100
B. İran - Irak Savaşı Sırasında Türkmenlere Yönelik Yeni İdamlar (1980 - 1982).....	100

C. Körfez Savaşı ve Sonrası.....	105
D. Kuzey Irak'ta Kürt İsyanı ve Türkmenlerin Ayaklanması.....	105
E. Irak Ordusunun Karşı Saldırıya Geçmesi.....	107
F. Altun Köprü Katliamı (28 Mart 1991).....	108
G.1. Türkmenlerin Siyasi Örgütlenmeleri.....	109
a. Irak Türkmen Cephesi (ITC).....	109
b. Türkmen Kardeşlik Ocağı (TKO).....	111
c. Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP).....	111
d. Türkmenli Partisi (TP).....	112
e. Türkmen Bağımsızlık Harekatı (TBH).....	113
f. Türkmen İslami Harekat (TİH).....	113
G.2. Kürtlerin Kurduğu Kukla (Türkmen) Partileri.....	114
H. Irak Krizi Türkiye'nin Önüne Geliyor.....	115
I. Türkmenler İçin ABD Güvence Veriyor.....	118
İ. Iraklı Muhalefet Gruplarının Londra Toplantısı.....	120
J. T.B.M.M. Tezkereyi Reddediyor (1 Mart 2003).....	122
IV. SAVAŞ ve İŞGAL DÖNEMİNDE TÜRKMENLER.....	125
A. Irak Savaşı Başlıyor ve Türkiye Irak'a Girmiyor.....	126
B. Kürtler Kerkük'ü Yağmalıyor ve Kriz Patlıyor (9-10 Nisan 2003).....	125
C. Sınırdaki Türk Birlikleri.....	127
D. Çuval Olayı.....	130
E. Irak Geçici Konseyi Kurulması.....	132
F. Tuzhumatı ve Kerkük Türkmenlerine Baskılar 22-23 Ağustos 2003.....	134

1. Tuzhumatı Olayı.....	134
2. Kerkük Olayları.....	136
G. Kürt Grupların Federasyon Tasarı ve Buna İlk Tepkiler.....	137
H. Irak'ta Federal Yapılanmaya Gidiş.....	138
I. Irak Geçici Anayasası Taslağı.....	139
İ. Geçici Irak Anayasasının (Yönetim Yasasının) İmzalanması...	142
SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA	146
EKLER.....	152
ÖZET	192
ABSTRACT.....	193

KISALTMALAR

a.g.e.....	Adı geçen eser.
ABD.....	Amerika Birleşik Devletleri.
Bkz.....	Bakınız
BM.....	Birleşmiş Milletler
No.....	Numara
ITC.....	Irak Türkmen Cephesi
s.....	Sayfa
UAD.....	Uluslararası Adalet Divanı
Vb.....	Ve Benzer

TABLÖLAR

- 1- LORD CURZON. MUSUL ETNİK TABLOSU.
- 2- İSMET PAŞA. MUSUL ATNİK TABLOSU.

GİRİŞ

Türkmenlerin yaşadığı eski Musul vilayeti toprakları, 1918 Mondros Mütarekesi yapıldığı tarihte Türk ordusunun kontrolü altındaydı. İngilizler bu yerleri mütarekenin imzalanmasından sonra işgal ettiler. Türkiye, bu işgali tanımadı ve Misak-ı Milli’de Musul vilayetini Türkiye sınırları içinde saydı.

Lozan Barış Konferansı’nda Musul vilayeti konusunda çetin bir diplomatik savaş yaşandı. Türkiye, bütün Musul vilayetinin Türkiye’ye katılmasını talep etti. İngiltere bunu reddetti. Türk talebi kabul edilmiş olsaydı, bugün Kerkük, Musul ve Süleymaniye dahil bütün Kuzey Irak, Türkiye sınırları içinde olacaktı. Esas güvenlik düşüncesiyledir ki Türkiye, Musul vilayetini topraklarımıza katmak için ısrarlıydı. Fakat barış konferansında Türkiye’nin talebi kabul edilmedi.

Bütün Lozan barış sistemini bloke edeceği anlaşılan Musul sorunu, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nın dışında bırakıldı. Daha sonra Türkiye ile İngiltere masaya oturdu. Bu ikili görüşmelerde de bir anlaşmaya varılmadı. Türkiye, “Halka sorulsun, Musul vilayetinde plebisit yapılsın” dedi. İngiltere, “Halka sorularak çözülmez” diye karşı çıktı.

İngiltere, Musul konusunu Milletler Cemiyeti’ne götürmek istiyordu. Türkiye ise bu kuruluşa henüz üye bile değildi, öneriye karşı çıkıyordu. Buna rağmen İngiltere, 6 Ağustos 1924 günü Milletler Cemiyeti’ne başvurdu ve Türkiye – Irak sorununun gündeme alınmasını istedi. Aynı tarihte yani - İngiliz başvurusunun ertesi günü, Türkiye’nin Hakkari yöresindeki Nasturiler Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı ayaklandırıldı. Hem İngiliz diplomasisi, hem Nasturi ayaklanması Türkiye’yi adeta kısıp almaya yöneldi. Bu baskılar, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti seçeneğini kabul etmesinde etkili olmuştur.

Milletler Cemiyeti, Musul vilayetine üç kişilik bir komisyon gönderdi; ordaki halkın fikri alınıyor, nabızı tutuluyordu. Halk Türkiye’de kalmak mı istiyordu, yoksa İngiliz mandası altına girmek mi? İşte tam bu sırada, yani

Milletler Cemiyeti Komisyonu Musul vilayetinde inceleme yaparken, Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanması patlak verdi. 22/23 Şubat 1923'te Genç'te başlayan ve çabucak çevreye de yayılan bu gerici ayaklanma, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini aylarca uğraştırdı.

1924'te Nasturi ayaklanması ve 1925'te Şeyh Sait ayaklanması Musul davasını çok etkiledi. Sonunda Musul kaybedildi. Milletler Cemiyeti bugünkü Türkiye-Irak sınırını çizdi. Türkiye bu sınırı kabul etti. 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye-İngiltere Irak arasında Sınır ve iyi Komşuluk Antlaşması imzalandı ve bu antlaşma ile Musul vilayeti ve orada yaşayan Türkmenler Irak'a bırakıldı.

Irak Türkmenleri, anavatan Türkiye'den en son ayrılan soydaşlarımızdır; hukuken 1926 yılına kadar Türk vatandaşı idiler. Ondan sonra Irak vatandaşı olmuşlardır.

Bugünkü Irak'ta büyük bir Türkmen topluluğu vardır: yaklaşık 25 milyon nüfuslu Irak'ta 2.5-3 milyon kadar Türkmen yaşadığı sanılıyor. Orada yıllardır resmi nüfus sayımı yapılmadığı için kesin rakamlar bilinmiyorsa da Türkmenler, tahminen, Irak'ta toplam nüfusun yüzde 10-13'ü kadardır, Irak'ın Türkmen nüfusu, Arap ve Kürt nüfusundan sonra üçüncü sıradadır ve Kürt nüfus miktarına yakındır.

Irak, 434 bin kilometrekarelik bir ülkedir; Türkiye topraklarının yansından biraz geniştir. Osmanlı döneminde Irak üç vilayete ayrılmıştı: Güneyde **Basra**, ortada **Bağdat** ve kuzeyde **Musul** vilayetleri. Tabii bunlar imparatorluk vilayetleri veya eyaletleriydi; her biri bugünkü cumhuriyet illerine kıyasla kat kat daha geniştir.

Musul vilayeti, üç sancaktan oluşuyordu: **Kerkük**, **Musul** ve **Süleymaniye**. Türkmenler, çoğunlukla Musul ve Kerkük sancaklarında yaşıyordu; bugün de oralarda yoğunlaşmışlardır. Türkmenlerin yaşadıkları o

topraklara **Türkmeneli** adını verenler de vardır. Kerkük kenti, Türkmeneli'nin kalbidir ve Irak Türkmenleri denince önce Kerkük akla gelir. Kerkük'ün sembolik anlamı da vardır; bir bakıma Irak'taki Türk varlığının simgesidir Kerkük.

'Türkmeneli', Irak içinde upuzun ve nispeten dar bir bölgedir. Zakho'dan başlayıp Dicle boyunca Duhok-Musul-Âltunköprü-Kerkük-Diala diye Bağdat'a doğru uzayıp gidiyor. Zengin, güzel bir bölgedir ama stratejik derinlikten yoksundur.

Türkmenlerin, "Biz Irak'ın harcıyız, çimentosuyuz" demeleri, teorik olarak doğrudur. Çünkü Türkmen bölgesi, barışta, Kürt ve Arap bölgeleri arasında köprüdür, İki etnik grubu birbirine yaklaştırır. Kavgada veya savaşta ise, Araplarla Kürtleri birbirinden ayıran, kavgayı engelleyen bir tampon bölge konumundadır, yani barış ve huzura hizmet eder. Türkmenler Arap-Kürt çatışmalarında hep tarafsız kalmışlardır. Hiçbir zaman, hiç kimseye kötülük etmemişlerdir. Bu dürüst ve güvenilir halk yeni Irak devletinin pekiştirici harcı olabilir.

İyi vatandaşlar olarak Irak devletine sadakatini her zaman kanıtlamış olan Türkmen, seksen yıldan beri sürekli haksızlığa uğramış ve hem saldırgan komşusundan hem de Bağdat'tan çok çekmiştir.

Irak'ta devlete isyan etmek prim yaparken sadakat cezalandırılmıştır. İkide bir silahını kapıp Bağdat'ın otoritesine isyan bayrağı açan, sırtını dağlara dayayıp acımasızca masum insan kanı döken Kürt aşiretlere yeni yeni haklar verilirken devlete hep sadık kalmış olan uysal Türkmen'den aynı haklar esirgenmiştir. Mesela silahlı Kürtlere anadilde eğitim-öğretim hakkı bahsedilirken, silahsız Türkmen bu haktan mahrum bırakılmıştır, Irak vatandaşları arasındaki eşitlik göz göre göre bozulmuştur.

Türkmenler bugün de Amerikan işgal güçlerinden ağır haksızlıklara uğramaktadırlar. Kuzey Irak'ta Kürt gruplara sakalını kaptırmış görünen Amerikalı, bu defa 'demokrasi' adına Türkmenleri ezmektedir.

Bu çalışma Irak Türkmenlerinin I. Dünya savaşı ile içine düştükleri durumu devletler hukuku ve evrensel insan hakları açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken Kerkük meselesinin ortaya çıkmasına sebep olan siyasi ve hukuki gelişmeler mercek altına alınacaktır. Çalışmanın başlığı "Lozan'da Musul ve Kerkük Meselesi, olmakla beraber konu hem Lozan öncesini hem de sonrasını da kapsamaktadır.

I. Dünya savaşına son veren Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandığında Musul ve Kerkük Türkiye'nin kontrolündeydi. Böyle olması Misak-ı Milli Musul ve Kerkük'ü kapsamazdı.

Lozan Meselesi hakkında kesin bir sonuç vermemesi Musul Türkmenleri için bugünkü gelişmelerin başlangıcı olmuştur. 1925'te UAD tarafından verilen karar İngilizlerin diplomasi kurnazlıkları ve sömürgeci emellerinin tasdik edilmesiydi. Bu tarihten sonra Kerkük Türkmenleri için bir hukuki haklar mücadelesi başlamıştır. Çalışmada bu mücadeleler de ele alınarak konu bütünleştirilmeye çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MUSUL MESELESİNİN BAŞLANGICI

I- MUSUL BÖLGESİYLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER:

A- Bölgenin Coğrafi Durumu ve Nüfus Yapısı

Musul'un çevresindeki kırsal alanda yüzlerce Türk köyü vardır. Şebek oymağı, Sarılı ve diğer: Türk aşiretlerinin yaşadığı Musul bölgesindeki köyler, yoğun biçimde Türk nüfusunu barındırır. Musul'un çevresinde yer alan önemli Türk köyleri; Abbasiler, Arpacı, Baybuğ, Bozvaya, Bektaş, Cilevhan, Dervişler, Gökçeli, Karakoyun'dur.¹

Musul'un 60 km batısında yer alan Telafer, Irak'taki Türklerin en yoğun biçimde yaşadığı en büyük Türk ilçesidir. Kerkük ve Erbil illeri ise Musul'dan sonra gelen ikinci ve üçüncü büyük iller olup, aynı zamanda bölgenin kültür merkezleridir.

İklim şartlarına bağlı olarak nüfusun yoğunluğu, akarsulara yakın bölgelere yerleşmiştir. Özellikle orta ve güney kesimlerde, Dicle ve Fırat havzası nüfus yoğunluğunu barındırır.²

Bölgenin bitki örtüsü, dayanıklı çalı ve bodur ağaçları vile pelin, kazayağı, sürüngen asma ve değişik ot türlerinin çoğunlukta olduğu bir bozkır bitki örtüsü görünümündedir. Bölgenin güneyine ve batısına doğru yöneldikçe

¹ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2005

² Murat CAN, **Musul Meselesi ve çözümü (1918 – 1926)**, Yök Araştırma Merkezi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s. 8

bu örtü yerini dikenli bitkilere, seyrek Çalılara ve tuza dayanıklı diğer bitkilere bırakır.

Musul bölgesinin toprakları kalın alüvyonlu birikintiler ve ince topraklar olmak üzere iki ana guruba ayrılır. Büyük ırmaklar çevresinde bulunan alüvyonlu topraklar, önemli miktarda humus ve kil ihtiva eder. Bölgenin iklimi ise; mevsimden mevsime belirgin özellik gösterir. Dağlık kesimlerde yaz sıcakları, güneye göre daha düşüktür. Bu kesimde kış mevsimi daha soğuk geçer ve bazı yerlerde üç aya varan süre boyunca kar düşer.³

Irak nüfusunun % 60'ını Arap'lar oluşturur. Arapların büyük bölümü ülkenin orta ve güney bölgelerinde yaşarlar. Ekonomik ve siyasi gücün Arapların elinde olması da, güden siyasi iktidarın baskıları ve uygulamaları sonucunda sağlanmıştır.

Nüfus yapısı ise; bölgenin en büyük azınlık gurubu olan Kürtler olup, kuzey ve kuzeydoğudaki dağlık bölgelerde yaşarlar. Tahmini olarak ülke nüfusunun yüzde yirmisini oluştururlar. Irak'ın kuruluşundan beri merkezi yönetimle çatışma içine giren Kürtlerin kırsal hayat yaşadıkları ve çoğunlukla hayvancılıkla geçindikleri söylenebilir.⁴

Irak'a önceleri yoğun olarak ve genelde yüzyıllarda topluca yerleşerek bölgeyi yurt edinen Türkler, günümüzde Irak'ın orta, kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yaşarlar. Osmanlı dönemine kadar sürekli Türk göçleri ile beslenen Irak Türkleri, Kürtlerden sonra ikinci büyük azınlık olarak nüfusun % 13'ünü teşkil ederler.⁵

³ Enver YAKUBOĞLU, **Irak Türkleri**, Seçkin Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 53-54

⁴ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2005

⁵ CAN, **a.g.e.**, s. 9

Göç dalgaları ile geçmişte Irak'ın doğu kesimine yerleşen İran kökenli etnik nüfus, Irak yönetimi tarafından uygulanan sınır dışı etme politikası sonucu hemen hemen yok olmuştur.

Diğer etnik guruplar arasında ilgi çeken bir azınlık topluluğu nüfusları tahminen yüzde dört civarında olan Süryanîlerdir. Ayrıca Musul'un batısında ve kuzeyinde yaşayan Yezidiler, Bağdat'ta oturan Mandayyalar ve İran sınırında yaşayan Lurlar gibi azınlıkların da ülke nüfusu içindeki oranları da yüzde dört kadar kabul edilmektedir. Bu hususta hemen şunu da ifade edelim ki, Irak'ta yaşayan vatandaşların, konuştukları dilleri ve etnik kökenleri esas alan sağlıklı bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Özellikle tarafsız gözlemciler denetiminde nüfus sayımlarının yapılmaması, bu hususta verilen istatistiki veriler, yapılan çalışmalar ve nüfus üzerine verilen rakamlar, daha çok ülkenin yıllık nüfus artış hızını baz alarak yapılan tahminler ile ortaya çıkmaktadır.⁶

Resmi dilin Arapça olduğu Irak'ta Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Kürtçe konuşulur. Türklerin yaşadığı Musul çevresi, Erbil, Kerkük, Diyala iline bağlı Hanekin, Karatepe, Mendeli gibi kasabalar ve hatta Bağdat'ın içinde olan birkaç mahallede yaşayan Türk topluluğu halen Türkçe konuşur. Günümüze kadar kendi kültürlerini, gelenek ve göreneklerini koruyan Türkler, yazılı edebiyat bakımından da Türk dünyasının bir parçasıdır. Bölge, ağızlarda yaşayan Türk halk edebiyatı ürünleri bakımından da, Türk dünyası içinde özelliğini kaybetmeyen zengin yörelerden biri durumundadır.⁷

⁶ Suphi SAATÇI, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 32

⁷ Bilal N. ŞİMŞİR, **Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, Eylül, 2004, s. 41

B- Musul Tarihi

Musul Bölgesinde yaşayan Türkler Oğuzların Bozok koluna bağlı Boyat boyundandır. XI. yüzyıldan itibaren Boyat'lar Irak'ta yerleşme bölgeleri kurmuşlardır.

Musul Bölgesi XII. yüzyılda Erbil Atabeyleri arazisinde bulunuyordu. Boyat Beyliği adı ilk defa 1231 hadiseleri sırasında geçmektedir. Moğolların İran'ı istila etmeleri üzerine emniyet tedbiri olarak Abbasi Halifesi I. Mustansır bütün emirlere hazırlıklı olmalarını emretmiştir. Bunlar arasında Boyat Beyliği de vardır. Bölgede Türk sayısının artmasıyla Bağdat'ın 60 km kadar kuzeyinde şimdiki Samarra kenti kurulmuş ve Devlet merkezi ile birlikte Hassa Ordusu bu Bölgeye alınmıştır. Bağdat'ın Buveyhiler tarafından işgaliyle, Abbasi Halifeleri üzerinde Türk egemenliği, kısmen de olsa azalmıştır. Tuğrul Bey'in Buveyhiler Devletine son vermesiyle bölgede Selçuklu hâkimiyeti başlamış, bundan sonra siyasi nüfuz tam olarak Türklerin eline geçmiştir. Bu süreç zarfında Türkmen'ler Irak'a kalabalık guruplar halinde gelerek çeşitli kentlere yerleşmişlerdir. Selçuklular Irak'a hâkim olunca, bölgeler Türk İl Beyleri tarafından yönetilmeye başlandı. Daha sonra bir başka Türk boyu olan Karakoyunlular bu bölgeye hâkim olunca Karakoyunlu Devletini kurdular. İşte bu devirde çok yoğun bir biçimde Oğuzlar yani Türkmenler Kerkük, Erbil, Musul ve çevrelerine akın ederek yerleşmişlerdir. Bu yerleşmeler yedi devrede tamamlanmıştır.⁸

1- Birinci Devre	: Emeviler zamanı
2- İkinci Devre	: Abbasi -Buveyhi zamanı
3- Üçüncü Devre	: Selçuklular zamanı
4- Dördüncü Devre	: Cengiz Han işgalinden kopan, Harzem Şah'ın ordusunun kalanları

⁸ SAATÇİ, a.g.e, s. 23-30

- 5- Beşinci Devre : Moğollar zamanında yerleşenler
 6- Altıncı Devre : Akkoyunlu-Karakoyunlu Devleti zamanında yerleşenler
 7- Yedinci Devre : Osmanlılar zamanında.

Göçler, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te, daha sonra Sultan IV. Murat'ın 1638'de Irak'ı yeniden Osmanlı İmparatorluğu'na katmalarıyla, daha da yoğunlaşmış olup bölge Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İdaresinde kalmıştır.

20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki politikasında Boğazlar kadar Asya Türkiye'si ve Ortadoğu'da ki çıkarları da ön plâna çıkmaya başlamıştır. Bu bölgedeki en önemli rakibi ise Almanya'dır.⁹

İngiltere ile Almanya arasında Mezopotamya bölgesinde 20. yüzyılın başlarından sonra cereyan edecek siyasi, ticari rekabetin ana sebebi, hiç kuşkusuz bu bölgede bulunan zengin petrol yataklarına hakim olma gayesiydi.¹⁰

II. Abdülhamit, İngiltere'de eğitim görmüş Ermeni asıllı Gülbenkian'a Osmanlı topraklarında petrolle ilgili gerekli araştırmaların yapılması için emir vermişti. Gülbenkian'ın Musul ve Bağdat yörelerinde petrol bulunabileceğine dair olumlu raporu üzerine Abdülhamit 1890 ve 1898 tarihinde çıkarmış olduğu iki özel ferman ile Musul ve Bağdat petrol sahalarını kendi şahsi arazisi olarak ilan etti.¹¹

⁹ Misakı Milli'nin Basılı ve Tamamı İçin bkz. Dışişleri Bakanlığı, Misakı Milli ve Lozan Sult Muannedenamesi, Ankara, 1966

¹⁰ CAN, a.g.e, s. 11

¹¹ CAN, a.g.e, s. 12

Musul petrolleri konusunda Padişah Abdülhamit' ten imtiyaz koparmak için Alman, İngiliz ve Amerikan şirketlerinin yarıştıkları bir sırada daha önce Padişahın şahsi arazisi ilan edilen bu bölge Maliye Bakanlığına devredildi. Bu gelişmeler neticesinde Musul meselesi Almanya ve İngiltere gibi güçlü devletlerin önce iktisadi, sonrada siyasi çekişmelerinin bir sonucu olarak gerçek manada başlamış oluyordu.¹²

Osmanlı Devleti savaşa girdiğini resmen açıklamasından iki gün sonra, 14 Kasım 1914 tarihinde, Kutsal Cihat (Cihat-ı Mukaddes) ilan edildi.¹³ Kutsal Cihat'ın ilanıyla, İtilaf Devletlerinin egemenliği altındaki Müslümanları ayaklandırmak, bu devletlerin Müslüman uyruklarından toplayacağı askerlerin Osmanlı Devleti ve müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşmalarının önlenmesi amaçlanıyordu. Böylece, özellikle Mısır ve Hindistan'da gerçekleştirilecek ayaklanma hareketleriyle İngiltere'nin bu ülkedeki Müslüman halkla ilişkisini tehlikeye düşürmek ve böylece İngiltere İmparatorluğu zayıflatılmak isteniyordu. Halifenin bu amaçlarla İslam dünyasına gönderdiği fetva ve buyrukla elde edilmek istenen diğer bir hedef de; Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşa askeri ve siyasi vasıflarına ilaveten, birde dini nitelik eklemek ve bundan yararlanmaktı.¹⁴

Ancak, Mısır ve Hindistan başta olmak üzere bu bölgedeki Osmanlı İmparatorluğu aleyhine gelişmeler, istenilen büyük Müslüman hareketini gerçekleştirilemedi. Hatta Osmanlı Devleti içerisinde yaşamakta olan Arapları bile, Halifeye ve Osmanlı Yönetimine bağlayamadı. Aksine bunlar İtilaf Devletleriyle işbirliği yaparak Osmanlı devletine karşı çarpıştılar. Aynı şekilde sömürgelerden getirilen Müslüman askerler de, Türklere karşı savaştilar. Böylece Kutsal Cihat'tan arzu edilen sonuç alınamadı.¹⁵

¹² Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2005.

¹³ Enver Ziya KARAL, “**Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye’nin Siyasi Olayları**” Yeni Türkiye, Savaş Yayınevi, İstanbul, 1959, s. 44

¹⁴ CAN, **a.g.e.**, s. 16

¹⁵ Fahri BELEN, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi**, İstanbul Yayınevi, Ankara, 1964, s. 76

Osmanlı Devleti'nin savaş ilan etmesinden birkaç gün sonra, İngilizlerin Basra Körfezinden Irak'a çıkmasıyla savaş Ön Asya'ya yayılmış oldu. Bunu takiben İtilâf Devletleri Arabistan ve Suriye- Filistin harekâtına başladılar. Arkasından da Fransa ile birlikte Çanakkale'ye saldırdılar. Bu arada Osmanlı Devleti de Kafkas harekâtına girişti ve Galiçya'da müttefiklerine yardım etti. Bu bakımdan Osmanlı Devleti çeşitli cephelerde çarpışmak durumunda kaldı.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı Türk Milleti için olduğu kadar bütün dünya için büyük felaketlere sebep olmuştur. Pek çok ilim adamı ve tarihçi Birinci Dünya Savaşındaki insan kaybıyla meşgul olmuş, kesin rakamlar bulmaya çalışmışlardır. Zamanın şartları içerisinde kesin rakamlar tespit edilmese bile yaklaşık sayılarla insanlığın ve Türk Milletinin kayıplarını tahmin edebilmek mümkündür. Birleşmiş Milletler istatistiklerine dayandırılan rakamlara göre bu büyük savaşta 9 milyon civarında insan hayatını kaybetmiş, geriye bir o kadar da sakat ve yaralı kalmıştır.¹⁷

Bu sayının yaklaşık onda biri de Türktür. Bu verilere dayanarak Türk Milletinin Birinci Dünya savaşındaki kaybının 800 bin ölü ve bir o kadar da yaralı ve sakat olduğu söylenebilir. Bu sayıya kaybolan ve esir düşenlerin sayısını da ilave edersek toplam kaybın boyutları daha da büyümektedir.¹⁸

Osmanlı Devleti 1914 yılı sonbaharında savaşa girdiğinde yaklaşık olarak 1 milyon 800 bin kilometre kare genişliğindeki toprakların savunmasını çeşitli cephelerde üstlenmişti. Bunlar Çanakkale, Galiçya, Doğu Anadolu, Kafkasya, Suriye, Irak, Gazze ve Yemen cepheleri olarak bilinmektedir. 4 yıllık bir savaş sonrasında ise (1914-1918) bu büyük harita şimdiki sınırlarına kadar küçülmüş, bir çok parça İngiliz, Fransız ve Rusların eline geçmiştir.¹⁹

¹⁶ Ömer KÜRKÇÜOĞLU, **Osmanlı Harbinde Türk Harbi**, Osmanlı Yayınevi, Ankara, 1964, s. 76

¹⁷ CAN, **a.g.e**, s. 16

¹⁸ Durmuş YILMAZ, **Misak-ı Milliye Göre; Musul**, Remzi Kitabevi, Konya, 1995, s.33

¹⁹ SAATÇİ, **Irak Türkmenleri**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2003 s. 33

Birinci Dünya Savaşı henüz devam ederken, İngiltere'nin önderliğinde savaşın muhtemel sonuçları üzerinde bir çalışma başlatıldı ve Osmanlı Devletinin yenilmesi halinde toprakların ne şekilde paylaşılacağı konusunda Fransa'ya görüşme teklifi yapıldı.

Her iki ülkenin Dışişleri Bakanları olan Sykes ve Picot'un başlattığı görüşmelere daha sonra Rusya da katıldı. Böylece İtilaf Devletleri olarak anılan üç devlet İngiltere, Fransa ve Rusya aralarında Osmanlı topraklarını paylaştılar. Buna göre ilk Önce Ortadoğu'da bir Arap Devleti kurulacaktı. İngiltere'nin koruyuculuğu altındaki civar Arap halkları bu devlet çatısı altında toplanacaktı. Suriye ve Kilikya Fransa'ya bırakılacak, Kayseri, Sivas ve Elazığ'a kadar uzanan hat üzerinde de bu ülke kontrol merkezleri oluşturabilecekti. Filistin'e özerklik verilecek, Ortadoğu'nun kalan kısmı, Irak ve Basra Körfezi de İngiltere'ye bırakılacaktı.²⁰

Rusya'ya Doğu Anadolu'da da bir nüfuz bölgesi verilecekti, bu bölge Van, Bitlis ve Muş'u içine alacak şekilde tayin edilecekti.²¹

Ortadoğu'da kurulacak Arap devletinin her ne kadar bağımsız olacağı kararlaştırılmışsa da, İngiltere ve Fransa'nın kurulacak devletin topraklarını da kendi nüfuz bölgeleri dahilinde ikiye bölecekleri hususu antlaşmada belirtilmişti. Gizli antlaşmanın bu hükmüne göre, Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransa'nın, güney kısmı da İngiltere'nin nüfuz bölgesi olarak kabul ediliyordu.²²

İngiltere krallık vaadiyle kandırarak Osmanlı Devletine karşı ayaklandırmayı başardığı Şerif Hüseyin'e de alternatif bir isim bulmuştu. Bu da Necd Emiri İbn. Suud idi. Her iki Arap liderini gerektiğinde birbirine karşı kullanmak ve böylece siyasetini daha sağlam ve esnek temeller üzerine

²⁰ CAN, a.g.e, s. 17

²¹ Nejant GÖYÜNÇ, *Atatürk ve Milli Mücadele*, Seçil Kitabevi, Ankara, 1987, s.39

²² Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c.I, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1970, s. 126

oturtmak İngiliz Hariciyesinin öteden beri önemsedığı bir plan idi. İbn Suud İngiltere ile bir antlaşma imzalayarak Basra Körfezi'nin güney kıyılarında devlet kurduğunu ilan etti. Bunu duyan Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti ne karşı daha hasmane bir tutum içine girdi ve o da Arabistan da bağımsızlığını ilan etti. İngiltere Şerif Hüseyin'in devletini hemen tanıdı.²³

C- İngiltere'nin Musul Üzerindeki Emelleri:

II. Abdülhamit döneminden beri Musul bölgesini içine alan Mezopotamya zengin ekonomik potansiyeli ile başta İngiltere olmak üzere büyük güçlerin ilgisini çekmiştir.

Almanların Berlin-Bağdat demiryolu projesi ile Mezopotamya'ya artan ilgisi, İngiliz Dış İşleri'nin de gözünden kaçmayacak ve 1907 yılında hazırlanan bir raporda etkin sulama teknikleriyle bölgenin dünyanın en önemli tahıl ambarlarından biri olabileceği ve bölgede bulunan petrolün işlendiği takdirde çok kârlı bir yatırıma dönüşebileceği vurgulanacaktır.²⁴

Alman-İngiliz rekabeti yöredeki ticaret imkânlarını da geliştirmişti. Alman ticaret ve sanayi sektörleri Osmanlı pazarlarının büyük bir kısmına hâkim olmalarına rağmen Mezopotamya pazarlarının ihtiyacının % 65'ini karşılıyordu. Yöreye toplam değeri iki buçuk milyon sterlin olan İngiliz ihracatı ise çoğunlukla Manchester dokumalarından oluşuyordu. Bundan başka, İngiliz tüccarları Mezopotamya ile olan ticari ulaşımı da büyük ölçüde tekellerine almışlardı. 1859 yılında H.B. Lynch tarafından kurulan Fırat ve Dicle Yolları Kumpanyası her biri dört yüz tonluk kargo taşıyabilen iki buharlı gemi ile Mezopotamya taşımacılığında rakipsiz idi.²⁵

²³ ŞİMŞİR, a.g.e, s.55

²⁴ CAN, a.g.e, s. 18

²⁵ Sehab MERAY, **Lozan Barış Konferansı**. A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın, Ankara, 1969
Takım I, Cilt 1. Kitap 1, s. 343

Mezopotamya ve -özellikle- Musul, aynı zamanda büyük güçlerin Orta Doğuda petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölgedir. 1871 gibi erken bir tarihte bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu hususu Mezopotamya'da araştırma yapan bir Alman uzmanlar heyeti tarafından Osmanlı Devleti'ne bildirildi. II. Abdülhamit yöredeki sondajlara hız verdirerek 1888 ve 1889'da yayınladığı iki özel fermanla, Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrolün Hazine-i Hassa'ya bağlandığını açıkladı. Musul'da bulunan petrolün varlığı büyük güçlerin dikkatini çekecektir. Berlin-Bağdat demiryolu yapımını üstlenen Almanların ağırlıkla temsil edildiği Anadolu Demiryolu Şirketi zaten 1888 imtiyazıyla hattın geçtiği arazide bulunabilecek hammadde kaynaklarını çıkartma ve işletme yetkisini Bab-ı Âli' den almıştı. 1904'te ise Anadolu Demiryolları bu imtiyazı Deutsche Bank'a aktardı.²⁶

Ancak, Almanlar la yapılan antlaşmalar İngilizleri de harekete geçirdi. İran'da 1901 yılında petrol imtiyazını elde eden William Knox D'Arcy de İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçisinin teşviki ve desteğiyle Osmanlılarla görüşmeye başladı. 1907 yılından itibaren sürdürülen bu görüşmelere Shell ve Royal-Dutch Şirketi de ilgi gösterdi. Ne var ki, 1908 de ki ihtilali takiben Mezopotamya'daki petrolün II. Abdülhamit'in özel mal varlığından ayrılıp Maliye Nezareti'ne bağlanmasıyla, D'Arcy ile yapılan temaslar sonuçsuz kaldı.²⁷ Bu arada Shell ve Royal -Dutch gurubu yılmadı ve bir alt kuruluşu olan Anglo-Saxon Oil Company aracılığıyla Osmanlılar la müzakerelere devam etti. Ote yandan, Amerikan sermaye çevreleri de Musul petrollerine ilgi duymakta ve Amiral Chester, Anadolu'da demiryolu ve hammadde imtiyazı elde etmek üzere Osmanlı Hükümeti ile sürekli temas etmekteydi.²⁸

İttihat ve Terakki döneminde petrol pazarları hayli hareketlendi. 1912'de Mezopotamya ve diğer Osmanlı vilayetlerinde petrol imtiyazları

²⁶ Mim Kemal ÖKE, **Musul Meselesi Kronolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 12

²⁷ Şükrü S. GÜREL, **Orta Doğu Petrolünün Uluslar Arası Politikadaki Yeri**, Doğuş Kitabevi, Ankara, 1977, s. 54-58

²⁸ ÖKE, **a.g.e**, s. 12-13

sağlayıp, işletmek amacıyla Almanya doğumlu İngiliz bankacısı Sir Emest Cassel tarafından kurulan Turkish Petroleum Company, D' Arey gurubunun % 50, Deutsche Bank'ın ve Anglo-Saxon Company'nin % 25'er pay ile katıldıkları bir ortaklık oldu. Londra da paraf edilen bu antlaşmanın imzalanmasından beş gün sonra Alman ve İngiliz büyükelçileri Bâbıâliye, Turkish Petroleum Company'ye Musul da petrol imtiyazı vermek için başvurdular. 28 Haziran 1914'de Sadrazam Sait Halim Paşanın yazılı cevabı ile istenilen imtiyaz elde edildi. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Turkish Petroleum Company'nin imtiyazı uygulama aşamasında sürüncemede kalmıştır.²⁹

İngilizler, daha Osmanlı Devleti savaşa katılmadan önce Mezopotamya'ya yönelik bir askeri hârekatın hazırlıklarını bitirmişlerdi. Hârekatın hedefleri bu gün dahi İngiliz tarihçileri tarafından tartışılmakla birlikte, Türklerin 29 Ekim 1914'de Odessa'yı bombalamalarından iki hafta önce, Hindistan istila gücü 15 Ekimde hareket ederek, 23'ünde Bahreyn'e ulaşmıştı.³⁰ Körfezdeki Arap Şeyhlerini işbirliği protokolleri ile bağlayan bu güç, Basra'ya asker çıkartmaktan çekinmeyecekti. 5 Kasımda Osmanlı Devletine harp ilan eden İngilizler bu kuvveti 15.000 kişiye çıkartarak, General Barret'in kumandasına verdiler. Basra'yı İşgal eden İngiliz birlikleri Mezopotamya'ya doğru 70 kilometre ilerlemeyi de temin ettiler. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa, güvendiği adamlarından Süleyman Askeri Beyi yarbaylığa terfii ettirerek, olağanüstü yetkilerle Irak'a göndermeyi uygun buldu. Gönüllüler toplayıp, Mezopotamya'yı savunmaya girişen bu cesur Osmanlı Subayı ile İngilizler, güçlerini takviye ederek savaştılar. Osmanlı askerlerinin gayretlerine rağmen 29 Eylülde Küt, İngilizlere teslim oldu.³¹ Yenilgiyi kendine yediremeyen Askeri Beyin intiharından sonra cepheye gelen Nurettin Paşaya ricat emrini vermekten başka çare kalmayacaktır. Ne var ki, Müttefik Osmanlı-Alman Ordusu 1915'de güçlü bir

²⁹ Nejat GÖYÜNÇ, **Atatürk ve Milli Mücadele**, Seçil Kitabevi, Ankara, 1987, s. 45

³⁰ Gnkur, ATASE Bşk. **İran – Irak Cephesi 1914-1918**. Seçil Kitabevi, Ankara, 1974, s.44

³¹ Fahri BELEN, **XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Osmanlı Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 54

hamle yaparak İngilizleri önce Selman-ı Pak'da yenilgiye uğratacaklar ve yılın sonuna doğru Halil Paşa, İngiliz Ordu Kumandanı General Townshend'in esir alınmasını sağlayarak Küt'ü yeniden kurtaracaktı. Öte yandan, İngilizlerin müttefiki Rusya, İran üzerinden bir operasyonla Mezopotamya cephesindeki gelişmeleri kendi lehlerine çevirmek istemişse de Ali İhsan Paşa'nın direnişi bu plana geçit vermemiştir.³²

Böylece, Irak'ta yeniden Türk hâkimiyeti sağlanmış oluyordu. Ne var ki İngilizler, Arapları isyana tahrik etmeye devam edeceklerdi. Cihat'ın ilanı ile güçlendirilmeye çalışılan Türk Arap münasebetlerine darbe vurmak ve cephede yenemedikleri Osmanlıları içerden yıkmak gayesiyle İngilizler Mekke Şerifi ile müzakerelere giriştiler.

1916 yazında Arap İsyanı patlak verdiğiinde ülkedeki şaşkınlığı fırsat bilen İngilizler, ikmal yaparak Bağdat'a doğru ileri harekâta giriştiler. 10 Şubat 1917'de Küt, İngilizlere bırakılacak, 11 Mart 1917'de ise Bağdat teslim edilecekti. İngiliz Ordularına Musul yolu açılmıştı.³³

Diğer yandan, ikinci Dünya Savaşı İngiltere'nin petrole olan ihtiyacını had safhaya çıkarmaya yetecekti. Donanma için petrol, askerlerin kanı kadar önemliydi. Londra, savaş mekanizmasının işlemlerini sağlayan bu hayati maddenin temini için aslında Amerika'ya fazlaca bağımlı olmak istemiyordu. Bu ilişki, onun diplomatik emellerine ulaşmada ayak bağı olabilirdi. Çünkü, Washington'un emperyalist yayılcılığına karşı tavır alacağından İngiliz Dışişleri kuşkuluydu ve bu endişelerinde ne kadar haklı olduklarını da Başkan Wilson'la ilerde yapacakları görüşmelerde daha iyi anlayacaklardı. Bu çerçevede içerisinde İngiltere, ciddi bir petrol siyaseti, hatta stratejisi oluşturmaya karar verdi. Sonra Londra petrol arzı için ticari şirketlerin kaptislerini çekmeyi hiçte arzulamıyordu. Londra ilk aşamada D'Arcy'yi

³² ÖKE, a.g.e, s. 20

³³ CAN, a.g.e, s. 21

himayesi altına alacak, ya da başka bir deyişle, şirketin hissesinin büyük bir kısmını satın alacaktı. Fakat bu yakın ilişki D'Arcy'nin rakibi Shell ve Royal Dutch; gücendirecekti. % 60 Hollanda sermayesi olan bu şirket içindeki Alman sermayesinden dolayı İngilizlerce uzak tutuluyordu.³⁴

İngiltere için petrol siyasetini, devletin diğer savaş amaçlarından ayırarak mütalaa etmek mümkün değildi. Stratejik ve siyasi hedeflerini de kapsayacak şekilde bir program vücuda getirmek üzere 1915'de Sir Mervice Bunsen başkanlığında Asya Türkiye'sini inceleme Komisyonu kuruldu.

30 Haziranda İngiliz Hükümeti'ne sunulan raporu incelediğimizde İngiltere'nin Asya Türkiye'sindeki ve bu arada Musul'daki petrol de dahil olmak üzere bütün ekonomik imtiyazlara sahip çıkması devletin vazgeçilmez hedeflerinden biri olmuştur.³⁵ Ancak, söz konusu hedeflerin müttefiklerce koordine edilmesi gerekiyordu, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında sürdürülen görüşmeler sonucunda imzalanan (1916) ve tarihe müzakerecilerin adı ile geçen Sykes-Picot-Sazonov Antlaşması'nda Mezopotamya İngiltere'ye verilirken Musul Fransa'ya bırakılıyordu. Bu konuda akla gelen soru, İngiltere'nin hangi nedenlerle Musul Fransa'ya bırakılmasına razı olduğu hususudur. İngiltere adına Fransızlar'la Osmanlı'yı paylaşma plânlarını müzakere eden Savaş Bakanlığı danışmanlarından Albay Sir Mark Sykes'e göre bu sorunun cevabı, Musul'un hem İngiltere, hem Fransa, hem de Araplar tarafından cazip bir yöre olmasında aranmalıydı. Kaldı ki Fransa'nın himayesindeki Levanten bankerler, yatırım yaptıkları Suriye demiryollarının İran'daki hatla birleşmesini istiyorlardı. Bu aşamada Sykes, problem yaratmaksızın, İngiltere'nin Kerkük'le yetinmesini, karşılığında Musul'u Fransa'ya terk etmeyi uygun bulmuştu. Gerçi Hindistan Müstemleke Nezareti, Musul'un kaybını, İngiltere adına ciddi bir fedakârlık

³⁴ Marian KENT, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900 – 1920*, Londra, 1976, gri bölümü.

³⁵ Jukka NEVAKİVİ, *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920*, Londra, 1969, s. 22

olarak nitelendiriyordu, ama yine de bu taviz devletin ilgili kurumlarında fazla soruna yol açmayacaktı.³⁶

Sykes-Picot Antlaşması'nın onaylanmasına rağmen, petrol meselesi İngiltere'nin gündeminden çıkmayacaktı. 1915'de Londra, İngiltere'nin petrol talebini karşılayan şirketleri birleştirmeyi tasarlamaya başlayacaktı. Amaçlanan, hükümetin kanatları altında tek bir şirketin kurulmasıydı. İlgili şirketlerle ilk aşamada mutabakat sağlanamamakla beraber 1917 yılı profesör John Cadman'ın başkanlığında bir petrol ünitesi ihdas edilmesine şahit olacaktı. İki yıl sonra ise, yeni bir komite kurularak, dizginler Sömürgeler Bakanı Walter Long'un eline verilecekti.³⁷

Lord Harcourt'un müdürlüğünde birleştirilen Kraliyet Petrol Siyaseti Komitesi ise petrolle ilgili bütün çalışmalarda genel koordinatörlüğü devr alacaktı. Bu grup, önce Shell ve Royal Dutch ile müzakerelere girişecekti. Ne var ki harp bitecek, fakat pazarlıklarda bir uzlaşma sağlanamayacaktı.³⁸

D- Savaş Sonrası İngiltere'nin Bölgedeki Etkinliği:

İngiltere ve müttefikleri savaşı kazanmışlardı. Cephelerde, özellikle Çanakkale ve Mezopotamya'daki askeri başarılarına rağmen Osmanlılar, kader birliği ettikleri Almanların savaştan çekilmesiyle, İngiltere ile Mondros'ta mütareke imzalayacaklar ve İngilizlerin Osmanlı toprakları üzerindeki tasarrufları karşısında çaresiz bir hâle düşeceklerdi. Böylece Londra için savaşı uzatan, kendisine asker, cephe ve mâli sıkıntılara mal olan Osmanlı devleti'ne karşı intikamcı bir siyaset takip etmesi imkanı doğacaktı. Whitihall, itiraf etmekten kaçınmadıkları cezalandırıcı bir barış antlaşmasını Türkler'e tatbik ettirip, Osmanlı İmparatorluğu'nu kendilerine bağlı yapay devletçiklere ayrıştırmak suretiyle ülkenin esas sahiplerini yabancı hegemonyası altında

³⁶ CAN, **a.g.e.**, s. 22

³⁷ Marian KENT, **a.g.e.**, s. 133

³⁸ CAN, **a.g.e.**, s. 22

esarete sürüklemek istiyordu. Bu amacına uygun olarak, tehditle de olsa, Saray ve Babı Âli'ye hâkim olmuş; bu kanalla Osmanlı sivil ve askeri ileri gelen kişileri, çeşitli bahanelerle harp divanlarında yargılanarak Malta'ya sürdürmüştü. Meclisi dağıttırılmış, amaçlarına ulaşmasında yararı olur düşüncesiyle batı da Yunanlıların İzmir'den başlayarak, doğuda ise Ermenilerin Anadolu'yu işgallerini temin etmişti. Ancak Osmanlı Türkiye'sinin nihai taksiminin şekillenmesi milletlerarası oluşumlara, daha da önemlisi galiplerin kendi arasındaki pazarlıklara bağlıydı.³⁹

Mezopotamya, taksim edilmesi düşünülen Osmanlı İmparatorluğu'nda müttefiklerin en fazla dikkatini çeken bölgeydi. Musul ise, galiplerin gözünde Yukarı Mezopotamya dâhilinde kalmaktaydı. Ne var ki, Musul'un sınırlarının kapsadığı alan, İngiliz dış politikalarına göre, Güney Kürdistan'ın bir parçasıydı. Bu itibarla, öncelikle bir Kürdistan siyaseti oluşturulmadan Musul'un kaderinin kesin çizgilerle belirlenmesi mümkün değildi.⁴⁰

Londra'nın siyasi görüşüne göre Büyük Kürdistan, Anadolu topraklarına kadar sarkıyordu. Ne var ki, Whitehall'un Orta Doğu uzmanlarının açısından Kürdistan'ı Türkiye'den ve tabii yine onların tasarladıkları Ermenistan'dan ayıracak coğrafi sınırların nerelerden geçeceği belirsizdi. Ayrıca 1919'da Kürdistan yaratmak uğruna yoğun çaba gösteren İngilizler'in bu siyasetlerinden aynı yılın sonunda büyük ölçüde vazgeçtikten sonra resmi yazışmalarında bölgeye ilişkin atıflarını Musul şeklinde yapmaya başlamışlardır.⁴¹

Diğer tereddüt odağı da muhakkak ki, İngiliz dış politikasını üretenlerin sorumlu oldukları bölümlerden kaynaklanan fikir ayrılıklarıdır. Dışişleri yetkililerinin gözünde Musul, müttefikler arasındaki umumi ilişkilerin, devletler

³⁹ Gnkur, ATASE Bşk. a.g.e, s. 52

⁴⁰ CAN, a.g.e, s. 22

⁴¹ ÖKE, a.g.e, s. 17

arası ihtilâfların bir boyutuydu. Sykes-Picot Anlaşması ile Fransa'ya terk edilen Musul'un, dış siyasette en az düzeyde soruna sebep olacak çerçevede halledilmesi öngörülüyordu.⁴²

Yalnız, aynı dışişleri, müttefiklerin yanı sıra, harbi kazanmak için Arapla'ra da bazı vaatlerde bulunmuşlardı. Arap İstiklâli ile Mezopotamya'nın, hele Musul'un İngiliz himayesine alınması nasıl bağdaştırılacaktı?⁴³

Delhi'deki otoriteler ise, Mezopotamya ve Musul üzerinde nihai karar merciinin kendileri olduğu iddiasındaydılar. Ancak Hindistan'daki Müslümanların tepkileri de dikkate alınmalıydı. Hindistan Müstemleke Bakanlığının bürokratları, kelimenin tam anlamıyla sömürgeciydiler; Mezopotamya'nın Musul'u da kapsayacak bir şekilde-Hindistanlaştırılmasını savunuyorlardı.

15 Ekim 1918'de Bağdat'tan yazan İngiltere'nin siyasi ajanı; petrol, kömür, tahıl ve tütün zenginlikleriyle Musul'un öneminin Londra'nın bilgisi dahilinde de olduğuna işaret ediyordu.⁴⁴ Aynı memur, Osmanlı'larla mütareke yapıldığı takdirde, Musul'un kesinlikle İngiliz askeri işgali altına alınmasında ısrar edilmesini vurguluyordu. Musul ile Bağdat'ın arasının, Bağdat ile Basra'nın yakınlığı kadar olduğunu ifade eden ajan, Hindistan Müstemleke Bakanlığı'na, 1910'da Bağdat Valisi olarak Nizam Paşanın merkezileştirme gayretlerini hatırlatıyor ve Irak'ın İngiltere'nin eline geçtiği andan itibaren aynı idari düzenlemeleri gerçekleştirmenin ve Musul'un Irak'la iş birliğine girmesine yönelik tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğunu kaydediyordu. Ajana göre Musul, Bağdat Vilayeti'nin pazarıydı. Ayrıca, Erbil, Bağdat'ı besleyen bir tahıl ambarıydı. Bu işlevin yanı sıra Musul, Avrupa'ya da tahıl ihraç eden bir yöre olarak Irak ekonomisine katkıda bulunuyordu. Ekonomik

⁴² ŞİMŞİR, a.g.e, s. 56

⁴³ CAN, a.g.e, s. 24

⁴⁴ Abdülkadir ÇAY, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Seçil Kitabevi, Ankara, 1985, s. 48

açından değerlendirildiğinde, Musul Vilayeti'nin Mezopotamya'nın yönetim sistemi kapsamına alınması, İngiltere'nin hayati çıkarlarının icaplarındandı.⁴⁵

27 Ekim 1918 de gönderdiği bir telgrafta da aynı ajan, müttefikleriyle birlikte Majestelerinin hükümetin bağımsız bir Ermeni ve onun yanı sıra bir Kürt Konfederasyonu oluşturmayı amaçladığını sandığını belirtiyor ve birincisinin gerçekleşebilmesi için, ikincisinin tesisinin vazgeçilmez bir şart olduğunu iddia ediyordu. Söz konusu iki devlet ancak Musul'a egemen yabancı bir güç tarafından yaratılabilir ve kontrol edilebilirdi. Musul'daki Fransız çıkarlarının daha ziyade dini olduklarına dikkat çeken ajan, bu vilayetin Suriye'nin değil Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu savunuyordu. Ona göre, Musul'un kuzey sınırı, Güneydoğu Anadolu'yu kapsıyor ve Ermenistan'ın güneyi ile hudut oluyordu. Fransız'ları aradan çıkartmak için ajan, Güney Anadolu ve Musul'daki kabileleri İngiltere'nin yanına çekecek şekilde faaliyetlerde bulunmak üzere talimat verdiği takdirde şu anda bölgede bulunan bir düzine adamıyla derhal tertibat alılabileceğini vurguluyordu.

Hatta ajana bakılırsa Sir Percy Cox'la -İngiltere'nin istihbaratından sorumlu subayı-, bir görüşme yapan Şerif Paşa da -eski Osmanlı Stockholm sefiri-Musul'a çağrıldığı takdirde kendisi bu yöredeki mahalli liderlerin İngiltere'nin safına geçmesine yardım edebilirdi. Bağdat'taki ajanların bu önerisi kabul edilecek ve siyasi ajanları Musul'da toplamaya başlayacaklardı. Görevlerinin ordunun ilerleyebilmesi için yerli halktan lojistik destek kazanmak olduğu ifade edilmektedir. Bu arada bölgedeki aşiret reislerinden biri olan Şeyh Mahmut'un Süleymaniye'ye İngiltere'nin temsilcisi olarak yerleştirilmesi kabul edilmiş ve ihtiyaç duyulduğu takdirde Kerkük de dahil olmak üzere diğer merkezi yörelerde de ajanlarca benzeri görevlendirmelerin yapılması uygun bulunmuştur. Ajanlar yöre halkını, İngiltere'nin bu bölgede yayılmacı emellerinin bulunmadığı yolunda ikna edecekler ve İngiliz denetimi

⁴⁵ ÖKE, a.g.e, s. 22

altında kabileler arası bir konfederasyon oluşturmaları için, onlara destek olacaklardı. Söz konusu talimata göre kabileler, Osmanlı döneminde olduğu gibi vergilerini muntazaman, fakat bu defa İngiliz askeri otoritelerine ödemeye devam edeceklerdir.⁴⁶

Nihayet, Türklerle bir ateşkes imzalanmadan önce, Musul'un İngilizlerin hâkimiyetine geçebilmesi için İngiltere Genelkurmayı yöreye bir askeri güç yollamaya karar verdi. Harekât emrinde, yöre halkının İngilizlere düşman bir eğilime sahip olduğu bildiriliyor, bununla beraber Kürtlerle Arapların ilişkilerinin gerginliğine de dikkat çekiliyordu.⁴⁷

17 Ekimde General Marshall, Musul'u almak üzere ilerlemeye başlarken, 23 Ekim'de de İngiltere, Fransa ile akdettiği 1916 Antlaşmasının hükümlerinin yöre şartlarının değiştiğini belirterek uygulanmasının mümkün olmadığını bildiriyordu. Bu arada Irak'tan gelen Albay T.E. Lawrance da Londra'da Doğu Komitesi'ne gözlemlerini aktarmış ve Arap Meselesi ile ilgili açıklamalarının yanı sıra, Musul'un da Mezopotamya hudutları dahilinde sayılmasının uygun olacağını öğütlemişti. Mezopotamya'ya yeni atanan sivil Komiser Binbaşı A.T. Wilson da Lawrence'la aynı fikirdeydi. Hem Bağdat'taki ajanlarının, hem de Lawrance'm tespitlerini değerlendiren Hindistan Müstemleke Bakanlığı Müsteşarı "böylesine pratik bir teklif için vaktin henüz erken olduğu" görüşündeydi. Zaten 26 Ekimde bir rapordan, Hindistan Müstemleke Bakanı Sir Edwin Montagu'nun da, Musul vilayetinin alacağı nihaî şeklin tartışılmasını yersiz bulduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸

Fakat bu arada, Doğu Komitesine aynen Bağdat'ta olduğu gibi, askeri şartların elverdiği ölçüde sivil idareye geçilmesi Lawrance tarafından tavsiye edilmektedir. Yine de Montagu 1916 Syks-Picot Antlaşmasına göre Musul'un "A" Sahası'nın Musul'un kapsamına alınmasının Fransız Hükümeti ile bir

⁴⁶ Gnkur, ATASE Bşk. a.g.e, c. 3, s. 38

⁴⁷ CAN, a.g.e, s. 25

⁴⁸ CAN, a.g.e, s. 26

takım sıkıntılara sebep olabileceği gerçeğini de göz ardı etmemektedir. Zaten, Fransızlar Musul üzerinde bazı tasarruflarda bulunacaklarını ifade etmekten çekinmemişlerdi. Ne var ki, raporu kaleme alan Hindistan Müstemleke Bakanlığın'dan Sir John Shuckburg'a bakılırsa, eninde sonunda bu yöreye ilişkin bazı yeni düzenlemeler yapılmasının gerektiğini kabul ederek Musul'un İngiltere'nin nüfuz sahasına girmesine muhalefet etmeyecekti.⁴⁹ Fakat Fransa'nın Londra Elçisi Paul Cambon'un, Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'a notu, Shuckburg'un hiç olmazsa bu aşamada ne kadar yanıldığının göstergesi olmuştur.

Buna göre Cambon, iki ülke arasında yeni düzenlemeler yapılincaya kadar, 1916 Antlaşmasına uyulmasını talep ediyordu. Fransa'nın tepkisini dikkate alan İngiliz Dışişleri, Bağdat'taki komiserine, Fransız çıkarları ile çelişecek herhangi bir olay yaratılmaması, Irak'taki sivil idarenin Musul'u da kapsayacak şekilde genişletilmemesi ve General Marshall'ın işgalini takiben yörenin askeri yönetim altında bulundurulması talimatı vermiştir.⁵⁰

Savaş sırasında İngiltere tarafından oluşturulan Doğu Komitesi, Londra'da toplanarak konuyu ele alır. Toplantıdaki görüş, nihaî çözüme zemin hazırlaması açısından bir siyaset çekirdeği oluşturmaları doğrultusundadır. Uzun görüşmelerden sonra bu aşamada Mezopotamya'da mahalli bir yönetimin kurulması uygun bulundu. Ne var ki, böylesine güçlü bir yönetimin kadrolarını oluşturacak mahalli liderlerin eksikliği kuvvetle hissedildiği için, İngiltere bu yöreyi genişçe bir şekilde denetimi altına almaya mecburdur. Yine de toplantıda, halkın Körfezden Musul'a kadar aynı bayrak altına girmek isteyip istemediği ve kurulması düşünülen mahalli yönetimin başına getirilecek Arap liderlerinin kim olabileceği hususunda ne düşündüğü tespit edilmeliydi. Bu amaçla Albay Wilson'a talimat gönderilir. Bağdat'ta Sivil Komiserlik görevini yüklenen Albay Wilson, biyografisini kaleme alan

⁴⁹ GnK, ATASE Bşk. a.g.e, c.3, s. 38

⁵⁰ ÖKE, a.g.e, s. 20

Malowe'un da haklı olarak belirttiği gibi XIX yüz yıl sömürgecilerindendir⁵¹ ve Mezopotamya'da güçlü bir İngiliz idaresinin kurulmasını düşünmektedir. 14 Aralıkta Wilson Londra'ya gönderdiği rapor da büyük ölçüde kendi görüşlerini yansıttığı tartışılmaz. Wilson, halkın Musul'da dahil olmak üzere parçalanmamış bir Mezopotamya görmek istediğini fakat lider olarak Şerif ailesinden birinin seçilmesinin yörede hoşnutsuzlukla karşılanacağını vurgular. Wilson'un raporunu inceleyen Doğu Komitesi, herhangi bir kesin karar almadan dağılır. Böylece Musul'un yönetim şekli bir süre daha milletlerarası dalgalanmalara bırakılacaktır.⁵²

Öte yandan, İngilizlerin Musul üzerindeki emellerine, Fransa beklentilerin aksine hiç de anlayışlı davranmayacaktır. Bu konuda yeni müzakerelere açık olduklarını beyan etmelerine rağmen Fransızlar, Sykes-Picot'un ruhuna ve lafzına uygun bir tavırdan vazgeçmeyeceklerini, ya da bir başka deyişle, Musul'un kendi çıkar bölgesinin dışında bırakılmayacağını belirtirler. Bu tavır İngilizleri yörenin idaresi açısından sıkıntıya sokmuştur İngilizler için bu durumda geçici yönetimin askeri karakterini korumak en uygun çözüm yolu idi. Hindistan Müstemleke Bakan Yardımcısına göre, Musul'un yeniden Türkler'in eline geçmesine engel olunmalıydı. Askeri harekâtın bu sonucu vereceği umuluyordu. Ancak bununla birlikte Fransa'yı da Musul'a sokmamanın yolları aranmalıydı. Bakan, bizzat sivil komiser Albay Wilson'un raporuna düştüğü notta **"önümüze çıkan ilk fırsatta her gayreti gösterip Fransızlar Musul'dan dışlamalıyız"** diyordu.⁵³

E- Askeri Gelişmeler ve İşgalin Başlangıcı:

1918 Kasım'ının başından itibaren General Marshall ileri harekâta başlayacak ve Savaş Bakanlığına bildirdiği şekliyle Musul'daki taktik noktaların işgal edip, Alman konsolosluğun da kişi ayacaktır. Ancak General

⁵¹ John MARLEWE, *Late Victorian: The Life of Sir A. Talbot Wilson*, Londra, 1967, s. 21

⁵² CAN, a.g.e, s. 27

⁵³ ÖKE, a.g.e, s.22

Marshall yöredeki Türk Komutanı Ali İhsan Paşa'dan bazı itirazlar geldiğini dile getirmekte ve kendisine yardımcı olunması için hükümet tarafından uyarılması gerekli olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, zaman kaybedilmeksizin Ali İhsan Paşa'ya, mütarekenin 7. Maddesi doğrultusunda yöreyi boşaltma emri verilmelidir. Paşa bu komuta uymazsa Musul'un zorla işgal edileceği hususu Osmanlı Hükümetine bildirilmelidir. Öte yandan 31 Ekim 1918'de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Ali İhsan Paşa'ya 31 Ekim öğleden sonra yürürlüğe girmek üzere Osmanlı ve İngiliz taraflar arasında bir antlaşma imzalandığını ve buna uyulması gerektiğini bildirmişti.⁵⁴

Aynı gün Ali İhsan Paşa, General Marshall'a İngilizlerle olan çatışmaların sona erdiği haberini aldığını, böylece arada kalan yörenin tarafsız bir tampon bölge olarak kabul edilmesini vurgulayarak, görüşmelere hazır olduğunu iletmiştir.⁵⁵

İngilizlerin ise aldıkları emir uyarınca ileri harekâtlarını durdurmayacakları ve amaçlarının Musul'u işgal etmek olduğu belliydi. General Marshall, mütarekenin alenacele imzalandığından şikâyetle, ateşkes hükümlerinin Mezopotamya'nın işgalini ön gördüğünü, fakat coğrafi bir terim olarak Mezopotamya'nın Musul'u da kapsayıp kapsamadığının açıkça belirtilmediğini de kaydetmişti.⁵⁶ Üstlerinden açıklama isteyen General Marshall'a Hindistan Müstemleke Nezareti olumlu cevap verecek ve buna dayanarak General Cassels, ateşkes imzalamasına rağmen, ilerlemeye başlayacaktır.⁵⁷

Bu arada Ali İhsan Paşa da Bab-ı Âli ile telgraflaşmış ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa kendisine "Mütâreke metninde Musul'un boşaltılmasını ve teslimini öngören herhangi bir madde olmadığını, düşman işgal isteğinde

⁵⁴ “La Question de Mossoul de la Signature du Traité d’armistice de Moudros” İstanbul, 1925, s. 8

⁵⁵ CAN, a.g.e, s. 28

⁵⁶ Arnold WILSON, *Mesopotamia, 1917 – 1920 : A Clash of Loyalties (A Perbonel and Historial Record)*, Oxford, 1931, s. 17

⁵⁷ Arnold WILSON, a.g.e, s. 9 (Belge no. 4)

ısrar edip, saldırıda bulunursa, karşılık vermeden Kuzeye çekilmesi" talimatını vermiştir. 2 Kasım 1918'de General Cassels, Musul'u ablukaya alır ve ateşkes hükümlerince Türk garnizonunun teslimini ister. Bu talebe karşılık Ali İhsan Paşa, buradaki birliklerinin garnizon oluşturmadıklarını bildirerek, İngiliz teklifini reddeder.⁵⁸

Bu sefer devreye General Marshall girecektir. Öte yanda ise Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, 16. maddede geçen garnizon kelimesinin, Irak'taki askeri kapsamadığını, sınır konusundaki çözümün ancak diplomatik yolla halledilebileceğini bildirecektir. Ali İhsan Paşa da aldığı bu talimata uyarak, General Marshall'a İstanbul'un görüşünü iletir.

Ali İhsan Paşa'nın direndiğini gören General Marshall, durumu İstanbul'daki Yüksek Komiserlikte görevli Amiral Calthorpe'a telgrafla, sorunun çözülmesi gereğine işaret eder. Fakat, bu arada zamanın Türkler lehine ilerlediğini bilmektedir. Amiral Calthorpe'un Babı Âli ile müzakereye oturması, hatta görüşmeler sırasında Londra'ya danışması ile mütâreke sonrasında hayli zaman geçecek ve devletlerarası hukuk ilkelerine göre, böylesine bir süre aşımından sonra gerçekleştirilecek İngiliz işgali geçersiz sayılabilecektir. Telaşlanan General Marshall, insiyatifi eline alarak Türklerin baskısı sonucu Musul'daki Ermenilerin şehri terk etmeye başladığını iddia ederek Ali İhsan Paşa'ya uyanda bulunur. Amacı bellidir. Antlaşma, herhangi bir huzursuzluk halinde yenenlere, asayişini temin etmek için mübadele (ve tabî ki işgal) hakkını vermektedir. İngiliz kumandanı, böylesine bir bahane icat ederek, Musul'a girmeyi tasarlamakta idi.⁵⁹

Ali İhsan Paşa, iddiaları kolaylıkla yalanladı ve şehirde huzurun korunmasına yönelik gerekli tedbirlerin alınmış olduğunu bildirdi. Söz konusu bahane yeterli olmayınca General Marshall daha etkili bir yol seçerek 7

⁵⁸ N. ŞİMŞİR, a.g.e, s. 56

⁵⁹ CAN, a.g.e, s. 28

Kasım 1918'de Ali İhsan Paşa'yı tehdit etti. Buna göre 15 Kasım 1918 öğleye kadar Musul, Osmanlı birlikleri tarafından boşaltılmadığı takdirde dökülecek kanın hesabını Ali İhsan Paşa ödeyecektir. 8 Kasım 1918'de şehrin boşaltılmasına başlanır. Ali İhsan Paşa, 15 Kasım 1918'e kadar İstanbul'un İngilizlerle masaya oturup, yörenin geleceğine ilişkin olarak geçici de olsa diplomatik bir çözüm bulunabileceğini ummuştur. Çekilmenin başladığı 8 Kasım 1918 günü Musul Valiliği'ne İngiliz Bayrağı çekilir. Aynı gün, Ali İhsan Paşa'da İstanbul'a İngilizlerin tehdidini bildirecektir. Artık, İngilizler, şehre hakim olmaya başlamışlardır. 9 Kasım 1918'de Ali İhsan Paşa, General Marshall'ın kendisinden Türk birliklerinin bütün silah ve teçhizatının teslimini istediğini, bu arada bütün mâli kaynak ve levazımata el koyduklarını, bunun "Musul'un boşaltılması değil teslimi demek olduğunu" Harbiye Nezareti'ne telgrafla bildirmiştir. Bu başvuru cevapsız kalmıştır. 11 Kasım 1918'de İngilizler, şehirdeki Türk mülkî erkânını tasfiye etmişlerdir.⁶⁰

Bu gidiş karşısında Ali İhsan Paşa, 26 Kasımda General Franshaw'a bir telgraf çekerek isteklerine artık baş eğmeyeceğini bildirmiştir. 15 Kasım 1918 tarihinden itibaren Musul tamamen İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁶¹ İngiliz askeri ve siyasi ajanları şehre hâkim olmuştur. İşgali yaşayan bir İngiliz askerî yetkilisi yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında bu başarının üstlerinden cevap beklemeden karar verip, bu kararı cesaretle uygulayan General Marshall'a ait olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, İstanbul ile Londra arasındaki müzakereler zaman alabilir, bir süre sonra ara açıldığı için İngiltere ilerleme emrini veremezdi.

Hele Türk erkânı, hatta birlikleri kendilerine jandarma süsü vererek, şehirde kalmakta diretselerdi; İngilizler, onları şehirden çıkartamazdı. Bu sebeple, Albay Wilson, konu ile ilgili raporunda General Marshall'ın İngiltere'ye çok önemli bir hizmette bulunduğu halde iade etmiştir. Bu katkısı,

⁶⁰ ÖKE., a.g.e, s.29

⁶¹ UÇAROL, a.g.e, s. 561; Ömer KÜKÇÜOĞLU, *Türk – İngiliz İlişkileri 1918-1926*, Ankara, 1978, s. 29

ateşkesin Maline rağmen Musul'un işgalini sağlamakla da ölçülemez. Çünkü, Musul'un Mezopotamya'nın bir parçası olduğunu zor kullanılarak da olsa Türklere kabul ettirmiştir ki, General Marshall'ın yarattığı fiili durumun oluşturduğu hukuki gerçek, bundan sonraki Musul meselesinin seyrini daha başlangıçta İngiltere lehine etkileyecek, hatta sonuçlandıracaktır.⁶²

Ali İhsan Paşa İngilizlerin gayelerini gayet iyi teşhis etmiştir.⁶³ Ona göre İngilizlerin esas niyeti Ermenilerin göz koyduğu altı şark vilâyetini işgal etmek ve yöreye kendi himayelerinde muhtariyet vermektir. Dahası, İngilizler belki de kuzeye çıkış yolu arıyorlardı.

Hedefleri Kafkasya'ya uzanarak, Batum ve Baku'yü işgal ederek, buradaki petrol tesislerinden istifade etmektir. Bu endişelerinden hareketle Ali İhsan Paşa, ilkin, VI. Ordu'nun menzil ambarlarında bulunan silah ve cephaneyi yöre valileri ile yazışarak Güneydoğu da kurulan Müdafaa-yı Hukuk cemiyetleri ile mahalli milis teşkilâtlarına dağıtmıştır. Kendisi de direnişçi örgütlenmeye fiilen katılıyordu. Ali İhsan Paşa, Enver Paşa ve İttihatçı arkadaşlarının Türkiye'yi kurtarmak için yurtdışında gayret gösterdiklerini tahmin ediyor ve onların girişimleriyle, Kafkasya'dan askeri bir harekâta kalkışılacağını umuyordu. Söz konusu mücâdele bayrağı açılınca, güneydoğudaki milisler de bu harekâta katılacaklardı. Ancak, İngilizler, Paşa'nın bu yöndeki çalışmalarından hiç de hoşnut değillerdi. İstanbul'a baskı yapıp, onun merkeze alınmasını istemişlerdi. Daveti münasip bir bahane ile geçiştiremeyen Ali İhsan Paşa, kısa süre içinde VI. Ordu komutanlığından da alınmıştı. Ne yapması hususunda tereddüt geçiren Paşa, meseleyi İstanbul'daki devlet adamları ve kumandanlarla görüşmek üzere bindiği trende Haydarpaşa'ya ulaşmadan İngilizlerce yakalanarak Malta Adası'na sürgüne gönderilmişti.⁶⁴

⁶² ÖKE., a.g.e, s.25

⁶³ Bkz. Ali İhsan SABİS, **Harp Hatıralarım**. C. V: İstikbal Harbi ve Gizli Cihetleri, Ankara, 1951, s. 5-7

⁶⁴ Ali İhsan SABİS, a.g.e, s. 8-25

Musul'un işgalinin çeşitli safhalarını topluca değerlendiren Selahattin Tansel, şöyle yazmaktadır: **"Sözün kısası, İngilizler, birkaç gün önce imzaladıkları bir mütârekeye saygı göstermediği ve Osmanlı Hükümeti de gereğinden fazla korkak davrandığı için, Musul terk edildi"** ⁶⁵

II. MİSAK-I MİLLİ VE MUSUL

A. Misak-ı Milli'nin İlanı:

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi, 12 Ocak 1920'de toplandı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde temelleri atılan Misak-ı Milli, Mustafa Kemal başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından hazırlanan metin esas alınarak, Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda Ahd-ı Milli olarak bütün mebuslara imzalatıldı. 17 Şubat 1920 tarihli açık oturumda da basında yayınlanması ve bütün yabancı parlamentolara bildirilmesi kararlaştırıldı. ⁶⁶

Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri, devletin bağımsızlığa ve milletin güvenilir bir gelecekte haklı ve sürekli bir barışa kavuşabilmesinin, aşağıdaki esaslara tam olarak uymakla sağlanabileceğini ve bu esaslar dışında kalacak bir Osmanlı Devleti'nin devam ve varlığının imkânsız olduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir. ⁶⁷

a- Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1919 tarihli mütarekenin yapıldığı esnada düşman halklarının özgürce verecekleri oylara göre bölgenin geleceğinin belirlenmesi gerekeceğinden, sözü edilen mütareke hattı içinde

⁶⁵ Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c.I Seçil Kitabevi, Ankara, 1973, s. 42

⁶⁶ Toktamış ATEŞ, **Türk Devrim Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 154

⁶⁷ CAN, **a.g.e.**, s. 31

ve dışında dini, soyu, istekleri bir olan ve birbirine karşılıklı saygı ve sevgi duyguları taşıyan; sosyal haklarıyla çevre şartlarına uymuş bulunan Osmanlı-İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tamamı fiilen, hükmen ve hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütündür.

b- Halkının serbest oylarıyla anavatanına katılma karan vermiş olan elviye-i selâse (Kars, Ardahan, Batum) için icap ederse tekrar serbestçe oylamaya başvurulmasını kabul ederiz.

c- Türkiye ile yapılacak barışa kadar ertelenen Batı Trakya'nın hukukî durumu da orada oturanların özgürce kullanacakları oylara göre belirlenmelidir.

d- İslam Halifeliği'nin, Osmanlı Sultanı'nın ve Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul Şehri ile Marmara denizinin güvenliği korunmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında biz ve diğer bütün ilgili devletlerin oybirliği ile vereceğimiz karar geçerlidir.

e- İtilaf Devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde azınlıkların hukuku, çevre ülkelerde bulunan Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla tarafımızdan güvence altına alınacaktır.

f- Her ülke gibi siyasi, adli ve mali işlerimizi geliştirmemize yarayacak daha etkili ve düzenli bir yönetim sağlamak için bizim de hayat ve geleceğimizin temel şartı olarak tam bağımsızlık ve hakimiyete ihtiyacımız vardır. Bu sebeple; siyasi, adli ve mali gelişmemizi engelleyen kayıtlara karşıyız. Borçlarımızın ödenmesi de bu ilkelere aykırı olamaz.⁶⁸

⁶⁸ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi.** 4. Devre, 11. İnıkad, 17 Şubat 1336/17 Şubat, 1936, s. 114

Misak-ı Milli'nin ilanı İngilizlerce olumlu karşılanmadı. Bunu 16 Mart 1920' de İstanbul' u işgal ve Meclis-i Mebusan' ın dağıtılması fiiliyle açıkça ortaya koydular; ancak Anadolu' da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Milli Hârekatın bir sonucu olarak, gerek İstanbul'dan katılan mebuslar, gerekse diğer bölgelerden gelen Murahhaslardan oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da kuruldu. T.B.M.M. Hükümeti de Misak-i Milli' yi aynen kabul etti.⁶⁹

B. Misak-ı Milli'ye Göre Musul'un Durumu:

Türkiye, Musul'da İngiliz işgalini tanımadı. Çünkü bu işgal, silahlar bırakıldıktan sonra gerçekleştirilmişti, dolayısıyla geçersiz idi. Başka bir deyimle, Musul vilayeti, mütareke yapıldığı ve silahların bırakıldığı tarihte Türk ordusunun denetimi altında ve Türkiye sınırları içinde bulunuyordu. Türk ordusu, Irak'ın Arap bölgeleri sayılan Bağdat ve Basra vilayetlerinden çekilmişti. Fakat Arap olmayan Musul vilayetini sonuna kadar savunmuş ve mütareke yapıncaya kadar da bu bölgeyi terk etmemişti. Bu bakımdan üç sancaktan oluşan Musul vilayeti Türkiye topraklarının, Musul vilayeti Türkleri de Türk milletinin ayrılmaz parçaları sayılıyordu. Türkiye, Arap çoğunluğunun yaşadığı Bağdat ve Basra vilayetlerinin İngilizler tarafından işgalini sineye çekiyor, tanıyor ve o toprakların Türkiye'den ayrılmasını içine sindirebiliyordu; fakat, Türk ve Kürt nüfus çoğunluğunun yaşadığı ve Türk askerinin sonuna kadar başarıyla savunmuş olduğu Musul vilayetinden asla vazgeçmek niyetinde değildi.⁷⁰

Bu görüşler, Misakı Milli'de özlü biçimde ifadesini buldu. Esasları Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşları tarafından Anadolu'da hazırlanan ve 28

⁶⁹ Mehmet Gönübol Cem SAR, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963

⁷⁰ ÖKE, *a.g.e.*, s. 30

Ocak 1920 günü İstanbul'da, son Osmanlı Millet Meclisi (Meclis-i Mebusan) tarafından kabul ve ilan edilen Misakı Millinin (Ulusal Ant) 1. maddesi, sadeleştirilmiş olarak, aynen şudur.⁷¹

"Madde 1. Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oyları uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına tam saygılı Osmanlı İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, hakikaten veya hükmen hiçbir nedenle birbirlerinden ayrılmayacak bir bütündür."

Görülüyor ki, Türkiye, Mondros Mütarekesi'nin yapıldığı tarihte düşman işgali altında bulunan ve nüfusunun çoğu Arap olan toprakları terk ediyor. O topraklar üzerindeki egemenlik hakkında vazgeçiyor. Irak bakımından bu topraklar, eski Basra ve Bağdat vilayetleridir. Türkiye buraları terk ediyor, ama "bu toprakların kaderi plebisitle belirlenmelidir" diyor. Yani o toprakların geleceğini işgalci İngilizlerin değil, oralarda yaşayan halkın kendisinin özgürce kararlaştırmasını istiyor. Bu, uluslararası hukukta yeri olan self-determination demektir ve haklı bir görüştür.⁷²

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte düşman işgali altında olmayan, yani Türk kuvvetlerinin denetimi altında bulunan topraklara gelince: Misakı Milli bu toprakları Türkiye'nin bir parçası sayıyor. 30 Ekim 1918 mütareke günü Türk askerinin tuttuğu cephe hattı veya mütareke hattı,

⁷¹ Nejat KAYMAZ, "Misak-ı Milli Üzerine Tartışmalar", VII. Türk Tarih Kongresi, Bildirileri, c. III

⁷² "Musul – Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)", Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1993, s. 399-401

Türkiye'nin devlet sınırı sayılıyor. Bu mütareke hattının beri tarafı Türkiye'dir; öte tarafı değildir. Yani Misakı Milli, Türkiye'nin güney sınırlarını belirliyor, mütareke hattını devlet sınırı sayıyor. Türkiye bakımından mütareke hattının beri tarafında kalan toprakların -adları açıkça zikredilmemiş olmakla birlikte Hatay ve Musul bölgeleri olduğu açıktır. Çünkü mütarekenin imzalandığı gün hem Hatay, hem de Musul Türk kuvvetlerinin denetimi altındaydı.

Misakı Milli, mütareke hattının beri tarafında kalan ahalinin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu da önemle vurguluyor. Daha açık bir deyimle, Musul vilayeti ahalisi Türkiye ahalisinden ayrılamaz, demek istiyor. Nedenlerini de şöyle sıralıyor: Mütareke çizgisinin beri tarafındaki halk, din ve soy bakımından bir bütündür. Birbirlerine karşı saygı ve fedakârlık duyguları beslemektedirler. Hiçbir sebeple birbirlerinden ayrılamazlar; Anadolu Türkleri ile Irak Türkleri, etle tırnak gibidirler, birbirlerinden ayrılamazlar, demeye getiriliyor.⁷³

28 Ocak 1920'de kabul edilmiş olan Misakı Milli, ondan sonraki dönemde, özellikle İstiklal Savaşı'nda ve Lozan Barış Konferansı'nda Türk dış politikasının temelini oluşturdu. Evet, Musul ve Kerkük, Misak-ı Milli sınırları içinde idi.⁷⁴

C. İngiliz İşgali Karşısında Musul Halkının Tutumu:

Aslında İngilizler 15 Kasım 1918 tarihinden itibaren Musul'u işgal etmişlerse de, bölgeye hâkim olamamışlardır. Bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutma konusunda ciddi sıkıntıları olmuştur. Kerkük ve Süleymaniye halkı İngiliz himayesine sıcak bakmamışlar, tam aksine rahatsızlık duymuşlardır. Müslüman kabileler İngilizlere vergi vermemek için direnmişler,

⁷³ ÖKE, a.g.e, s. 15-16

⁷⁴ CAN, a.g.e, s. 33

sık sık sokak kavgalarına girişmişlerdir. Yöre halkının ekseriyeti kesinlikle Türk tarafında yer almışlardır. Musul halkı, Ankara'da ilk T.B.M.M.'nin açılışıyla güçlenen Milli Mücadele hareketine destek vermiştir. Hatta bölgede bulunan Araplar dahi İngilizlere karşı, Mustafa Kemal Paşa ile işbirliğini düşünmüşlerdir. Mim Kemal Öke İngiliz belgelerine dayanarak Musul'daki Arap ve Kürt'lerin, İngiliz himayesindeki Faysal'a değil de Anadolu'ya dayanmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir.⁷⁵

Musul halkının bu arzuları karşısında Ankara Hükümeti duyarsız kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mayıs 1920 tarihinde T.B.M.M. yaptığı konuşma, Musul konusundaki düşüncesini ve uygulaması gereken politikayı açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

D. Musul'un İşgali Karşısında T.B.M.M. ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tutumu:

M. Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti, ortaya bu kararlılığını Lozan Konferansına kadar geçen süre içerisinde çeşitli vesilelerle göstermiştir. İngilizlerin Ocak 1921'de Erbil ve Revanduz arasında bulunan ve Türk'leri destekleyen Sürücü Aşiretine saldırımları üzerine M. Kemal Paşa, Milli Müdâfaa Vekaleti'ne çektiği telgrafla Revanduz bölgesine asker gönderilmesini istemiştir.⁷⁶ Bu görev Kaymakam ve Milis Yarbay Özdemir Bey'e verilmiş, Özdemir Bey kuvvetleriyle başlangıçta bölgede önemli başarılar elde etmiş ancak daha sonra geri çekilmek zorunda kalmıştır. Özdemir Bey'in Revanduz'da kazandığı başarı, bölgedeki halk ve aşiretler üzerindeki nüfuzu, Türk Genelkurmayın Musul'un kurtarılması için bazı askeri tedbirlerin alınmasına sevk etmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi

⁷⁵ ÖKE, a.g.e, s. 31

⁷⁶ **Türk İstikbal Harbi**, c: IV, Güney Cephesi, Gnkur, Bas, Ankara, 1966, s. 267

Paşa 7 Eylül 1922 tarihli yazısıyla El Cezire Cephesi Kumandanlığından, Musul'a taarruz için gerekli hazırlıkların yapılmasını dahi istemiştir.⁷⁷

Görüldüğü gibi Ankara Hükümeti, daha Lozan Konferansı'nın başlamasından önce Musul'un gerekirse silâh yoluyla kurtarılması için İngilizlere karşı bir askeri harekâtı göze almıştır.⁷⁸ Ancak Türk kuvvetlerinden bir kısmının batı cephesine kaydırılmak zorunda kalınması ve daha sonra konferansın başlaması, bu isabetli düşüncenin gerçekleşmesine engel olmuştur.

Gerek ateşkes hükümlerine göre, gerekse ateşkes hattını esas alan Misâk-ı Milli'ye göre Musul Vilâyeti Türk sınırları içerisindeydi. Musul'un Misâk-ı Milli sınırları içinde bulunması tarihi ve askeri bir gerçektir.

E. Türk-İngiliz Birliklerinin Çatışmaları:

1922 gerek Türkiye, gerekse İngiltere için Musul'la dolu bir yıldır. Irak kuvvetleri ile de desteklenen Mezopotamya'daki İngiliz birlikleri Türkiye'ye karşı ilan edilmemiş bir savaş başlatırlar. Hava kuvvetleri de taarruzda yoğun olarak kullanılmıştır.⁷⁹ İngiltere Hükümeti, saldırıda kullanılan takviye birliklerinin Musul'a süresiz olarak yerleştirildiğini açıklar.

Musul'daki operasyon İstanbul'daki Kürt Derneklerinde tepki ile karşılanmıştır. Kürt Derneği yetkilileri derhal Yüksek Komiserliğe başvurmuş, fakat görüşme talepleri reddedilmiştir. İngiliz taarruzu farklı görüşte olan Kürt

⁷⁷ Kamuran GÜRÜN, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Seçil Kitabevi, Ankara, 1968, s. 390-391

⁷⁸ *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 36, Eylül, 1970, s. 33

⁷⁹ Gnkur. ATASE Bşk, *Türk İstiklal Harbi*, c. IV: Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 267

Derneği üyelerinin birleşmesini sağlamıştır. Kürt Kulübünden biri İngiliz temsilcisi Ryan'ı ziyaret edip gelecekte endişe duyduklarını aktarmıştır.⁸⁰

İngiliz'ler Türk taarruzundan hemen önce iki cephede Türkleri sıkıştırmak üzere eski müttefikleri Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı bir saldırıya geçme tasavvuru içinde olmadığını anlayınca, Fransa ile temas kurarak Türk birliklerinin doğuya nakli sırasında kullanılan demiryolu ulaşımının Suriye hududu içinden geçmesine engel olunması çağrısında bulunmuşlardır.⁸¹

Öte yandan, Milis Yarbay Özdemir Bey, bir Binbaşı, altı üsteğmen, altı teğmen, altı asteğmen, bir Subay namzedi ve bir hesap memurundan oluşan kadro ile aşiretler arasına girerek, Fransız ordusundan Türklere kaçmış Tunuslu ve Cezayirli erlerle 22 Haziranda Revanduz'a ulaştı ve 31 Ağustosta 1922'de İngilizlere karşı saldırıya geçti.

16 Ağustos 1922'de küçük bir Türk grubu Neodest'e kadar sızmış, bu arada ikinci bir grup Nalkiven Ovasına üçüncüsü de Savran'a sarkmıştı. Milis Kerim Fettah Bey, adamlarıyla birlikte bu üçüncü gücün başında bulunuyordu. İngilizler bu sınır çarpışmalarına misilleme olarak Yendize, Bole ve Golan'ı havadan bombalayacaklar ve bu harekâtı 22 Ağustos 1922'ye kadar sürdürmüştür. İngilizlerin istihbarat raporuna bakılırsa, aşiretler Türklere bir olmuşlardı.⁸² Özdemir Bey'in de Kerim Fettah Beyle beraber hareket ettiği kaydediliyordu. 5 Eylül 1922'de ise hazırladıkları raporda Savaş Bakanlığı, "Raina'daki Türk-Kürt işbirliği ve başarısının sonuçlarının İngiltere açısından ciddi ve vahim olduğunu" vurguluyordu. 31 Ağustos'ta Derbent Muharebesi ile İngilizlere karşı kesin bir zafer kazanan Özdemir Bey, 18 Eylül 1922'den itibaren de Şaklava ilçesine girerek, Musul'la irtibatı sağlamıştır.⁸³

⁸⁰ ÖKE, a.g.e, s. 82

⁸¹ Ayın Tarihi, Cilt 5. No: 17, 1341 (1925), s. 320-321

⁸² CAN, a.g.e, s. 35

⁸³ ÖKE, a.g.e, s. 81

Anadolu'daki zaferleri ile Türklerin kendilerine güvenleri gelmiş ve bu da ister istemez Musul hattındaki diğer aşiretleri İngiliz'lere karşı cesaretlendirmişti. Süleymaniye, Kerkük ve Musul ahalisi vergi ödemeye başlamışlardı. Şehir meclislerine üye seçimleri boykot edilmekteydi. Gösteriler düzenleniyor, İngiliz ve Arap güvenlik kuvvetleri ile halkın çatışması günlük hayatın bir parçası haline gelmişti.⁸⁴

Musul'daki askeri durum gözden geçirildiğinde İngilizler, ya buradaki birliklerin takviye edilmelerinin, ya da bölgeden tamamen çekilmelerinin uygun olduğunu anlamışlardı. Takviye asker gücü yapılması zor görünüyordu. Geride kalan kuvvetler Musul'u Türklere karşı savunmaya yeterli olamazdı. Bu itibarla, ortada çekilmekten başka çare görünmüyordu. Verilen karara göre İngilizler, düşmana belli etmemek kaydıyla aşamalı olarak geri çekileceklerdi. Nihayet, bir süre sonra İngilizler Süleymaniye'yi terk ettiler.

Artık Süleymaniye Türklerin eline geçmişti. Aşiretler şehre girmişlerdi; sokakta bayram yapıyorlardı. İngiliz Sömürgeler Bakanı Churchill, bölgedeki Yüksek Komiserleri'ne, eğer Faysal bu hareketlerin anlamını sorarsa, ona başkentteki Arap milliyetçilerinden duydukları kaygının sonucunda alınmış bir protesto harekâtı olarak açıklanması talimatını vermişti. Gerçekte İngiliz Savaş Bakanlığı kabineye sunduğu bir muhtıradan ne Irak ordusunun, ne de bölgede bulunan İngiliz hava ve kara kuvvetlerine bağlı birliklerin, Türkler tarafından desteklenen aşiretleri durduramayacağını vurguluyordu.⁸⁵

Bu zor duruma süratli bir çözüm bulunması İngiltere'nin hayati çıkarlarındandı. İngiltere, Süleymaniye'den patlak veren ayaklanmayı bastırabilmek üzere Şeyh Mahmut'u bir kere daha devreye sokmak istedi.⁸⁶

⁸⁴ SAATÇİ, a.g.e, s. 165-166

⁸⁵ ÖKE, a.g.e, s. 83

⁸⁶ Bülent DEMİRBAŞ, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu*, Beta Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 38

12 Eylül 1922'de Şeyh Mahmut'u İngiliz Siyasi Komiserliği Bağdat'a çağırıp Süleymaniye'yi geri almak üzere harekete geçmeyi kabul ederse, kendisine Iraklıların para, silah ve cephane yardımı yapabileceklerini söyleyerek, bir süre önce uzlaşamadıkları bu liderle yeniden uzlaşmaya çalıştılar. Şeyh Mahmut ise onlara Faysal'dan hoşlanmadığım, Kralın Arap Hükümeti'nin aşiretler üzerinde baskı rejimi kurduğunu açıkladı. İngilizler Kralla ara bulabileceklerini ve eğer bu görevi kabul ederse, kendisine İngiliz Hava Kuvvetleri'nin destek olacağını da açıkladılar. Mahmut, görevi kabul edecek, fakat kendisine eşlik edilmesini istemeyecektir. İngiltere askeri ve diplomatik sebeplerle kendisinin halledemediği harekâtı, Şeyh Mahmut'a yaptırmıştır.

Bu arada Şam gazeteleri de aşiretlerin baskılarından bahsetmeye başlamıştı. Feta-el Arap gazetesi Kuzey Irak'taki Müslüman ayaklanmasının ülke dışına taşıdığını, Türk Lider Abdülkerim Bey'in İngilizlere savaş ilan ettiğini ve Süleymaniye'yi aldığını yazıyordu.⁸⁷

Abdülkerim Bey'e diğer aşiretlerinde katıldığını kaydeden gazeteye göre, İngiliz-Arap birleşik güçleri bu ayaklanmayı bastırmakta etkisiz kalmaktaydılar. İngilizler çevreyi havadan bombardıman dahi etmişler, buna karşın, aşiretler yirmi kadar uçak düşürmüşlerdi.⁸⁸

Londra'ya ulaşan raporları ve gazete kupürlerini inceleyen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, bölge halkının bu söylentilerden etkilenebileceğini dikkate almıştır. Nitekim Ekim ayı sonuna doğru Türklerle aşiretler Musul hududundan Irak içerisine doğru akınlar düzenlemeye devam ettiler. İngilizlerin deyimiyle bunlar kesin ve hayati darbeler olarak Arap Devletini etkilemekteydi. Londra, bu akınlara karşı yine havadan bombalama metodu ile karşı koymayı denedi. İngiliz Dışişlerine göre, Musul Meselesi bir çözüme bağlanmadıkça, İngiltere'nin bu istikrarsızlığa gerek ekonomik gerekse askeri

⁸⁷ Halil Paşa, **Bitmeyen Savaş**, M. Tayan Sorgun, İstanbul, 1972, s. 216

⁸⁸ CAN, **a.g.e.**, s. 37

açından daha fazla katlanması mümkün değildi. 31 Ekim 1922 tarihli bir raporda da, Kürt Lider Barzani'nin aşiretlere katıldığı ve İngilizlerin bir ayı aşkın süredir Musul'u havadan bombalamalarına rağmen aşiretlerin ilerlemelerini durduramadıkları kaydediliyordu.⁸⁹

Şeyh Mahmut'un devreye girişi aşiretleri bölmüştü, bir kısmı Türklerle birlikte İngilizlere karşı mücadeleyi sürdürmeyi yeğlerken, diğerleri de Mahmut'a yanaşıp İngilizlerin iyi niyetine sığınmayı ve bu yolla yerel muhtariyetler elde etmenin mümkün olabileceğini düşünmeye başlamışlardı. Şeyh Mahmut Süleymaniye'ye girer girmez adetâ bir hükümdar gibi davranmaya başlamış ve kendi liderliğinde büyük bir devlet kurduğunu ilan etmişti. Şeyh Mahmut'un bu bilinçsiz tavırları aşiretleri olduğu kadar, Musul'daki Türkleri de rahatsız etmeye başlamıştı. Kimse ne onun kurduğu devletin, ne de şahsının hâkimiyeti altında kalmak istiyordu.⁹⁰

F. Türk-İngiliz Birliklerinin Çatışmaları Sonucu Gelişen Olaylar:

Iraktaki gelişmelere ilişkin gizli bir istihbarat raporunda da belirtildiği üzere öncelikle Sevr'in imzalanması, daha sonra ise Lozan'da yeni bir barış antlaşmasına ilişkin müzakerelerinin başlamış olması; Avrupa'daki bu olayları takiben Mustafa Kemal'in Musul üzerindeki demeçleri ve yörede bir plebisit yapılacağı söylentileri halkın aklını karıştırmış ve yukarıda belirtildiği gibi çeşitli tepkilere yol açmıştı.⁹¹

İngiltere'nin Türklere karşı daha yakın davranmasıyla birlikte Musul'un Ankara'ya bırakılabileceği eğilimi de ağırlık kazanmaya başlamıştı. Mustafa

⁸⁹ N. ŞİMŞİR, *Lozan Telgrafları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990-1994, s. 66

⁹⁰ ÖKE, *a.g.e.*, s. 84-88

⁹¹ ŞİMŞİR, *a.g.e.*, s. 63

Kemal, Anadolu'daki başarıları ile kısa zaman içerisinde Musul halkının göz bebeği ve oluvermişti. Bu arada Irak'taki Arap milliyetçileri gelişmelerden tedirgindiler; Ankara'ya karşı sert çıkamadığı için Kralı ve hükümeti acizlikle suçluyorlardı. Aslında Araplar arasında da Mustafa Kemal'in bir yandan İstanbul'a hâkim olduğu, diğer taraftan da müttefiklerin kendisine dış geçiremedikleri kabul ediliyordu. Bu sebeple Arap milliyetçileri, Mustafa Kemal Musul'a yönelirse, bu savaşın kendileri için bir hezimetle sonuçlanacağını düşünüyor ve endişeleniyorlardı.⁹²

Gelişmeleri değerlendirmek ve bir çıkış yolu bulmak üzere İngiliz Kabinesi 8 Aralıkta 1922'de Irak Komitesi adı altında bir kurulu Londra'da Avam Kamarası'nda topladı. Yüksek düzeyli bu toplantıda önce Lozan'da bulunan İngiliz Lord Curzon'un Londra'ya yolladığı telgraflar okundu.⁹³

Lord Curzon, İngiltere için en iyi tercihin mevcut sınırın muhafaza etmek olduğunu düşünüyor, bu temin edilemediği takdirde Musul'un kuzeyinde bir hat çizerek sınır boyundaki aşiretlerle meskûn bölgeyi Türkiye'ye bırakmayı adeta ehven-i şer ikinci bir tercih olarak gösteriyordu. Musul üzerindeki Türk taleplerinin ne kadar ciddi olduğunun araştırılması gereğini kaydederek, eğer Ankara ile kalıcı ve gerçek bir barış arzulanıyorsa, o takdirde Ankara'nın isteklerinin dikkate alınması gerektiğini belirtiyordu. Donanma bakanı ise Musul Petrollerine mutlaka sahip çıkmalarını öneriyordu.⁹⁴

Lord Curzon'un Türklere bırakmayı düşündüğü arazi parçasında petrol bulunmamaktadır. Ancak, yine de bu kuşak petrole çok yakın bir toprak parçası olduğundan savunulması güç olabilirdi, petrol bölgesinin korunması için hava kuvvetlerince yöredeki hava kuvvetlerinin süratle takviyesi

⁹² ÖKE, a.g.e, s. 95

⁹³ CAN, a.g.e, s. 38-39

⁹⁴ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2005

öngörülmekteydi. Lord Curzon'un tavsiye ettiği taviz Irak Komitesince uygun bulunmadı. Gerekçe olarak da öne sürülen, Türklere ellerini verseler kollarını kaptıracakları kaygısıydı. Görüşmeler çıkmaza girerse ne olacaktı? Bu takdirde, Hindistan Musul'a hiçbir surette takviye gönderemeyeceği gibi, kendisi takviyeye muhtaç bir duruma düşecekti. Fakat Hava Kuvvetleri Türklerle muhtemel bir savaşın sadece Musul'da kalmayacağını, tırmanarak Boğazlara da sıçrayacağını öngörüyordu. Ancak Irak Komite'si yine de insiyatifi Lord Curzon'a bırakmaya kararlıydı.⁹⁵

Bu arada Türk tarafı da gelişmeleri gözden geçirmekte ve politikasını belirlemekteydi. İngilizler, konferans öncesi Türklerle olan gerginliği fazla tırmandırmamak için ne Irak ordusunu cepheye sürmüşler, ne de Hindistan'dan kuvvet getirtmişlerdi. Hava kuvvetlerine güvenmişler ve önceleri Şeyh Mahmut'u daha sonra da bölgedeki diğer aşiret liderleri olan Seyyid Taha'yı ve Simko'yu kullanmışlardı. Ancak, aşiret liderlerinin sınır muharebelerinde yetersiz kaldığını fark ettiler. Kaldı ki, aşiretlerin çoğu kaderlerini Özdemir Bey'le birleştirmişlerdi.⁹⁶

Özdemir Bey'in kazandığı başarılar üzerine Musul ilinin kurtarılması için Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın 7 Eylül 1922'de Doğu ve El-Cezire komutanlarına çektiği telgrafta Musul'un silahla alınacağı belirtiliyordu. El-Cezire cephesi bütün kuvvetiyle Dicle'nin iki tarafından Musul yönünde taarruzu planlanmaktaydı.⁹⁷

Doğu cephesi ise, Van, Hakkâri ve Iğdır sınır kıtalarından teşkil edilen, dağ bataryaları ile takviye edilen bir piyade tümeni, bir süvari tugayı, aşiret süvarileri ve yerli halkla takviye edilerek Özdemir Bey müfrezesiyle birlikte

⁹⁵ ÖKE, **a.g.e**, s. 88

⁹⁶ YALÇIN, **a.g.e**, s. 133

⁹⁷ YALÇIN, **a.g.e**, s. 170

İmadiye, Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük'e taarruzla görevlendirilecektir. El-Cezire cephesi kıtalarının 10 Kasım 1922'ye kadar Siirt-Diyarbakır-Mardin-Cizre çevresi içinde toplanması ve Doğu cephesinden gönderilecek kuvvetler gelince harekâta geçilmesi emri verildi. Ancak, 25 Aralık 1922 tarihli yeni bir emirle toplanma bölgesi Şırnak, Cizre, Midyat olarak değiştirildi. Bu sıralarda Lozan Konferansının sonuçlanmaması ihtimâli belirlediğinden Boğazlar ve Batı Anadolu'da kuvvetli bulunulması gerekiyordu. El-Cezire cephesi emrine gönderilecek uçak bölüğünün Genelkurmay Başkanlığı'nın 23 Aralık tarihli emriyle Batı cephesine verilmesi bildirildi.⁹⁸

Ortaya çıkan bu durum Musul'u savunmasız bıraktı. Lozan'da meselenin antlaşma ile çözülememesi kötü sonun başlangıcı oldu. Aşağıda ikinci bölümde Musul meselesinin diplomatik yollardan çözülmesine dönük çabalar ve İngilizlerin diplomatik başarısı ele alınacaktır.

⁹⁸ CAN, **a.g.e.**, s. 39

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NDA MUSUL MESELESİ

I- LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ MUSUL İLE İLGİLİ BEKLENTİLER

Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelişinin ertesi günü vermiş olduğu konferansta, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin, Türk kuvvetlerinin hakimiyetinde bulunan yerlerin milli sınırlarımız dahilinde de olduğunu ifade etmiştir. Hatta Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirtilen yeni Türkiye'nin güney, güneydoğu sınırlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasındaki sınırlar ile ilgili kısmı şöyledir:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun muharebeden evvelki hududu malumunuzdur. Harbi Umumi'nin neticesi bir takım fedakarlık ihtiyarına devletimizi mecbur kılıyor, buna nazaran devlet için milli bir yeni hudut kabul ettik. Bu hudut beyannamemizin birinci maddesinde musarrahtır. Teferruat itibariyle bilinmeyenler olabilir. Bittabi ma'zururlar. Bu hudut tahassul ederken işin içinde bulunduğumdan bunu da arz edeceğim:

Mütareke akdolunduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun Körfezi cenubundan Antakya'dan Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablüs Köprüsü cenubundan Fırat Nehri'ne mülâki olur. Ordan Deyrizor'a iner; bedehu Şarka temdîd edilerek, Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa olduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasının ile meskun aksam-ı vatanımızı tehdit eder. Bunun cenüb aksamında Arapça mütekellim dindaşlarımız vardır. Bu hudut dahilinde

***kalan aksamı memâlikimiz cami'a-i Osmaniye'den layenfekk bir kül olarak kabul edilmiştir. "*¹**

Yukarıdaki ifade değerlendirildiğinde, Misâk-ı Milli'nin birinci maddesiyle, Türkiye'nin yeni sınırlarını, özellikle güney sınırını Mondros Mütarekesi'nin uygulamaya konduğu anda, orduların durumuna göre, "hatt-ı mütareke" olarak adlandırılan hattın teşkil etmesinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Misâk-ı Milli'de sınırlarımızın geçtiği hat ayrıntılı ve açık bir şekilde kaydedilmemiştir. Özellikle Kerkük'ün durumu tam anlamıyla belirgin olmadığından, zaman zaman tartışılmaktadır. Hatta bazı kaynaklar da, 31 Ekim 1918'de ateşkesin uygulamaya konduğu gün, Kerkük, İngilizlerin eline geçmiş yerler arasında gösterilmiştir² Bununla birlikte yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Aralık 1918 tarihinde, Ankara'da verdiği konferansta, mütarekenin imzalandığı gün ordularımızın güneyde hâkim olduğu hat ve güney sınırimız oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Burada sınırimız İskenderun Körfezi'nin güneyinden, Antakya'dan Halep ile Katma İstasyonu arasındaki Cerablus Köprüsü'nün güneyinde Fırat Nehri'ne uzanan, oradan Deyrizor'a inen, doğuya doğru ise Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi içeren bir hat olduğu ve Türkler ile Kürtlerin yaşadığı bu yerlerin vatanımız içinde yer aldığı açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca, her ne kadar mütarekeden önce Kerkük'ün işgal edilip edilmediği tartışmalı ise de, Misâk-ı Milli metninin birinci maddesindeki "mezkur hatt-ı mütareke dahil ve haricinde" tarzındaki kararlar burasının milli sınırlar içerisinde düşünüldüğünün sonucunu çıkarmak mümkündür.

T.B.M.M. milletvekilleri tarafından 28 Ekim 1922 tarihinde hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti ile Hariciye Vekaletine gönderilen bir mazbatada:

¹ **Nutuk**, c.III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1981, s. 1186

² Gnkur... ATASE Bşk. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekatı**, c. II, Ankara, 1993, kroki: s. 108

"Musul, Süleymaniye, Kerkük, Türkiye'nin lâyenfekk eczasından olup Misâk-ı Milli mûcibinde hakimiyetimiz altına alınacağı şüphesiz olduğundan bu dahi arz ettiğimiz suretle hududun tashihi âmir ve mûcibtir." denilmek suretiyle Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün Türkiye'nin ayrılmaz parçaları oldukları vurgulanarak Misâk-ı Millî gereğince söz konusu yerlerin hakimiyetimiz altına alınmasının ve hududumuzun buna göre düzenlenmesinin zorunluluğu bildirilmektedir.

Lozan Konferansı Öncesi Musul İçin Savaş Düşünceleri:

Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Re'îsi sıfatıyla Fevzi Çakmak Paşa'nın, Hey'et-i Vûkelâ Riyâseti'ne, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne ve cephe kumandanlarına 18 Eylül 1922'de gönderdiği bir telgrafta; Musul mintikadaki Misâk-ı Milli hududumuzun gerekirse silahla temin edilebileceğini, ordumuzun aşiret ve yerli halktan oluşan birliklerle takviye edileceğini, İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinden Musul ve Kerkük'e taarruz emrinin verilebileceğini ifade ederek, bu yönde hazırlıkların yapılmasını ve konu hakkında ilgili makamların süratle görüşlerini bildirmelerini istemiştir. Bu belgeden de, Bakanlar Kurulu, Genel Kurmay Başkanlığı ve Savunma Bakanlığı tarafından 1922 yılında Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Misâk-ı Milli sınırlarımız dahilinde düşünüldüğü, vatanımızdan koparılan bu toprakların ülkemize katabilmek için savaşın dahi göze alındığı, Türkmen aşiretleri ile bölge halkının da Türk ordusuna destek vereceği, dolayısıyla bölge halkının Türk Devleti'nin bünyesinde yer almak istediği anlaşılmaktadır.

II- LOZAN KONFERANSI'NDA MUSUL MESELESİ'NİN TARTIŞILMASI

A- Lozan Konferansı Hazırlıkları:

Mudanya Mütarekesi'nden sonra sıra taraflar arasında imzalanacak barış antlaşmasına gelmişti. Lozan Barış Konferansı'nda, yalnız Yunanistan ile bir hesaplaşma bahis mevzu olmayıp, aynı zamanda Birinci Dünya

Savaş'ının galipleriyle bir hesaplaşma, hukuki ve siyasi yönden muhtelif uyuşmazlıkları çözümüleme, yüzyıllardan beri süre gelen problemlere hâl çaresi aranmakta idi. Kısaca; çözümlenemeyen "Şark Meselesi" bu konferansın ağırlık merkezini teşkil ediyordu³ Müttefiklerin İstanbul temsilcileri, 28 Ekim 1922'de Lozan'da yapılacak barış konferansına Ankara ve İstanbul Hükümetleri'nin temsilci göndermelerini istediler, İngiltere'nin amacının barış masasında Ankara Hükümeti'ni zayıf düşürmek olduğu açtı. Bu durum karşısında 1 Kasım 1922 tarihinde Meclis'e verilen bir kanun tasarısının kabulü ile saltanat ve hilafet birbirinden ayrıldı ve saltanat kaldırıldı.⁴

Padişah Vahideddin, İstanbul'dan bir İngiliz gemisi ile Malta'ya kaçtı. TBMM, Vahideddin'in yerine hilafet makamına yine Osmanlı'dan Abdülmecid Efendi'yi getirdi.

Lozan Barış Konferansı'na gidecek delegeler kurulunun seçilmesi gündeme geldiğinde Mustafa Kemal bu iş için İsmet Paşa'yı uygun gördü. Onun Garp Cephesi kumandanı olarak kazandığı zaferin barış görüşmelerinde kendini hissettirecek bir ağırlığı olacağını düşünüyordu. Fakat barış görüşmelerinde bir generalle temsil edilmenin sakıncalarını da düşünerek İsmet Paşa'ya diplomatik bir sıfat kazandırılması uygun bulundu. Bunu sağlamak için Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey istifa ederek koltuğu boşalttı. Meclis, İsmet Paşa'yı Dışişleri Bakanlığına getirdi ve Lozan'a gönderilecek murahhaslar heyetinde "Baş Delege" olarak görevlendirdi.

İsmet Paşa'nın yanında delege olarak Sinop Mebusu Doktor Rıza Bey (Nur) ile Trabzon Mebusu Hasan Bey (Saka) görevlendirildiler. Delegeler kuruluna yardımcı olmak üzere Lozan heyetinde 33 kişilik bir danışman ve sekreterler ekibi bulunuyordu.

³ Hamza EROĞLU, **Türk İnkılap Tarihi**, Akar Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 259

⁴ Toktamış ATEŞ, **a.g.e**, İstanbul, 1982, Akar Yayınevi, s. 240-241

Aralarında Manisa Mebusu Celal Bey (Bayar), Adana Mebusu Zekai Bey (Apaydın), Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey (Tigrel) ile eski Maliye Nazırlarından Cavit Bey'in de bulunduğu heyette, Robert Kolej Müdür Yardımcısı Hüseyin Bey (Pektaş) ve Mühendislik Okulu Fransızca Öğretmeni Ermeni Hayım Naum Efendi'nin de bulunduğu tercümanlar; ayrıca Ali Fuat (Türkgeldi), Tevfık (Bıyıkoglu), Yahya Kemal (Beyatlı) ve Ruşen Eşref (Ünaydın) beyler de sekreter ve danışman olarak bulunuyorlardı.

Lozan Konferansı'nın başkanı İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon idi. Davetçi ülkeler İngiltere, Fransa ve İtalya; katılan ülkeler ise bu üç ülke ve Türkiye dışında Yunanistan, ABD, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ve Japonya idi. Boğazlar sorunu görüşülürken, Bulgaristan, Rusya, Ukranya ve Gürcistan temsilcileri de toplantılara katılmışlardır.⁵

Mezopotamya, sahip olduğu zengin petrol yatakları dolayısıyla, İngiltere'yi daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde bu bölge ile ilgilenmeye sevk etmişti. Ayrıca Musul ve havalisinin İran ile Mezopotamya arasında doğal bir geçiş noktasında bulunması, İngiltere'nin gerek bölgedeki etkinliğini sürdürmesi, gerekse Hindistan yolunun emniyetinin sağlanması bakımından büyük bir öneme sahipti.

İngiltere, bir yandan Musul'un Irak sınırları içinde kalmasına çalışırken, öte yandan da Sevr Antlaşmasının 64. maddesine göre özerk bir Kürdistan kurulması halinde Musul vilayetindeki Kürtlerin de bu devlete katılabileceğini kabul ediyordu.⁶ Bu şekilde, İngiltere'nin Yakın Doğu politikasının bir gereği olarak, bölgedeki Türk-Kürt-Arap unsurları sürekli bir çekişme içine itiliyor; bölgede ayrılık unsurları yerleştirilmeye çalışılıyordu.

⁵ Seha L. MERAY, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Remzi Kitabevi, Ankara, 1969, s.5

⁶ Nihat ERİM, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, c. I, Savaş Kitabevi, Ankara, 1953, s. 552

Bu politika çerçevesinde İngiltere, Lozan'da çıkarları açısından bu kadar önem taşıyan Musul'u, mandater devlet olarak bulunduğu Irak'ın sınırları içinde tutmaya çalışacaktır.

B. İngiliz Görüşü:

Musul sorunu, önceleri Türkiye ve İngiltere arasında ikili olarak görüşülmüş fakat sonuç alınamayınca, 23 Ocak 1923'teki oturumda Lozan Barış Konferansı'nın gündemine getirilmiştir. Lord Curzon konuşmasında 1921'de Emir Faysal'ın Irak Krallığı'na seçilmesinde Musulluların da oy kullandığını ve 1922 Ekiminde Irak ile İngiltere arasında yapılan anlaşmaya göre, her iki tarafın, Irak ülkesinden bir karış toprağın dahi verilmemesini kararlaştırdıklarını söyledi.⁷ Musul'un Türkiye'ye verilmeyeceği yolunda Arap halkına vaatte bulunulduğunu belirten Lord Curzon; Musul halkının da oy kullanmış olduğu plebisitte seçilmiş olan Irak Kralına ve Milletler Cemiyeti'ne karşı- Cemiyet'in rızası olmaksızın manda yönetimindeki Irak toprağı Türkiye'ye verilmeyeceği için-sorumluluklarının olduğunu söyledi. Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkının büyük bir kısmı, yukarda bahsi geçen halk oylamasında Kral Fahd aleyhinde oy kullanmıştı.⁸ Bunu Musul ve Süleymaniye temsilcilerinden Şeyh Ahmed ve Seyid Hüseyin Efendilerin TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çektikleri 9 Kasım 1922 tarihli telgraftan anlamak mümkündür. Telgrafta:

"Üç buçuk seneden beri hilâf-ı ahd İngilizler'in işgali altında bulunan sevgili yurdumuz Musul ve havalisinin İngiliz tayyarelerinin

⁷ Ömer KÜRKCÜOĞLU, *Türk – İngiliz İlişkileri (1919 – 1926)*, Bate Basımevi, Ankara, 1978, s. 276-277

⁸ Kemal MELEK, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 40

attıkları bombalarla tahrib edilmekte olduğu ajansını kemâl-i teessürle okuduk.

Yüzbinlerce kardeşimizin salâhını zât-ı sâmîlerinden istirham eyleriz efendim, "denilmekteydi.⁹

Lord Curzon Musul'daki etnik tablonun şöyle olduğunu öne sürdü:¹⁰

	<u>Kürt</u>	<u>Türk</u>	<u>Arap Hristiyan</u>	<u>Yahudi</u>
Süleymaniye	153.000	1.000		1.000
Kerkük	45.000	35.000	10.000	20.000
Musul	180.000	15.000	171.000	67.000
Erbil	<u>77.000</u>	<u>15.000</u>	<u>5.000</u>	<u>9.000</u>
Toplam	455.000	66.000	186.000	97.000

Lord Curzon, Musul'un ancak 1/12 sini oluşturan Türkler için, burasının Türkiye'ye verilmeyeceğini ileri sürerken, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Kürtlerin Türklerle aynı soydan geldikleri yolundaki Türk görüşüne de karşı çıkıyordu. Türkiye'nin burada plebisit yapılması yolundaki isteğini de, ne Arapların ne de Kürtlerin bunu istemediğini ve Kürtlerin plebisitin ne anlama geldiğini bilmedikleri gerekçesiyle reddediyordu. Üstelik bu bölgenin bütün iktisadi ilişkilerinin kuzeyle (Türkiye) değil, batı ve güneyle (Suriye ve Irak) olduğunu belirtiyordu.

Lord Curzon, Musul'da bulunan Hristiyanlar dolayısıyla da burasının Türkiye'ye bırakılamayacağını savunuyordu. Ayrıca Türkiye'nin Musul'u alması halinde Türk sınırının Bağdat'tan 60 km. uzaklıkta olacağını; bu durumun ise Irak'ın güvenliğini tehlikeye sokacağını söylüyordu.

Lord Curzon, Musul konusundaki İngiliz tezinin, buradaki petrolle hiçbir ilişkisi olmadığını öne sürüyor, fakat İngiltere'nin bir İngiliz şirketi olan Türk

⁹ Bilal N. ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar 1 (1920-1923)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1981, s. 442

¹⁰ CAN, *a.g.e.*, s. 71

Petrol Şirketi'ne Osmanlı Devleti tarafından 28 Haziran 1914'te verilen imtiyazın devam edeceğine dair inancının tam olduğunu da belirtmekten geri kalmıyordu.¹¹

Lord Curzon sonuç olarak, eğer iki devlet arasında anlaşma olmazsa, konunun en tarafsız ve en yetkili organ olarak Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini, burada verilecek karara her iki tarafın da razı olacağını biliyordu.

C. Türk Görüşü:

Musul konusu Lozan Barış Konferansına getirilmeden önce, Türk ve İngiliz heyetleri arasında görüşülmüştü. Lord Curzon Lozan'dan Londra'ya gönderdiği 27 Kasım 1922 tarihli raporda, İsmet Paşa'nın kendisine, konferans masasında Musul ve Kürdistan konularında uzlaşmazlığa düşmektense, özel bir anlaşmaya varmayı uygun gördüğünü bildirmişti.¹² Bu rapora göre İsmet Paşa, Suriye ve Irak sınırlarının görüşülmesinin ertelenmesini istemiş, ayrıca Milletler Cemiyeti'ne katılma fikrine de karşı çıkmamıştır. İsmet Paşa daha sonra Musul'u istemiş ve gerekçelerini sıralamıştı. İsmet Paşa görüşmenin ilerleyen safhalarında, Anadolu'nun yoksul bir bölge olduğunu ve petrolü bulunmadığını oysa buna bir miktar sahip olmak istediğini belirtmişti. Lord Curzon ise bu düşüncüyü makul karşıladığını ve incelemeğe değer bulunduğunu raporunda dile getirmiştir.¹³

İsmet Paşa'dan sonra gelen ikinci delege Rıza Nur Bey de, 5 Aralık 1922 tarihinde Lord Curzon ile buluşarak, Musul vilayetinin Türklere bırakılması halinde, İngilizlerle tatmin edici bir anlaşma yapılabileceğini hatta Sovyet Rusya'dan kopulabileceğini bildirmiştir.¹⁴ Rıza Nur Bey daha sonra,

¹¹ KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 278

¹² KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 279

¹³ CAN, a.g.e, s. 72

¹⁴ ÖKE, Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926, Beta Yayınevi, Ankara, 1992, s.92

Musul vilayetinin niçin Türkiye'ye verilmesi gerektiğini şu sebeplere bağlamıştır:¹⁵

- 1) Etnik nedenler-buna Lord Curzon kesinlikle karşı çıkmıştır-,
- 2) Tarihsel nedenler-yani Türkiye ile eskiden beri bağlantılı olması-,
- 3) İktisâdi nedenler-Asya Türkiye' sinin gelecekteki iktisâdi hayatını idame ettirme zorunluluğu-,
- 4) Mondros Mütârekesi'nin imzalandığı sırada Türklerin elinde bulunan bir toprak parçası olması dolayısıyla.

Lord Curzon ise Musul'un Türkiye'ye verilmesiyle, Bağdat hatta bütün Irak'ın kaybedilebileceğini; bütün Arap dünyasının çöküşe uğrayacağını ve İngiltere'nin Şark politikasının da iflas edebileceğini söyleyerek, Türk iddialarının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Ancak daha sonra, Türk isteklerinin kısmen yerine getirilebileceğini de söylemekten geri kalmamış; Köy Sancağı ile Revanduz ve Süleymaniye'nin Türklere bırakılabileceğini, Musul, Amadiye, Erbil ve Kerkük'ün ise İngiliz mandasındaki Irak'ta kalacağını bildirmiştir. Ancak Lord Curzon aynı gün İsmet Paşa ile de görüşmüş ve İsmet Paşa'dan "Misâk-ı Milli sınırları içinde bulunan Musul Vilayeti'ni almadan Ankara'ya dönmeyeceğim" şeklinde bir cevap alınca, konuyu Ülke Sorunları Komisyonu'na götürmüş ve Musul sorunu konferansın ana konularından birisi haline gelmiştir.¹⁶ İsmet Paşa, konferansın 23 Ocak 1923 tarihindeki oturumunda Musul'un Türklere verilmesi gerektiğini şu sebeplere bağlayarak açıklamıştır:

1- Etnografik Nedenler:

Musul Vilayeti'nde yerleşik nüfus 485.000 civarındadır. Ayrıca 170.000 kişi kadar Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretleri de vardır. Fakat bunların mevsimlere göre yer değiştirmeleri yüzünden sayılarını kesin olarak

¹⁵ KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 280

¹⁶ CAN, a.g.e, s. 71

hesaplamak mümkün değildir. İsmet Paşa, resmi son Türk istatistiklerine göre Musul'un yerleşik 485.000 kişilik nüfusunun dökümünü şöyle yapmıştır:

Kürtler	: 263.000
Türkler	: 146.000
Araplar	: 43.000
Yezidiler	: 18.000
Gayri Müslimler	: <u>13.000</u>
Toplam	: 485.000

İsmet Paşa, İngiliz istatistiklerinin doğruluğunun şüpheli olduğunu, kaldı ki ona göre bile Musul'un büyük çoğunluğunu Türkler ile Kürtlerin oluşturduğunu söylemiştir. İsmet Paşa etnik yapıyı nitelik yönünden incelerken; Yezidilerin de Kürt olduğunu, Musul Kürtlerinin Anadolu Türklerinden ayrı mütalâa edilemeyeceğini ayrıca Kürtlerin bir İngiliz ansiklopedisi olan Encyclopedia Britanica'nın da belirttiği gibi "Turan" kökenli olduğunu söylemiştir.¹⁷

2- Siyasi Nedenler:

İsmet Paşa bu konuda İngiliz görüşlerini şöyle cevaplandırmıştır:¹⁸

- ❖ Araplar azınlıkta olduğu için, Musul Vilayeti'nin Irak'a bağlanması mümkün değildir,
- ❖ Kürtlerin Türklerle yaşamak istemedikleri doğru değildir. TBMM Hükümeti Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir. Çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri eşit haklarla TBMM'ye girmiştir,
- ❖ Türkiye, Irak'ta herhangi bir manda gerekliliğine inanmamaktadır. Ayrıca hukuken Osmanlı İmparatorluğunun

¹⁷ Bkz. **Encyclopedia Britanica**, Nakleden Ayhan AYDIN, **Musul Meselesi**, İstanbul, 1995, s. 52

¹⁸ CAN, **a.g.e.**, s. 74

bir parçası olan Irak'a ilişkin olarak bu amaçla yapılmış anlaşmaların hukukî bir dayanağı yoktur.

- ❖ İngiltere'nin, Musul ve Irak'a el koyması ile ilgili gerekçeyi fetih hakkına bağlayışının da çağdaş anlayışa ve Wilson İlkeleri'ne ters düştüğü ortadadır. Kaldı ki, burası mütarekeden sonra ve onun bir ihlali olarak işgal edilmiştir ve bu nedenle de Türkiye'ye geri verilmelidir.

3- Tarihi Nedenler:

İsmet Paşa burada, Musul ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölgenin XI. yüzyıldan beri aralıksız Türklerin egemenliğinde kaldığını açıklamıştır.

4- Ekonomik Nedenler:

İsmet Paşa, coğrafyası, toprağın yapısı ve iklim bakımından Musul vilayetinin Anadolu'nun bir parçası olduğunu savundu. Ayrıca, Anadolu'nun Suriye ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunduğunu; Musul vilayetinin, Güney Anadolu ve Suriye ile ulaşımın sağlanması bakımından büyük bir önem taşıdığını söyledi. İktisadi açıdan da İngiltere'nin gerekçelerinin haklı olmadığını savunan İsmet Paşa, Musul'u Akdeniz limanlarına bağlayan demiryolunun yapılmasıyla burasının Irak'tan çok Anadolu'ya bağlandığını belirtti. İsmet Paşa Bağdat'ın Musul'un ürünlerine ihtiyacı olduğu yolundaki İngiliz görüşüne karşı da, Musul'un daha çok Türkiye'den (Diyarbakır'dan) gelen ürünlere bağlı bulunduğunu, Musul'un bu ürünlerin nakliyatında bir uğrak yeri niteliğinde olduğunu anlattı.

5- Askeri ve Stratejik Nedenler:

İsmet Paşa, Türkiye'nin önerdiği 'sınırın Bağdat'a çok yakın olacağı ve tehdit yönelteceği şeklindeki İngiliz görüşüne karşı, birçok ülkenin

başkentlerinin sınır üzerinde bulunduğunu ve bunun güvenliği tehdit edici bir unsur olmadığını savundu. Musul'u elde edemediği takdirde Irak'ın bir Türk saldırısı karşısında çökeceği biçimindeki İngiliz görüşünü de reddeden İsmet Paşa, Türk heyetinin önerdiği sınırın bir dizi dağlardan oluştuğunu ve bunun stratejik bir sınır olarak nitelendirilebileceğini izah etti. Üstelik Türkiye'nin komşularına saldırmayı düşünmediğini ve kendi başlarına bırakılınca yüzyıllardır burada kardeşçe yaşamış olan Türk ve Arap halklarının hiçbir vakit birbirlerine saldırmayı düşünmeyeceklerini öne sürdü.

İsmet Paşa konferansın daha sonraki safhalarında da, Musul meselesinin bir ülke sorunu mu yoksa bir petrol sorunu mu olduğu konusundaki Türk görüşünü ortaya koydu ve Türkler için her şeyden önce bir ülke sorununun söz konusu olduğunu ancak Lord Curzon'un da kabul ettiği gibi, dünyanın petrole duyduğu ilginin de görmezlikten gelinemeyeceğini vurguladı İsmet Paşa, Musul Petrolleri konusunda Türk görüşünün, dünyanın buradaki petrol yataklarından meşru bir biçimde yararlanmasını sağlayacak kolaylıkları göstermek olduğunu belirtti. Lord Curzon'un bu konudaki görüşlerine karşılık olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce verilmiş imtiyazların hukuki geçerliliğinin özel bir incelemeye tabi tutulacağını ayrıca Türk heyetince, Musul petrollerini işletmek için başvuruda bulunan grupların durumunu araştırmak üzere Londra'ya iki uzmanın gönderildiğini bildirdi.¹⁹

Konferansta tartışmalar bu şekilde devam ederken Lloyd George'un yerine İngiltere Başbakanlığına getirilen Bonar Law ile Lord Curzon arasında cereyan eden mektuplaşmadan, İngiltere'nin konuya hem birinci planda petrol açısından yaklaştığını, hem de İngilizlerin Musul'a karşı bir Türk saldırısından son derece korktuklarını anlamak hiç de zor değildir.

Lord Curzon, Bonar Law'a gönderdiği mektupta: ***"İsmet Paşa sadece Musul'u istemiyor, aynı zamanda petrolleri de almak niyetinde. Çünkü***

¹⁹ CAN, a.g.e, s. 75

Amerikalılar ile petrol üzerinde görüşmeler yapmaktadır. " demiştir, İngiliz Başbakanı Bonar Law ise 28 Aralık 1922 tarihinde bu mektuba şöyle cevap vermiştir: **"Eğer Türkler Musul'u işgal eder ve konferans yarıda kesilirse halkımızın yarısı ve bütün dünya bizleri petrolden dolayı barışı baltalamakla itham edecektir. Bunun için petrol işini halletmek üzere Türkler ve diğer batılı dostlarımızı biraraya getirip Mezopotamya'daki Arap devletlerinin garantisini sağlamak gerekir."** ²⁰

Bir süre sonra görüş alışverişinde bulunmak için İngiliz Başbakanı Bonar Law, Lord Curzon'u Paris'e çağırır. Curzon yazdığı bir mektupta bu görüşme ile ilgili şu izlenimlerini belirtmektedir: **"Bonar'ı kavga gürültü koparmaktansa, Musul, Boğazlar ve İstanbul'u terk edip herhangi bir şeyden ve hatta her şeyden vazgeçmeye çok hevesli buldum,"**

Görüşmelerin sürdüğü sırada, İngiliz Başkanı da, İngiliz kamuoyu da, Musul için çıkacak bir savaştan yana değildi. Üstelik Türk delegeleri de petrol üzerinde uzlaşılabileceğini ima etmişlerdi.

Konferansta Lord Curzon, yer yer sertleşen tutumuna rağmen hükümetinin ve kamuoyunun baskısı altındaydı. Ancak göstermeye çalıştığı kararlılık içinde bulunduğu ortama hiç uymuyordu.

İngiliz Başbakanı tarafından Lord Curzon'a gönderilen bir telgraf, İngilizlerin durumunu açıkça ortaya koyuyordu.

"Kanaatlerimi tam olarak bitirmene rağmen muhtemel bir ihtilafı önlemek için kanaatimce hayati bir önemi olan iki şeyin mevcut olduğunu tekrarlamam belki iyi olur. Birincisi şudur ki; Musul için savaşa gitmemeliyiz, Sevr Antlaşması'ndan arta kalanı yürürlüğe koymak için Türklerle yalnız başımıza savaşmayacağız. Bu noktalar

²⁰ MELEK, a.g.e, s. 36

hakkındaki fikrim o kadar kesindir ki önceden kestirilemeyecek bir sebep dışında, hiçbir şeyin fikrimi değiştirebileceğini zannetmiyorum."

Başbakan bu talimatı verirken, İngiliz delegasyonunun ve Lord Curzon'un da görüşleri aslında bundan farklı değildi. İsmet Paşa konferansın Ocak ayındaki oturumunda yaptığı konuşmanın son kısmında, Musul'da plebisite başvurulması gerektiğini ve bunun İngiltere tarafından reddedilmesinin bile Musul konusundaki Türk tezinin haklılığını ortaya koyduğunu; sorunun Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine başvurmaya gerektirmeyecek kadar açık olduğunu da bildirdi.²¹ Konferansın bu safhasındaki gerilimli havayı, İsmet Paşa'nın Lozan'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 23 Ocak 1923 tarihli şifre telgraftan anlamak mümkündür. Bu telgrafta, ***"Bugün son derece buhranlı oldu. Curzon, bütün vesaitini bütün gün istimal etti. Musul'un siyasi muharebe günüdür. Konferansın mebadisinde de olmadığını bütün cihan efkâr-ı umumiyesine karşı, Musul yüzünden sulhu tehlikeye koyma mesuliyetinin ağır olduğunu iddia ile sulh talep ettim. Curzon Cemiyet-i Akvâm'a müracaat etmeye karar verdi Onun mahrem niyeti sulh projesinin heyet-i umumiyesini pazarlığa koymazdan evvel Musul meselesini halletmek idi Çünkü müşkül vaziyete girdi ve ricat etti."***²²

Büyük müsademe akabinde, İspanya Sefiri'nin ziyareti münasebetiyle anladım ki, İtalya ve Amerika mahfilinde meserret var idi. Belki muzafferiyet günüdür. Zafer çok buhranlı günde olur fakat anlaşılmaz.... Bilesiniz ki çok yorgunum, üç gecedir uyumadım. Bugünkü Musul müsademesini düşündüm. Curzon inkıta karşısında şimdilik ricat etti. Büyük ve mütemadi tertibat ve tehdidat yaptı çok yoruldum. Benim güzel Gazi Şefim beni bu kadar büyük bir imtihana

²¹ KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 284-285

²² CAN, a.g.e, s. 77

niçin feda ettin.... İngiliz Musul yüzünden sulhu tehdit eder. Dehşetti propaganda ve mücadele gösterdik ²³ demiştir.

İsmet Paşa'nın konferansta açıkça ifade etmediği Türk tezine, Türkiye'nin hem iç, hem dış güvenliğini ilgilendiren Kürdistan konusunu da ilave etmek mümkündür. Türkiye, İngiltere'nin Türklere karşı Kürtleri kışkırttığını öne sürmekteydi. Musul'un Türkiye'den koparılıp İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılması halinde, İngiltere ileride Musul'daki Kürtlere özerklik verilmesini isteyebilir ve bu durumun Türkiye'deki Kürtlere de teşmilini talep edebilirdi. Halbuki, Musul Türkiye'ye katıldığı takdirde, bu bölgedeki Kürtlerin Türkiye yurttaşı olarak Türklerle aynı çatı altında yaşamaları sağlanabilirdi. İngiltere, Lozan Konferansı'nda Türkiye Müslümanları arasında dil ve ırk tefriki yaparak, özellikle Kürtleri ayrı tutmaya çalışmıştı. Türkiye ise daha Misâk-ı Milli'de, Arap olmayan Osmanlı Müslüman çoğunluğunun oturduğu toprakları belirtirken, özellikle Kürtleri kastettiği gibi, Lozan'da da gayr-ı müslimler dışındakilere azınlık niteliği ve hakları tanımayı kesinlikle reddetti. İngiltere ise antlaşmaya hiç değilse "bütün azınlıklar" deyimini sokmaya çalıştı.²⁴ Fakat sonunda antlaşmanın "Azınlıkların Korunması" bölümündeki 37 ilâ 45. Maddeler arasında "Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları" deyimine yer verildi.²⁵

Görüldüğü gibi Ankara Hükümeti, Musul konusunda direnmeye karalıydı. İsmet Paşa'ya 3 Şubat 1923'te gönderdiği talimatta, toplantının kesilmesi halinde, İngiliz halkının Musul petrolü için yeni fedakarlıklara sürüklendiğinin bütün dünyaya duyurulmasını ve Musul konusunda Amerikalıların desteğinin elde edilmesi yoluna gidilmesi isteniyordu. Ancak, İngilizler daha Lozan'a gelmeden evvel Amerikan desteğini elde etmişlerdi.²⁶ Üstelik 1 Ocak 1923'te konferansa sunulan anlaşma taslağının 3.

²³ ŞİMŞİR, a.g.e, Ankara, 1981, s. 464

²⁴ A. Haluk ÜLMAN, **Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)**, İc.21, No: 3, Ankara, 1968, s. 246-248

²⁵ İsmail SOYSAL, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları**, c.I, (1920-1945), Ankara, 1983, s. 95-98

²⁶ KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 286

maddesinde Türk-Irak sınırının, Milletler Cemiyeti Meclisince bu konuda alınacak karara uygun olarak tesbit edilecek bir çizgi olması öngörülmektedir. Halbuki Türkiye, üyesi olmadığı ve İngiliz egemenliğindeki Milletler Cemiyeti'nin işe karıştırılmasını istemiyordu. Fakat Musul meselesi sebebiyle, Lozan'daki görüşmeler, gittikçe içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Bu durumu gören İsmet Paşa, Türkiye adına müttefiklere sunduğu mektupta, anlaşma tasarısı hakkındaki görüşlerini belirttikten sonra, boğazlar konusundaki sözleşme tasarısını kabul edip, Musul meselesi hakkında ise şunları söylüyordu:

"... salt barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla, Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde yapılacak ortak antlaşmayla çözümlmek üzere Musul sorununun konferans programından çıkartılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz."²⁷

Mustafa Kemal Paşa ise Musul'un Ali İhsan Paşa tarafından İngilizlere teslim edilmesini daha ilk adımda yapılan bir hata olarak görmekteydi. Bu konuda **"... Mütarekeden bir gün evvel 13.000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun ziyarı, hakikatte kendisinin hâl ve vaziyete muvafik olmayarak verdiği bir emirden mümbaistir. İşte bu hâl, Musul vilayeti'nin zıyanını intaç etti (yoksa) Musul da bizde kalırdı."**²⁸ demektedir.

Mustafa kemal 27 Şubat 1923'te TBMM'deki eleştirilere cevap verirken şöyle diyordu: **"...Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit, bu mesele karşısında yalnız İngilizler değil; Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşılaşacağız.... Musul meselesini bugünden halledeceğiz; ordumuzu yürüteceğiz, Musul'u bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u**

²⁷ MERAY, a.g.e, s. 8-9

²⁸ Nutuk, c. II, Ankara, 1987, s. 890-892

aldığımızı müteakip, muharebenin hemen hitam bulacağına kani olmalıyız...”²⁹ İngilizlerin Musul konusunda direnmelerinin sebebi; ya Ankara Hükümeti'nin kendilerine karşı bir harekâttan oldum olası imtina ettiğini hissetmelerinden, ya da İsmet Paşa'nın konferans esnasında Ankara ile yaptığı gizli görüşmelerin şifresinin İngilizler tarafından çözülmesi ve TBMM'nin 23 Ocak 1923'teki gizli oturumunda, savaşın her ne pahasına olursa olsun önlenmesi yolunda aldığı kararın Londra'ya bildirilmesinden kaynaklanmış olabilir. Keza, böyle bir durum daha önce Çanakkale bunalımında da ortaya çıkmıştı. Sevr Antlaşmasına göre sınırları çizilmiş Boğazlar mıntikasına giren Türk askerleri, İngilizlere karşı savaşımadan geri dönmüşlerdi.³⁰

Neticede İngiltere, Türk-Irak sınırının Milletler Cemiyeti Meclisince saptanmasını, Türkiye ise önce iki ülke arasında bir yıl içerisinde yapılacak ortak bir antlaşmayla çözümlenmek üzere Musul konusunun konferans programından çıkartılmasını istemiş bulunuyordu.³¹

Daha sonra barış antlaşması tasarısına ilişkin olarak, İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'dan muvafakat aldıktan sonra yolladığı karşı önerileri, fazla bir değişikliğe uğramadan, Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasında zikredilmiştir. Buna göre;

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında ortak bir görüşe varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak karara değin, Türkiye ve Britanya hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı toprakların bugünkü durumunda herhangi bir değişiklik ortaya

²⁹ A. Fuat CEBESÖY, *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, I. Kısım, Beta Yayınevi, İstanbul, 1957, s. 255

³⁰ MELEK, *a.g.e.*, s. 44

³¹ CAN, *a.g.e.*, s. 79

çıkaracak nitelikte, hiçbir askeri ya da başka türlü harekette bulunmamayı, karşılıklı olarak yükümlenirler.”³²

III- MUSUL MESELESİ’NİN MİLLETLER CEMİYETİNE GÖTÜRÜLMESİ VE GELİŞMELERİ

A. Tarafların Milletler Cemiyeti’ne Gidişi:

İstanbul'da toplanan Haliç Konferansı'nın başarısızlıkla noktalanması üzerine, İngiltere, Lozan Konferansı'ndan beri en iyi seçenek olarak gördüğü Milletler Cemiyeti alternatifini Musul Meselesinde dm/reye sokmak istediğini Türkiye'ye bildirdi. Türk Hükümeti ise 4 Ağustos 1924'de Londra Maslahatgüzarlığı'na yolladığı talimatta, İngilizler ile Mesul Meselesi hakkında Milletler Cemiyeti'ne gitmeden önce bir görüşme dahi yapmak düşüncesinde olduğunu beyan etti.³³ Petrol konusunun, İngiliz çıkarlarına olabildiğince uygun bir biçimde çözümünün, Musul (Meselesinin Türkiye'nin lehine neticelenmesine katkıda bulunacağı düşünülmüştü.

Lozan'da Türk Heyeti'nin, Türk Petrol Şirketine Osmanlı Devleti tarafından verilmesi kararlaştırılan; fakat Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla uygulanamayan imtiyaz antlaşmasını tanımaması, İngiliz Hükümetince hoş karşılanmamıştı. Bu nedenle Türkiye, Türk Petrol Şirketi'ne imtiyaz konusunda tavizler verilmesinin, Musul'un Türkiye'de kalmasında etkili olup olmayacağının öğrenilmesini Londra Maslahatgüzarlığı'ndan talep ettiyse de, yapılan temaslardan sonuç alınamadı. Zira Türk Petrol Şirketi, daha 25 Temmuz 1923 "de İngiltere'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıda “Musul Vilayeti'nin petrol bulunan Kürt bölgesinin Türklere bırakılmasının Irak'ın – dolayısıyla İngiltere'nin – çıkarlarına uygun düşmediğini” bildirmişti.³⁴

³² SOYSAL, a.g.e, s. 87-88

³³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, “Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)” s. 87

³⁴ Kemal MELEK, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 47

Böylece İngiltere, 6 Ağustos 1924'de Milletler Cemiyeti'ne başvurarak konunun gündeme alınmasını istemiş; Türkiye de bunu Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2, fıkrası gereğince ilke olarak kabul etmişti.

B– İngiliz Görüşü:

Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 20 Eylül 1924'te başlayan toplantısında İngiliz tezini, Adalet Bakanı Lord Parmoor izah etti. Lord Parmoor, meselenin Musul'un geleceği sorunu değil, Türk – Irak sınırının tespiti sorunu olduğunu öne sürdü. Musul'un uzun zamandan beri Irak'ın bir parçası olduğunu, bu meselenin halledilmiş addedildiğini, şimdi sınırın çizilmesi zamanının geldiğini belirtti. Lord Parmoor plesibite başvurulmasını da reddederek: **“Sınır sorunu hiçbir zaman plesibitle halledilmez. Bu askeri bir meseledir. Önce meselenin niteliği hakkında bir karar alınmalıdır. Taraflardan müteşekkil bir komisyon kurulmalı ve meseleyi görüşüp bu konuda bir karar varılmalıdır.”**³⁵ demiştir.

İngilizlerin Milletler Cemiyeti'ne 6 Ağustos 1924 tarihli ilk başvurularından henüz bir hafta geçmeden, Dışişleri'nden D. G. Osborne'un imzasını taşıyan ikinci müracaat mektubuna ilıştirdikleri muhtırada, Milletler Cemiyetinde savunacakları tezlerinin ana hatlarını tespit etmişlerdi. Çoğaltılarak, Milletler Cemiyeti üyelerine dağıtılması rica olunan bu muhtırada, İngiltere, Lozan'da Lord Curzon'un ifade ettiğı hususları tekrar ederek, ırkı, siyasi, tarihi açıdan konuyu değerlendiriyor; Musul'un bu çerçeve içerisinde Irak'ın vazgeçilmez bir parçası olduğunu savunuyordu, Türk Hükümeti tarafından verilen rakamların inanılmazlığını dile getiren İngilizler; siyasi açıdan da Musul'daki Araplar, Yezidiler, Museviler ve Nastûrilerin Türk hakimiyetinde kalmak istemediklerini; aşiretlerin ise bağımsızlık talep ettiklerini belirtiyorlar, Irak Hükümeti'nin onlara tanıyacağı azınlık haklarıyla, bölgede istikrarın sağlanacağını ifade ediyorlardı Ayrıca Bağdat, Musul

³⁵ Benjamin SCHWADRAN, *The Middle East, Oil and the Great Powers*, Jarusalem, 1974, s. 195

hububatına muhtaçtı. Coğrafi ve stratejik açıdan İngiltere'nin teklif etliği sınırın tabii dağlarla iki ülkeyi ayırdığına da temas ediyorlardı.³⁶

Mekke Hükümeti adına Dışişleri Fuad, İngiltere'nin bu iddialarını doğrulayarak tarihi ve coğrafi açıdan Musul'un bir Arap bölgesi olduğuna değiniyordu. Eğer Milletler Cemiyeti aleyhte bir karar alırsa, Bağdat'ın haklarını savunmak için Arapların her türlü tedbire başvurabileceklerini de belirterek, Meclisi yumuşak bir üslûpla ifade edilmiş de olsa tehditten kaçınıyordu.³⁷

C – Türk Görüşü

Musul Meselesi, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin gündemine derhal alınmasına rağmen, İsmet Paşa'nın yazılı başvurusu doğrultusunda, Ankara'ya 20 günlük bir süre verilmesi ve müzakerelerin, Ali Fethi Bey başkanlığındaki Türk delegasyonunun Cenevre'ye varışına kadar ertelenmesi kabul edilmiştir. Daha sonra 5 Eylül 1924 tarihli bir mektupla, Türkiye Hükümeti, Irak sınırına ilişkin bir muhtırayı Meclis üyelerine dağıttı. Bu muhtırada, etnik, coğrafi, siyasi, iktisadi, tarihi ve askeri sebepler çerçevesinde Musul'un Türkiye'den kopartılmasının doğru olmayacağı bîr kere daha vurgulanıyordu. Ankara, Milletler Cemiyeti Meclisi'ne yaptığı açıklamada, İngilizlerin Lozan'daki ifadelerini yalanlarcasına, meselenin Musul Vilayeti'nin akıbeti değil de, Irak'ın kuzey sınırının tespiti olduğunu savunmak suretiyle daha konu Meclis tarafından ele alınmadan, sonucu lehlerine çevirmeye çalıştıklarını belirtiyordu. Buna nazaran Türkiye'nin muhtırasında Irak ve Türkiye arasındaki hudut işaret edildiği gibi İngilizlerin. Musul Vilayeti dışındaki isteklerinin yersiz ve mesnetsiz olduğu kaydediliyordu. Milletler Cemiyeti'nin adil bir çözüm getireceğine inanan Türkiye Hükümeti, konunun gerçeklerini ortaya çıkarmada en uygun yöntemin plebisit olduğunu belirtiyordu. İngiltere'nin resmi vesikalarında

³⁶ Öke, a.g.e, s. 141

³⁷ CAN, a.g.e, s. 102

Musul halkının eğiliminin son derece çelişkili yansıtıldığına dikkat çekilen muhtıradan, yapılan araştırmalara göre Süleymaniye ve Kerkük ahalisinin, Irak'la birleşmeyi kesinlikle istemediğini ve Emir Faysal'ın Hükümetinden biran önce ayrılma gayreti içinde olduklarının anlaşıldığını ifade ediyordu. Bütün bunlar yörede ciddî bir plebisit yapılması gereğini ortaya koyuyordu. Türkiye Hükümeti bu gayeyle kurulacak karma komisyonu desteklemeye hazır olduğunu da açıklıyordu.³⁸

Türk Heyeti'nin Başkanı Ali Fethi Bey Cenevre'ye giderken 10 Eylülde Tan Gazetesi'ne verdiği demeçte Türk görüşlerini tekrarlayarak; Türkiye'nin Musul Vilayeti'ni isteyeceğini ve burada plebisite başvurulması konusunda ısrarlı olacağını belirtti.

Fethi Bey, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde yaptığı konuşmada; "Ortada Musul Vilayeti'nin mukadderatı bahis mevzuu değilse, bizi Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götüren ve Lozan Konferansı'ndan beri süregelen mesele nedir? Musul Meselesi sınır meselesidir; şuur meselesi de Musul Meselesidir. Mesele şudur: Şuur Musul'un kuzeyinden mi güneyinden mi çekilecektir?" demiştir. Fethi Bey Musul'a gönderilecek bir komisyonun halkın duygularını hakkıyla saptayamayacağını, en iyi çarenin plebisit olduğunu anlatmıştır. Fethi Bey, Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu; ırkı, tarihi, siyasi ve stratejik nedenlere bağlayarak ve yabancı kaynakları da zikrederek savunmuştur.³⁹

Fethi Bey ayrıca, meselenin Milletler Cemiyeti'ne getirilmiş olmasının Türkiye için Musul üzerindeki egemenlik hakkından feragat etmek anlamına alınamayacağını, ancak Türkiye'nin başvurulacak bir plebisitin sonuçlarını kabul etmeye hazır olduğunu belirtmiştir.

³⁸ ÖKE, a.g.e, s. 142

³⁹ KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 294

D. Üçlü Komisyonun Kurulması ve Komisyonun Raporu:

Milletler Cemiyeti Meclisi, 30 Eylül 1924'de., Musul Meselesi'ni inceleyecek bîr komisyonun kurulmasını kararlaştırdı. Komisyon, üç kişiden müteşekkil olacak ve tarafsız devletlerin uyrukları arasından, Milletler Cemiyeti Meclisi'nce seçilecekti, Komisyon ilgili devletlerle yazışarak gerekli gördüğü belgeleri sağlayacak ve isterse yerinde de soruşturma yapacaktı. Türkiye ve İngiltere Komisyon'a yardımcı niteliğinde müşavirler atayabilecekti. Komisyonun masraflarını da iki taraf ortaklaşa ödeyeceklerdi. Meclisin kararında taraflarını Meclisçe verilecek hükmü önceden kabul ettikleri belirtildi ve bu süre içinde statükoyu değiştirecek askeri hareketlerden kaçınmaları da istendi. Bu sırada Musul bölgesinde, Türkiye ile İngiltere arasındaki sınır çatışmalarını artması gerginliğe yol açmıştı. Türkiye'nin başvurusu ile Milletler Cemiyeti Meclisi, 29 Ekim 1924'de gerginliği azaltmak, amacıyla Bürüksel Hattı denilen sınır çizgisini kabul etti.⁴⁰ Bu çizgi Yaklaşık olarak Musul'u Hakkari'den ayıran eski vilayet sınırıydı.

Üçlü Komisyon Macar Kont Teleki, Belçikalı A. Poulis ve İsveçli A. Wirsén' den oluşuyordu, Böylece, birisi Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin, diğeri İngiltere'nin müttefiki olan iki ülke (Macaristan ve Belçika) ile tarafsız bir ülkenin (İsveç) temsilcilerinden müteşekkil komisyon, İsveç temsilcisi Emekli Albay Â. Wirsén başkanlığında 13 Kasım tarihinde görevine başladı, Komisyona Irak'taki incelemeleri sırasında İngiliz ve Türk delegeleri ile uzmanlar yardımcı olacaktı. Türkiye'yi Cevat Paşa temsil ediyordu.⁴¹ 13 Kasım'da Cenevre'de toplanan komisyon bir soru listesi hazırladı.

Komisyon Londra'yı ziyaret edip görüşlerini aldıktan sonra 4 Ocak 1925 tarihinde Ankara'ya gelecek çeşitli temaslarda bulundu. Komisyon üyeleri, o sırada Konya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret ettiler.

⁴⁰ KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 295

⁴¹ MELEK, a.g.e, s. 47

16 Ocak 1925'de Bağdat ve Musul'da incelemelerine başlayan komisyon 16 Temmuz 1925 tarihinde raporunu tamamlayarak Milletler Cemiyeti'ne sundu.

Raporda, komisyonun çok güç şartlar altında çalıştığı belirtildikten sonra, Musul Meselesi hakkında coğrafi, ırki, iktisadî ve siyasî sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlar özetle şöyleydi:

Brüksel Hattı coğrafi sınır olarak kabul ediliyordu. Komisyon Musul Vilayeti'nde çoğunluğu - sayıları 500,000 kadar olan - Kürtlerin oluşturduğunu ve bunların ne Türk ne de Arap olduğu ırki sonucuna varmıştı.

Komisyon, iktisadi sonuç olarak, bölgenin Irak'a bağlanması gerektiği görüşünü benimsemişti. Fakat Musul'un geleceği ne olursa olsun; Irak ile Türkiye arasında bir iktisadî anlaşma yapılmasının bölgedeki ihracat ve ithalatı geliştireceği de belirtiliyordu.

Komisyon raporunda, siyasi sonuç olarak da, Irak'taki manda en geç 1928 yılında ioss ereceği için bu yönetimin 25 yıl uzatılması ve Musul Vilayetindeki Kütlere idari özerklik verilmesi kaydıyla, Musul'un Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm olduğu bildiriliyordu, Bu iki noktaya uyulmadığı takdirde. Masal Vilayeti'nin Türkiye'ye bırakılmasının uygun olacağı ifade ediliyordu.

Komisyon, Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul Vilayeti'nin Türkiye ve Irak arasında taksimine karar verirse, Küçük Zap çizgisinin sınır olacağına karar vermişti. Öle yandan İngiltere'nin Hakkari Vilayeti üzerindeki iddiası ise, kabul edilmemişti.⁴²

⁴² KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 295-296

Görüldüğü gibi hazırlanan rapor tezatlar içerisindeydi. Bir taraftan Türk Hükümeti feragat etmedikçe Musul'un hukuken Türkiye'de kalacağını belirtmekte, diğer taraftan Musul'un 25 yıllık bir süre için İngiliz manda rejiminde kalması gereğinden bahsetmekteydi. Dahası raporda eğer plebisit yapılmış olsaydı, Musul'un Irak'ta kalmak isteyeceği yazılmakta, fakat her nedense Türkiye'nin Musul'da plesibit yapılması teklifi de dikkate alınmamaktaydı.

Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 3 Eylül 1925 tarihinde Komisyon raporu görüşülmeye başlandı. İngiltere Sömürgeler Bakanı Mr. Amery yaptığı konuşmada rapor hakkındaki görüşlerini belirtirken İngiltere'nin 1928 yılında sona erecek İngiltere – Irak Antlaşması'nı daha uzun süreli bir antlaşmayla yenileyeceğini ve Irak'ın da aynı istekte olduğunu bildirdi. İngiliz temsilcisi Musul'un Irak'ta bırakılması için Komisyon raporunda öne sürülen ikinci şarta, yani Kürtlerin haklarının dikkate alınması esasına zaten uyulduğunu fakat bunun daha da etkili bir hale getirileceğini beyan etti. Neticede İngiltere, Komisyon'un Musul'un Irak'a bırakılması için öne sürdüğü iki şartı da kabul etmiş oldu.⁴³

E. Musul Hakkında Kararlar

Üçlü Komisyon bölgede yaptığı incelemeler sonunda hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925 günü Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sundu. Raporda, Türklerin 11 yüzyıl boyunca Musul bölgesinde egemen oldukları kabul ediliyor; ancak bölgede yaşayan Kürtlerin ne Türk, ne de Arap oldukları, bölge halkının da Irak'a katılmak konusunda bir coşkusu bulunmadığı, fakat Türkiye'ye de katılmak istemedikleri, bölge ticaretinin daha çok Suriye ve Irak'la yapıldığı, bölgede aşiret reislerinin Türkiye'ye karşı oldukları ve Brüksel Hattı'nın doğal bir sınır olduğu görüşlerine yer verildi. Raporda sonuç

⁴³ Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 296

olarak, bölge halkının hiçbir tarafa katılmak istememesine rağmen, anlaşmazlığın çözüme bağlanması için, bazı şartlara bağlı olarak bölgenin Irak'a ilhak edilmesinin uygun olduğu belirtildi ve Brüksel Hattı sınır olarak kabul edildi. Raporda belirtilen şartlar şunlardı: ⁴⁴

- a) Manda yönetimi, 1928'de biteceği için 25 yıl daha uzatılacaktır.
- b) Adaletin yürütülmesi ve okullardaki eğitim için Kürtlerden memur istenecek, Kürtlere bazı kültürel haklar verilecektir.
- c) Manda sona erer ve Kürtlere kültürel haklar sağlanmazsa, halk Araplar yerine Türkiye'yi tercih edecektir. Türkiye'nin durumu Irak'tan daha iyi olduğundan, bölgenin o zaman Türkiye'ye devri gerekecektir.
- d) Yine de bölgenin taksimine karar verilirse, Küçük Zap suyu sınır olabilir."

Komisyonun raporu, 3 Eylül 1925 günü Milletler Cemiyeti Meclisi'nde görüşüldü. İngiltere'yi temsil eden Sömürgeler Bakanı Amery, komisyon raporunda ileri sürülen şartları kabul ederek, Musul'un Irak'a bırakılmasını destekledi. Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Dr. **Tevfik Rüştü Bey (Aras)** ise, Türkiye'nin manda rejimini tanımadığı için Musul üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçmeyi düşünmediğini belirterek, komisyon raporuna karşı çıktı. ⁴⁵

Komisyon raporu hakkında Türkiye ve İngiltere'nin farklı görüşler bildirmeleri üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisi, 19 Eylülde Lahey'deki Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'ndan görüş istemeye karar verdi. Türkiye, Musul sorununun hukuki değil, siyasi bir sorun olduğunu gerekçesiyle Adalet Divanı'ndan görüş istenmesine karşı çıktı. Açıkça ifade edilmemiş olmakla birlikte, Türkiye Milletler Cemiyeti gibi Adalet Divanı'nın da İngiltere'nin

⁴⁴ Türkiye – Irak Arasındaki Brüksel sınır çizgisinin geçtiği yerlerin ayrıntılı tanımı 5 Haziran 1926 tarihli Türkiye İngiltere ve Irak Arasında Türk – Irak Sınırı ve iyi Komşuluk Antlaşması'nın ekinde yer almaktadır. Düstur, Ter. III, c. 7, s. 2733 (1512)

⁴⁵ Bilal N. ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, XI, s. 27.

istediği doğrultuda görüş bildireceğinden kaygı duymuş ve bu nedenle Lahey'e gidilmesine karşı çıkmıştır, denilebilir.⁴⁶

IV. LAHEY ADALET DİVANI'NIN İSTİŞARE GÖRÜŞÜ

Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, Milletler Cemiyeti Meclisi şu üç noktada Daimi Adalet Divanı'ndan istişari görüş istedi:

a) Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi gereğince vereceği kararın hukuksal niteliği nedir? Bu bir 'hakem kararı' mıdır, 'tavsiye' midir, yoksa sadece bir 'arabuluculuk' mudur?

b) Böyle bir karar için oybirliği şart mıdır? Yoksa oy çokluğu yeterli midir?

c) İki tarafın temsilcileri oylamaya katılabilirler mi?⁴⁷

Lahey Uluslararası Daimi Adalet Divanı, 26-27 Ekim 1925'te, bu soruları görüştü. Türkiye, siyasi bir sorun olan Musul konusunda divanın hukuki görüş bildirmeye yetkili olamayacağı düşüncesiyle, Lahey'e temsilci göndermedi ve divan yalnız İngiliz temsilcisini dinleyerek 21 Kasım'da şu kararı aldı:⁴⁸

1- Taraflar, Lozan Antlaşmasının 3. maddesinin 2. fıkrasını imzalamakla, sorunun kesin çözümünü sağlamak, yani uyuşmazlık konusu olan Türkiye-Irak sınırını kesin olarak saptamak istemişlerdir. Dolayısıyla Milletler Cemiyeti Meclisi'nin bu madde gereğince alacağı kararın, iki taraf için de bağlayıcı olması gerekmektedir,

⁴⁶ KÜRKÇÜOĞLU, Türk-İngiliz, 294; SAATÇİ, a.g.e, s.172, 173; Yaşayan Lozan, s. 163.

⁴⁷ KÜRKÇÜOĞLU, op. Cilt., 297; Saatçi, op. Cilt, 175; a.g.e, s. 164

⁴⁸ KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 164

2- Milletler Cemiyeti Meclis, kararını oybirliğiyle almak zorundadır. Tarafların temsilcileri oylamaya katılacak, fakat oybirliğinin saptanmasında bunların oyları göz önünde tutulmayacaktır.

Bu karar da İngiltere'nin istediği doğrultuda bir karardı. Musul hakkında Milletler Cemiyeti'nin vereceği kararın Türkiye için bağlayıcı olacağını belirtiyordu. Kararı başkaları verecek ve bu, Türkiye'yi de bağlayacaktı. Bu bir. İkincisi, Türkiye red oyu kullanarak kendisi aleyhindeki kararı önleme imkânından mahrum bırakılıyordu. Sureti haktan görünerek Türkiye'nin oylamaya katılması öngörülüyordu, ama oylar hesaplanırken Türkiye'nin oyu hesaba katılmayacaktı! Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık 1925'te Cenevre'de Musul hakkında son kararını verirken, Türkiye Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Bey (Aras)**, bu toplantıya katılmadı, aynı gün gidip Paris'te Rus Dışişleri Bakanı **Çiçerin**'le buluştu ve Musul kararından bir gün sonra, 17 Aralık 1925 günü, Paris'te, **Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması**'nı imzaladı.⁴⁹

Bu belge çok önemli ve Tezimin ana konusu olarak bu belgemi değiştirmeden size sunmak istedim. Aynı zamanda bu belge sadece İngilizce olduğu için Türkçeye çevirdikten sonra ana bir belge olarak sunuyorum. Bu belge EK [Sayfa 150] olarak Tezim son kısmında bütün detaylarıyla açıkladım.

V- MİLLETLER CEMİYETİ KARARI

Milletler Cemiyeti Meclisi, Adalet Divanı kararı çerçevesinde, 16 Aralık 1925'te, Musul hakkında son kararını verdi: Üçlü Komisyonun evvelce hazırlamış olduğu raporu benimseyen, yani Brüksel Hattı'nın güneyinde kalan toprakların Irak'a bırakılmasını öngören bir karar aldı. Meclis ayrıca,

⁴⁹ Bu antlaşmanın sadeleştirilmiş metni için bkz. **İsmail, Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, I, Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s. 264-270

İngiltere'nin Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl uzatılması için iki ülke arasında bir ittifak antlaşması imzalanmasını da istedi. 18 Ocak 1926'da İngiltere ile Irak arasında yeni bir anlaşma imzalanması üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisi, 16 Aralık 1925'te almış olduğu kararın bu konuda kesin kararı olduğunu ilan etti. Tarih: 11 Mart 1926 Böylece Milletler Cemiyeti, eski Musul vilayetini İngiliz mandası altındaki Irak'a verme sürecine son noktayı koymuş oldu.⁵⁰

Türkiye için artık şu iki yoldan birini seçmek kalıyordu:

1. Musul vilayeti üzerinde hukuki egemenliğin sürdüğünü ilan etmek,
2. 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden beri mevcut olan durumu kabul ederek, İngiliz Hükümetiyle görüşme yoluyla bir sonuca varmak.⁵¹

Birinci yolu seçmek, Milletler Cemiyeti kararını tanımamak, İngiltere ile sürekli sürtüşmeyi ve çatışmayı göze almak demektir. Bu yolun sonu İngiltere ile silahlı çatışmaya kadar varabilirdi.

Türkiye, iç ve dış şartların da zoruyla, ikinci yolu seçmek durumunda kaldı.

Türkiye, 1926 yılında, Ankara'da, İngiltere ve Irak ile antlaşma imzaladı. Türk Hükümetinin neden İngiltere ile anlaşma yolunu seçtiğine gelince, önce şunu hatırlamak lazımdır: Türkiye ta 1911 Trablusgarp Savaşı'ndan 1923 Lozan Barış Antlaşmasına gelinceye kadar, neredeyse kesintisiz 12 yıl boyunca hep savaş içinde olmuştu. En sonunda onurlu bir barışa kavuşmuştu. Şimdi savaşların yaralarını sarmak, yıkıntılarını onarmak, barış ve istikrar içinde ekonomik kalkınmaya girişmek ve çağdaşlaşmaya yönelmek istiyordu. O dönemde bir süper devlet durumunda olan ve gücünün

⁵⁰ KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 299; Yaşayan Lozan, s. 164, 165.

⁵¹ Yusuf Hikmet BAYUR, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, 1973, 171; SAATÇİ, op. Cilt., s. 177

doruğunda görünen Büyük Britanya İmparatorluğu ile sonu belli olmayan sürekli sürtüşmeye ve çatışmaya girişmek, Türkiye için çok riskliydi. Bunu göze almak, pek gerçekçi ve akılcı bir davranış olamazdı.⁵²

Öte yandan, ortalıkta, faşist İtalya'nın Anadolu'ya saldırmaya hazırlandığı yolunda haberler dolaşıyordu. Türkiye'nin, 8-10 milyonluk nüfusuyla 750 bin kilometrekarelik ülkesinin zengin kaynaklarını değerlendiremeyeceği; nüfus patlaması yaşayan İtalya'nın da Anadolu'ya yönelmesinin doğru olacağı açıkça yazılıp çiziliyordu. İngiltere ve Fransa'nın, Afrika sömürgelerinden uzak tutmak istedikleri yayılmacı İtalya'ya Anadolu'yu işaret edip göz kırptıkları da anlaşılıyordu. Bütün Akdeniz'e "Mare Nostrum" (Bizim Deniz) diyen İtalyan diktatörü Mussolini'nin, zaman zaman Anadolu'yu ima eden nutuklar söylediği de gözden kaçmıyordu. Türk yetkililer, İtalyan tehdidini veya buna ilişkin haberleri ciddiye almazlık edemezlerdi.⁵³

Türkiye, uluslararası alanda ve özellikle İtalya karşısında yalnızdı. Gerçi Türkiye'nin 1921 yılından beri Sovyet Rusya ve Afganistan gibi iki müttefiki vardı. Ama İtalyan tehdidi karşısında bu müttefiklerden medet umulamazdı. Afganistan uzak ve yardıma muhtaçtı. Sovyet Rusya ile 1921 antlaşmasının yerine geçen yepyeni bir antlaşma yapılmıştı. Fakat, 17 Aralık 1925 günü alelacele imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, olası bir İtalyan saldırısı karşısında Türkiye'ye herhangi bir güvence vermiyordu. O gün için Türkiye'nin dayanabileceği veya güvenilebileceği başkaca bir dostu veya müttefiki yoktu.⁵⁴

Bu durumda Türkiye, Musul yüzünden İngiltere ile sürtüşme ve çatışma yerine, anlaşma yolunu seçmek zorunda kaldı. 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da, Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında Türk-Irak Sınırı ve

⁵² Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, s. 288

⁵³ CAN, a.g.e, s. 110

⁵⁴ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 67

İyi Komşuluk Antlaşması imzalandı.⁵⁵ Bu antlaşma ile Türkiye, eski Musul vilayetini ve orada yaşayan Türkleri Irak'a bırakmayı kabul etti. 18 maddelik antlaşmanın başlıca hükümleri şöyleydi:

Türkiye-Irak sınırı, Milletler Cemiyeti Meclisi'nce saptanan 'Brüksel Hattı' olarak belirlendi. Bununla birlikte, sınırda Türkiye lehine küçük bir değişiklik yapıldı. (Madde 1)

Irak'a bırakılan toprakların halkı Irak vatandaşı olacaklardı. Ancak 18 yaşını bitirmiş olanlar isterlerse iki ay içinde kendi vatandaşlıklarını seçebileceklerdi. (Yani Musul vilayeti Türkleri isterlerse Türk vatandaşlığını seçebileceklerdi.) (Madde 4)

Taraflar, bu sınırı kesin ve bozulmaz kabul edip, bunu değiştirmeye yönelik her türlü girişimden kaçınmayı taahhüt ettiler. (Madde 5)

Taraflar, sınır bölgelerinde birbirlerinin aleyhine hiçbir propaganda örgütüne ve kuruluşuna izin vermeyeceklerdi. (Madde 12)

Irak Hükümeti, antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak, 25 yıl süreyle petrol gelirlerinin % 10'unu Türk Hükümetine ödeyecekti. (Madde 14)⁵⁶

Bu antlaşma, onaylanmak üzere 7 Haziran 1926 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getirildi. Yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey (Aras) söz aldı ve "Bağrımıza taş basarak, Musul'u bırakmaya razı olduk" diyerek şunları söyledi:

"...Yakındoğu'da başlıca gücü temsil eden Türkiye Cumhuriyetinin en önemli siyaseti, medeni milletler arasında intizam ve terakki unsuru olarak

⁵⁵ Antlaşmanın tam metni için bkz. **Düstur**, Ter. III, c.7, s. 2733(1512) vd.

⁵⁶ Musul petroleri politikası tarihiyle ilgili bütün ayrıntılar şu nefis eserde bulunmaktadır: Hikmet Uluğbay, **İmparatorluktan Cumhuriyete PETROPOLİTİK**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2003

çalışmak olduğundan, cihanın ve Yakındoğu'nun barış ve huzuru ve Irak'ın istiklâl ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için tek askıda kalan bu arazi meselesinden fedakârlıklara katlandık. Memleket nazik bir durumdadır. Dokuz yıldır savaşılan bir dönemden çıkıyoruz. Musul hakkındaki kararı tanımamak, bizi ister istemez yeni bir savaşa sürükleyecekti. Faşist İtalya aleyhimize yürümeye hazırды. Gazi (Atatürk) ve hükümeti bunu çok iyi biliyordu. Bunun içindir ki, bağrımıza taş basarak, Musul'u bırakmaya razı olduk."⁵⁷

Evet, Lozan'da askıya alınan Musul'un, sonunda, İngilizlerin elinde kalması önlenemedi ve böylece petrolle birlikte, bölgedeki Türk toplumu da anavatan Türkiye'nin dışında kaldı.

Aşağıda Musul meselesinin daha iyi anlaşılmasına batılı sağlayacağına inandığım, 1926'dan günümüze kadar gerçekleşen gelişmeler ele alınacaktır. Çünkü Musul meselesi Uluslararası Adalet Divanı'nın mütâalası ile çözülmemiş adeta sorunun başlama vuruşu yapılmıştır. Bu nedenle Irak Türklerinin uğradıkları haksızlıklar ve buna karşı hak mücadelesinin ele alınması gereklidir.

⁵⁷ Mim Kemal ÖKE, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, İstanbul, 1987, 194 SAATÇİ, a.g.e, s. 179, 180.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK YÖNETİMİ ALTINDA TÜRKMENLER

I. KRALLIK REJİMİNDE IRAK TÜRKLERİ (1939 – 1958)

Musul bölgesini Irak'a bırakan 1926 Antlaşmasında, vatandaşlığı seçme hakkı dışında, doğrudan Irak Türklerinin haklarıyla ilgili bir hüküm yoktu. Bununla birlikte, daha sonraki yıllarda, Türk – Irak dostluğu ortamında Irak Türkleri bazı haklar kazanmışlardı. Okullarda Türkçe eğitim-öğretim, mahkemelerde Türkçe yayın, kültürel ve sosyal dernekler kurma, Türklerin ve Türkçe bilenlerin Türk bölgelerinde memurluk yapmaları; Irak vatandaşı olarak Türkiye'de oturma, çalışma, iş tutma hakları vb. gibi. Musul bölgesi Irak'a geçtikten sonra, Atatürk'ün sağlığında, Irak Türklerine karşı kanlı saldırılar, katliamlar da pek olmamıştı, Türkmenler orada can ve mal güvenliğine kavuşmuş gibi görünüyordular. Güvenlik içinde kültürlerini, Türklüklerini koruyup geliştirebilirlerdi.

Gerçi kazanılan bu haklar çok cılız ve yetersizdi. Ama zamanla bunlar genişletilebilirdi. Türk – Irak dostluğu geliştikçe, Irak Türkleri de yeni yeni haklara kavuşabilir ve bu haklardan yararlanabilirlerdi. Böyle umuluyordu. Ama bu umutlar kısa zamanda boşa çıktı, beklentiler gerçekleşmedi. Daha **Atatürk** hayatta iken, Türk – Irak dostluğunun geliştiği bir dönemde, Irak Türkleri hakkında tersine gelişmeler görülmeye başlandı. İki komşu ülke dostluktan ittifaka doğru ilerlerken, Irak Türklerinin durumunda gerileme baş göstermişti. *“Türkiye ile Irak arasında dostluk bağları güçlenirken, Irak yönetimi, Türklere yaptığı baskıları her geçen gün biraz daha artırıyordu.”*¹

¹ İsmail SOYSAL, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylarının Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, İstanbul, 1997, s.223

İlkokullarda Türk çocuklarının anadilde eğitim öğrenim görmeleri hakkı tam olarak uygulanamadı, yaygınlaşmadı ve kökleşemedi. Mesleğini seven idealist bazı Türk öğretmenlerin çabalarıyla yer yer çocuklara Türkçe eğitim – öğretim verildi. Okulun öğretmeni Türk, öğrencisi Türk olunca, doğal olarak Türk öğretmeni, sınıfındaki Türk çocuklarına Türkçe ders veriyordu; sınavlarda sorulan soruları öğrencilerin Türkçe olarak cevaplandırmalarına izin veriliyordu; çünkü bu çocuklar yeterince Arapça bilmiyordu.

Ama çok geçmeden bu uygulama Irak makamlarınca sınırlandırıldı ve daha sonra hepten yasaklandı. 1936-1937 yıllarında öğretmenlerin dersleri Arapça olarak anlatması mecburiyeti kondu. Kerkük şehir merkezindeki ilkokul gibi göz önündeki bazı ilkokullarda bir süre Türkçe dersler sürdürülebildi, sonra oralarda da Türkçe dersi sanki yabancı dil dersi imiş gibi, haftada bir-iki saate indirildi. 1937 yılında bu da kaldırıldı.²

Kerkük mekteplerindeki öğretmenler yavaş yavaş diğer vilayetlere nakledildiler ve yerlerine Türkçe bilmeyen Arap ve Kürt öğretmenler atandı. İlginçtir: 1937 yılı, Sadabad Paketi'nin imzalandığı yıl idi. Türk-Irak dostluğu bir bakıma doruğa çıkmıştı. Atatürk de henüz hayattaydı. İşte o yıl, Irak'ta Türkçe eğitim-öğretim kökten yasaklanıyordu.³

Türk bölgelerine Türk asıllı memurlar atanması da çok sınırlı kalmış, daha sonra bu uygulamadan da büsbütün vazgeçilmiştir. Türk bölgelerine önceden atanmış olan Türk asıllı kamu görevlileri ise yerlerinden kaydırılmışlar, Arap ve Kürt bölgelerine sürülmüşlerdir. Kerkük gibi Türklerin en yoğun olduğu bölgelerde Arap ve Kürt kökenli öğretmen, memur, asker, polis ve jandarma kullanılması ısrarla uygulanmıştır.

² ŞİMŞİR, *Türk – Irak İlişkilerinde Türkmenler*, a.g.e, s. 109

³ SAATÇİ, a.g.e, s. 209.

Mahkemelerde Türkçe kullanılması ise fiiliyatta hiç gerçekleşmemiş, Arapça bilmeyen Türkmenlerin adalet önünde kendilerini savunmaları ve hak aramaları pek zorlaşmıştır.

Türkçe yayın yapma hakkı kâğıt üzerinde kalmıştır. Irak Türkleri, krallık döneminde, Irak radyolarında Türkçe yayın yapmaktan mahrum kaldıkları gibi, Türkçe gazete ve dergi de çıkaramamışlardır. 1928 yılında Türkiye'de kabul edilmiş olan Latin esaslı Türk alfabesi, 1930'larda Türkiye dışındaki Türkler arasında hızla yaygınlaşırken; Balkan Türkleri, Kıbrıs Türkleri, Hatay Türkleri yeni yazıya geçerken; Irak'taki Türkler arasında yeni Türk harfleri hiç filizlenememiştir.

A- Hatay Örneği'nin Irak Türklerine Olumsuz Yansımaları

Irak Hükümeti, 1930 sonlarına doğru, Türk asıllı vatandaşlarına karşı ayrımcı bir politika izlemeye yönelmiştir.⁴ 1937-1938 yıllarından başlanarak, Irak'taki Türkmenler en doğal hakları engellenmiş, çiğnenmiştir, daha önceden verilmiş olan hakları uygulanmadan, birer birer geri alınmıştır. 1932 yılında Başbakan Nuri Said Paşa'nın imzasıyla yayımlanmış ve bir örneği Milletler Cemiyeti'ne de sunulmuş olan deklarasyonda maddeler halinde sıralanan haklar kâğıt üzerinde kalmıştır.

Irak Hükümeti acaba neden Türk toplumuna karşı bir baskı politikası uygulama yoluna sapmıştır? Hem de Türkiye ile Irak arasındaki dostluk ilişkileri ileri düzeye çıkarılmışken, Türk soyundan gelen Iraklılara karşı neden böyle acımasız bir baskı politikası benimsenmiştir? Belki Kral **Birinci Faysal** öldü de böyle oldu, denilebilir, Faysal Eylül 1933'te ölünce, 21 yaşındaki oğlu Gazi tahta geçmiş, Irak'ın yönetimi fiilen dar görüşlü politikacılara kalmış, bu politikacılar ise Türkiye'nin dostluğunun Irak için taşıdığı büyük önemi ve

⁴ **Türkmen Bohçası**, İki ayda bir yayınlanır, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, Yıl 1, İstanbul, 2003

değeri hakkıyla kavrayamamışlar, Irak Türklerini ezerek devlet yönetmeyi marifet saymışlar ve hata etmişlerdir, diye düşünülebilir. Irak politikacıları, uzak ve geniş görüşlü olabilselerdi, masum Irak Türklerinin feryatları üzerine sağlıklı bir Türkiye-Irak dostluğu kurulamayacağını, Türk dostluğundan mahrum kalmanın ise Irak'ın ulusal çıkarlarına ters düşeceğini bilirler ve bu yanlış politikadan dönerlerdi.⁵

Bir başka açıklama, yıllar önce Türk Ansiklopedisinde dile getirilmişti. Bu ansiklopedinin 1971 yılında basılmış olan 'Irak Türkleri' maddesinde deniyor ki: *"1936'da Kölemen Türkmenlerinden olan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın kardeşi Hikmet Süleyman'ın Irak'ta askeri bir inkılap sonunda hükümet başkanlığına getirilmesinden iki yıl sonra istifa etmesi üzerine, (Irak Türklerine) eskiden verilmiş olan hakların kaldırılmasına başlanmıştır."*⁶

Bu tespite göre, başbakan değişince Bağdat Hükümetinin politikası da değişmiş. **Hikmet Süleyman** Irak Türklerine haklar tanımış, o, görevden çekilince verilen haklar da geri alınmış gibi oluyor. Oysa hakların değişen politikacılara veya başbakanlara bağlı kalmaması, sürekli olması gerekirdi.

Dolayısıyla bu açıklama da, Irak Hükümetinin Türk toplumuna karşı, 1930'ların sonlarında izlemeye başladığı ve sürekli hale getirdiği baskı politikasını tam açıklamaya yetmez.

Öyleyse, Bağdat Hükümetinin Irak Türklerine karşı ısrarla sürdürdüğü acımasız baskı politikası nasıl açıklanabilir? Açıkça söylenmemekle beraber, şu tespit daha gerçekçi gibi görünmektedir: Krallık döneminde Irak'taki tersine gidişatın arkasında yatan asıl neden, Türkiye'nin Hatay davasının Bağdat'ta yanlış kullanılmış olmasıdır. Hatay davasındaki gelişmeler ile Irak Türklerinin haklarının birer birer ortadan kaldırılması eşzamanlıdır. Hatay

⁵ Faysal El Azavi, **"Irak ve Türkler"**, Beyrut Yayınevi, Beyrut, 1972, s. 310.

⁶ **"Irak Türkleri"**, Türk Ansiklopedisi, Cilt XIX, 460; SAATÇI, a.g.e, s. 206.

Türkleri Türkiye'ye katılmaya doğru yürürken, Irak Türkleri üzerindeki baskılar da günden güne artmıştır. Hatay Türkiye'ye katıldıktan ve dava kapandıktan sonra da Irak Türkleri üzerindeki baskılar devam etmiştir.⁷

Irak Hükümeti, Hatay işini hem yanlış algılayıp yanlış değerlendirmiş, hem de Türklere baskı için bir bahane olarak kullanmıştır. Bağdat'ın politikacıları, Irak Türklerinin haklarına saygı gösterilirse Kuzey Irak'ta sanki bir 'Hatay' yaratılacakmış gibi düşünmüş ve çareyi, hukuku çiğneyip Irak Türk toplumunu ezmekte, Araplaştırmakta aramışlardır! "Yanlış hesap Bağdat'tan döner" atasözünü de unutmuş veya pek akıllarına getirmemişlerdir.

Hatay saplantısı veya bahanesi, Irak politikacılarının kafalarını yıllarca meşgul etmiştir. Türk aleyhtarı yabancı propagandacılar da boş durmamış, Hatay örneğinin Iraklı politikacıların kafalarında ve yüreklerinde karabasan gibi yer etmesi için çalışmışlar ve dolayısıyla Irak Türklerine kötülük etmişlerdir. (1974'ten sonra, özellikle **Saddam Hüseyin** döneminde, Hatay saplantısına bir de Kıbrıs saplantısı eklenecekti.)⁸

Hatay ve Musul (veya Kerkük) çok farklıdır. Irak'ta önemli görevlerde bulunmuş Kerküklü bir Türkmen, Şubat 1963'te, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi **Seyfi Turagay**'a, "Irak Makamları, Kerküklülere mevcudiyetlerini muhafaza etmek imkânı verildiği takdirde, buranın bir gün Hatay haline inkılap etmesinden (dönüşmesinden) endişe etmektedirler" diyor.⁹ Ne zaman diyor? Hatay davası kapandıktan yirmi kusur yıl sonra diyor! Demek ki bu yanlış saplantı veya bahane Irak'ta kök salmıştı. Irak makamları hâlâ, "Kürtlere tanınan haklar, asla Türklere verilmemeli" diye düşünüyorlardı. Verilirse Kerkük, Hatay olurmuş! Bu büyük bir yanlış veya baskı politikası için gaddarca bir bahane idi. Irak Türkleri, Irak'a bir tehdit olarak görülmemeli;

⁷ Said MULA HASAN, **Saddam'ın Gündeminden**, Kahire Kitabevi, Beyrut, 1995 s.102.

⁸ Yasır N. KAŞ, **Arap Milliyetçiliği**, Bağdat Yayınevi, Bağdat, 1985, s.88.

⁹ DBA: T.C. **Bağdat Elçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na tel**, 12.2.1963, no:72.

tam tersine, Türkiye ile Irak'ı birbirine yaklaştıran bir dostluk köprüsü sayılmalı idi. Irak Hükümeti ise tam ters bir tutumla Türkleri ezmeye çalışmıştı.

Hatay ile Kerkük'ü (veya Musul'u) kıyaslamak yanlıştı. Irak makamları Hatay davasını yanlış okumuşlardı ve kendi politikaları için kullanmakla hata etmişlerdi. Başlangıçta birbirine benzer gibi görünen Musul ve Hatay sorunları, daha sonraki yıllarda apayrı yönlerde gelişme göstermiş ve her ikisi de artık kapanmış olan davalardı. Hatay, Fransa ile Türkiye arasında bir dava olmuştu. Hatay toprakları Fransız sömürgecilerinden kurtarılmıştı; bağımsız Suriye'den koparılmamıştı. Sömürgecilerin elinden kurtarılmış bir Türk yurdu idi Hatay. O tarihlerde Fransa, Suriye'ye bağımsızlık vermemişti ve hukuki bakımdan Hatay, hiçbir zaman bağımsız Suriye Arap Devleti'nin toprağı olmamıştı. Buna karşılık Türkiye'nin Hatay üzerinde başından beri kazanılmış ahdi hakları vardı. Bu haklar, 1921 Moskova Antlaşması'yla teyit edilmiş, daha sonraki yıllarda daha da gelişmiş ve Hatay'ın Fransız manda yönetiminden ayrılmasına, bağımsız bir devlet olmasına ve bu bağımsız devletin kendi hür iradesi ile Türkiye'ye katılmasına varmıştır.¹⁰

Buna karşılık Musul, tam ters yönde, bir gelişme ile, adım adım Türkiye'den uzaklaşıp Irak'a katılmaya doğru yol almıştı. İngiltere Irak'a bağımsızlık vermiş ve Musul, sonunda, bağımsız Irak Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bağımsız Irak, Milletler Cemiyeti'ne de üye olmuş ve bağımsızlığını uluslararası düzeyde de tanıtip güvenceye almıştı. Türkiye Cumhuriyeti, Musul'un Irak'a katılmasını kabul etmiş, Irak'ın bağımsızlığını tanımış ve böylece Türkiye için Musul davası artık kapanmış, tarihe intikal etmiş bulunuyordu. Bağımsız bir devletin toprağına göz dikmek ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kitabında asla yoktu ve hiç olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ciddi bir devlettir, hele dost ve müttefik bir komşusunun

¹⁰ Mustafa Sıtkı BİLGİN, “Yakın Dönem Türk-Irak İlişkilerinden Güvenlik Faktörünün Etkisi. (19216-2002)”, 21. Yüzyılda Türk Dünyası jeoplitiğı; Muzaffer ÖZDOĞI, Armağan II. Cilt, Ankara, 2003, s. 189 vd.

toprak bütünlüğünü tehdit etmeyi aklının kenarından bile geçirmez ve hiçbir zaman geçirmemiştir. Irak yöneticilerinin bunları bilmeleri gerekirdi.¹¹

B- Krallık İdaresinin Irak Türk Toplumuna Baskıları

1- Irakta Uygulanan Baskılar

1950'lerde Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı arasındaki ilişkileri ileri bir düzeye gelmiş bulunuyordu. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 1953'te büyükelçilik düzeyine yükseltildi. Eylül 1954'te Irak Veliahtı **Abdülillah** Türkiye'ye geldi. Ekim 1954'te Irak Başbakanı **Nuri Said Paşa** Türkiye'yi ziyaret etti. Kasım 1954'te bir Türk Parlamento heyeti Irak'a dostluk ziyaretinde bulundu. Ocak 1955'te Başbakan **Adnan Menderes**, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile birlikte Irak'ı ziyaret etti. Ve 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (**Bağdat Paketi**) imzalandı. Böylece Türkiye Irak dostluğu ittifaka da dönüştürülerek pekiştirildi.¹²

Böyle olduğu halde Irak Türklerine yapılan baskıların durmadığı anlaşılıyor. Irak Türkleri, Nisan 1958'de Türk Hükümetine bir muhtıra sundular.¹³

Krallık rejiminde kendilerine yapılan çeşitli baskıları Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin dikkatine getirdiler. Türkiye'de öğrenim gören Kerküklü gençler tarafından, Irak Türkleri adına sunulan muhtırada, özetle şöyle deniyordu:

"Biz, Türkiye'de öğrenim gören Kerküklü gençler, Irak Türklerinin dert ve dileklerine T.C. Hükümetinin dikkatini çekmek ve âcil tedbirler alınmasını istiyoruz. Irak Türklerine yapılan baskıların başlıcaları şunlardır: Araplaştırma

¹¹ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 121

¹² SOYSAL, a.g.e, s. 12.

¹³ DBA: Irak Türklerinden Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince Muhtıra, Nisan, 1958 (Belge No.5)

politikası izleniyor, kültür alanında çeşitli baskılar yapılıyor, Türk eserleri yok ediliyor, ekonomik baskılar uygulanıyor, Kürt tehlikesi var...”¹⁴

Muhtıradaki kısacası Irak Türklerine karşı yürütülen Araplaştırma politikası şöyle anlatılıyordu: ¹⁵ Irak Türkleri sistemli şekilde Araplaştırılmak, anadilleri Türkçe unutturulmak isteniyor. Irak Anayasası, Irak'ta Arap olmayan toplulukların çoğunlukla oldukları bölgelerde kendi anadilleri ile eğitim görme hakkını bahsettiği halde, bu haktan sadece Irak Türkleri mahrum edilmişlerdir, mesela özellikle Türklerin oluşturduğu Kerkük şehrinde Ermenilerin, Asurilerin özel okulları var, Türklerin ise yoktur.

Kerkük'te Türkçe eğitim-öğretim veren özel okullar açılmasına izin verilmediği halde, Süleymaniye'deki bütün okullarda Kürtçe eğitim-öğretim yapılmaktadır ve buradaki okulların bütün kitapları Kürtçedir.

Mahalli Diller Kanununda (Kanun-u Lügat-ul Mahalliye), Kerkük ve civarı kasaba ve köylerdeki okullarda eğitim-öğretimin ve hükümet dairelerindeki yazışmaların Türkçe olacağına dair açık hükümler vardır. Bu kanun hükmü Irak Anayasasına dayanmaktadır; bu husus 1923 senesinde Irak Hükümeti tarafından Arapça, İngilizce, Türkçe ve Kürtçe olarak 4 dilde yayımlanan Irak Kanunu Esasi Layihasının Türkçe metni 14. maddesinde yer almıştı.¹⁶

Bu hükümler dairesinde, 1936 senesine kadar Kerkük'te ilkokullarda derslerin Türkçe yapılmasına, sınavlarda öğrencilere Türkçe soru sorulmasına ve soruların Türkçe cevaplandırılmasına müsaade edilmekteydi.

Fakat 1936 yılından beri öğretmenlerin Arapça olarak ders anlatması mecburiyeti vardır. Öğrenciler Türkçe olarak söylemekte oldukları mektep

¹⁴ SAATÇİ, a.g.e, s. 120.

¹⁵ ŞİMŞİR, a.g.e, s.122

¹⁶ A. Gündüz ÖKÇÜN – Ahmet R. ÖKÇÜN, **Türk Antlaşmalar Rehberi (1920-1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayın, Ankara, 1974, 12, s. 108.

şarkıları ve marşları yerine Arapça şarkı söylemeye mecbur edildiler. Kerkük okullarındaki öğretmenler diğer vilayetlere nakledilerek, yerlerine Türkçe bilmeyen Arap ve Kürt öğretmenler getirildi.

Kız okullarında, Türk kızlarının teneffüslerde dahi Türkçe konuşmaları yasak edildi; bu yasağa bilerek veya bilmeyerek riayet etmeyen Türk kızları para cezasına çarptırılmakta ve Türk çocuklarını Araplaştırmak için gayri kanuni her türlü yola başvurulmaktadır.¹⁷

2- Türkiye'deki Irak Vatandaşı - Türkmenlere Yönelik Baskılar

Yükseköğrenim için Bağdat Üniversitesi'nde okumak isteyen Türk gençleri her zaman haksızlığa uğramaktadır. Kerkük vilayeti için konan kontenjan sınırlı olduğu gibi bundan diğer vilayetlerden gelip de Kerkük lisesinden mezun olan Kürt, Arap ve Asuri talebeleri istifade etmekte ve böylece Türkler açıkta kalmaktadır. Bazı mekteplere (mesela Hava Harp Okuluna) Türkler hiç alınmıyor. Hükümet hesabına yabancı ülkelere gönderilen öğrenciler arasında Türklerin nispeti yok denecek kadar azdır; dahası var, Türkiye-Irak Kültür Anlaşması gereğince Türkiye'de ve Türk Hükümeti hesabına öğrenim görmekte olan Iraklı öğrenciler arasında gayet az sayıda Kerküklü öğrenci vardır. Bunun başlıca sebebi, bu öğrencileri seçme yetkisinin Irak makamlarına bırakılmış olmasıdır.

Burslu olarak Türkiye'de öğrenim görmekte olan Kerküklü öğrencilerin durumu da çok naziktir; bunların bursları keyfi olarak kesilmektedir. Mesela 1955 senesinde Ankara Ziraat Fakültesinde okumakta olan bir Kerküklü gencin bursu, Koruk isimindeki fakülte mecmuasında, bir mani neşretmesi yüzünden Irak'ın Ankara Sefareti'nin müdahalesiyle kesilmiştir.¹⁸

¹⁷ ŞİMŞİR, a.g.e, s.117

¹⁸ SAATÇİ, a.g.e, s.88 vd.

İstanbul'da bulunan Kerküklü öğrencilerin geleceği, buradaki Kürt asıllı ve koyu bir Türk düşmanı olan Irak Kültür Ataşesi Muavini Seyfi El Senevi adında bir şahsın keyfine bağlıdır. Bu zat istediği öğrenci hakkında iyi rapor yazarak burs almasını sağlar, tabiatıyla Kerküklü talebeler hakkında iyi mütalaa beyan etmez ve mütemadiyen Kerküklü talebelerin üzerinde tazyik yaparak, en ufak şeylerini bile mesele yaparak aleyhlerinde çalışır.

Tıbbiyede okuyan bir Kerküklü gencin, sırf soyadı Türkçe olduğu için burs muamelesi yapılmamıştır. Iraklı Türk gençlerinin Türkiye'de evlenmelerine de zorluk çıkarılmaktadır. Herhangi bir Kerküklü Türkiye'de evlenmek için lüzumlu vesikalarını almak üzere Irak Konsolosluğu'na başvurunca, bir sürü güçlüklerle karşılaşmaktadır. Maksatları Kerküklülerin Türklerle evlenmelerine mani olmaktır.¹⁹

3- Türkçe Basına Yönelik Baskılar

Muhtıradaki kültürel alandaki baskılar da ifade edilmiştir. Irak'ta her dilde gazete ve dergi yayımlandığı halde, Türkçe olarak edebiyat dergilerinden başka bir dergi veya gazete yayımlanmasına izin verilmiyor. Edebiyat dergisi yayımlama izni verirken de büyük zorluklar çıkarılıyor ve yayın izni ancak belli kişilere veriliyor. 1958 yılında Irak'ta sadece yarısı eski Türkçe ve yarısı Arapça yayımlanan iki haftalık gazete vardır. Bunlardan biri Kerkük belediyesi tarafından 30 seneden beri çıkarılmakta olan Kerkük gazetesi; diğeri Kerkük mebusu **Şakir Hürmizi** tarafından çıkarılmakta olan **Afak** gazetesidir.²⁰

Kerkük'ün genç avukatlarından **Ata Terzibaşı**, **Milli Kültür** adıyla edebi bir gazete çıkartmak istemiş ise Irak Hükümeti kendisine izin vermemiştir. Yeni Türkçe olarak Irak'ta ne bir gazete vardır, ne de böyle bir gazetenin basılmasına imkân verecek bir basımevi.

¹⁹ Dışişleri Eğitim Merkezi, **Dışişleri Bakanlığı**, Ankara, 1963

²⁰ Erşet HÜRMİZİ, **Irak'ta Türkmenlerin Gerçek Varlığı**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 1985; s.90.

Türkiye'de çıkan Türkçe gazete, kitap ve dergiler ise pek sınırlı miktarda geldiğinden ve çok pahalıya satıldığından halk bunlardan yararlanamıyor. Son zamanlarda yayın için Türkiye'de konan döviz talebi bu durumu büsbütün güçleştirmiştir.

Radyolara gelince: Bağdat Radyosu Arapça ve Kürtçe yayın yapmaktadır. Kerküklüler tarafından Bağdat Radyosu'nda Türkçe yayın yapılması için şimdiye kadar yapılan başvurular Irak Hükümeti tarafından dikkate alınmamıştır.²¹

Türk radyoları da Kerkük'te iyi işitilmemektedir. Ankara Radyosu esas itibarıyla uzun dalga üzerinden yayın yaptığı için gündüzleri duyulmaz, kısa dalga yayın hem yetersizdir, hem de dış Türkleri tatmin edecek nitelikte değildir. İstanbul Radyosunun yayını ise gündüzleri ve akşamları katıyen dinlenemez, bu radyo ancak geceleri ve iyi havalarda dinlenebilir. Irak ile Türkiye arasında bir saatlik zaman farkı bulunduğundan, dış Türklere yayını yerel saatle geç vakitlere rastlamaktadır. Buna karşılık Bağdat Radyosu bütün gün Arapça yayın yapmaktadır; ayrıca Kürtçe yayın için hususi bir radyo istasyonu kurmuştur.²²

Bağdat Radyosu Kürtçe plaklar çalmakta ve Süleymaniye'deki törenlerde Kürtçe olarak söylenen nutukları bile yayımlamaktadır. Buna karşılık Kerküklülerin Türkçe plaklar çalınması yolundaki istekleri karşılanmamaktadır...

Tarihi Türk eserleri yok ediliyor. Irak'ın her tarafında bulunan tarihi Türk eserleri yok edilmekte, Kerkük'te Osmanlı devrinden kalma tarihi binalar yıktırılmaktadır. Örneğin; Kerkük'ün yüzyıllık tarihi taş köprüsü bile ihmal yüzünden harap bir hale getirilmiş ve sonra yerine yenisi yaptırılmadan

²¹ SAATÇİ, a.g.e, s.130.

²² www.Kerkuk.net , 03-10-2003

yıktırılmıştır. Bu, Kerküklüler arasında o zaman derin bir üzüntü ve tepki yaratmış ve bunun üzerine halk arasında hoyratlar bile söylenmiştir.²³

Geri kalan binalardaki Osmanlı devrinden kalma Türkçe yazılar dahi sildirilmiştir. Eskiden beri bazı hükümet binalarında Türkçe yazılmış bulunan resmi daire isimleri ve tabelalar, zamanla kaldırılarak yerlerine Arapça tabelalar asılmıştır; mesela Kerkük tren istasyonundaki (birinci mevki bekleme salonu) vesair yerleri gösteren eski Türkçe tabelalar, son zamanlarda Irak'ı ziyarete davet edilen TBMM azalarından müteşekkil heyetin Kerkük'e gelişleri münasebetiyle kaldırılarak yerlerine Arapçaları konmuştur.

Türk bölgelerindeki Türk köy ve kasabalarının asırlardan beri Türkçe olan isimleri bile değiştirilmiştir. Örneğin Kerkük, Bağdat demiryolunun geçtiği kasabalardan **Karağan, Kızlarbat, Kördere, Tavuk ve Şahrabani** isimleri sırasıyla **Velevna, Mikdadiyye, Mansuriyyetülcebel, Dakük ve Saddiyel** haline getirilmiştir...²⁴

4- Türkmen Öğrenci Muhtırası ve Türkiye'den Talepler

Irak Türkleri adına Nisan 1958'de Türk Hükümetine sunulan muhtırada çeşitli dilekler de sıralanıyor. Özetle şöyle deniyor:

Kerkük'te Türk Konsoloslğu açılsın, Türk Kültür Merkezi kurulsun; Türk okulları açılmasına yardım edilsin, resmi Irak okullarında Türkçe dersler konması sağlansın, yeni Türk harfleriyle gazete çıkarabilecek bir basımevi kurulmasına yardım edilsin, Kerkük'te Türkiye İş Bankası'nın bir şubesi açılsın, Irak Türklerinin can ve malları güvenceye alınsın, Türkiye'den Irak

²³ ŞİMŞİR, a.g.e. s.124

²⁴ A.Gündüz ÖKÇÜN – Ahmet R. ÖKÇÜN, **Türk Antlaşmalar Rehberi (1920-1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayın, Ankara, 1974, s. 100

Türklerine yayınlar gönderilsin, Ankara Radyosu'nun dış Türklere dönük yayınları artırılın ve bu yayınlarda Kerkük Türklerine genişçe yer verilsin, Irak'ta Türkçe filmler gösterilmesi sağlansın, Irak'ta tarihi Türk eserleri korunup yaşatılsın, İstanbul'daki Irak Kültür Ataşe Yardımcısı değiştirilsin, Iraklı Türk öğrencilere Türkiye'de öğrenim bursları verilsin ve yurt sağlansın...²⁵

Irak krallık rejiminin son yılında Irak Türkleri'nin Türkiye'den istekleri ve beklentileri özetle bunlardı. Bu isteklerin bir bölümü Türkiye'nin tek başına yapabileceği türdendi. Türkiye'den dış Türklere dönük daha fazla ve daha güçlü radyo yayınları yapılması ve bu yayınlarda Irak Türklerine daha geniş yer verilmesi; Iraklı Türk öğrencilere Türkiye'de burs verilmesi ve yurtlarda yer sağlanması gibi. Muhtıradaki isteklerin bir bölümü ise ancak Irak Hükümetiyle anlaşarak yerine getirilebilecek cinsten isteklerdi: Kerkük'te Türk Konsoloslugu ve Türk Kültür Merkezi açılması gibi. Bu konularda Türkiye'nin Bağdat Hükümeti katında diplomatik girişimlerde bulunması ve Iraklı yetkilileri ikna etmesi gerekecekti. Muhtırada sıralanan isteklerden bazıları ise Türkiye'nin desteği olmadan da Irak Türklerinin kendileri tarafından gerçekleştirilebilecek nitelikte görünmektedir. Yeni Türk harfleriyle gazete ve dergi basacak bir basımevi kurulması Kerkük Türklerinin kendi imkânlarıyla ve Türkiye'nin maddi yardımı olmadan da gerçekleştirilebilirdi. Türk harf devriminin üzerinden 30 yıl geçtikten sonra dahi Kerkük'te hâlâ böyle bir yayınevinin kurulamamış ve yeni Türk harfleriyle hiçbir yayın yapılmıyor olması doğrusu düşündürücüydü.²⁶

Ne olursa olsun bu isteklerin gerçekleştirilmesine zaman kalmadan 14 Temmuz 1958'de Irak'ta askeri bir darbe oldu ve krallık rejimi devrildi. Komşu Irak ve dolayısıyla Irak Türkleri yeni ve çalkantılı bir döneme girdi.

²⁵ DBA: T.C. Bağdat Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığı'na tel. 21.06.1963, No: 80

²⁶ ŞİMŞİR, a.g.e, s.126

II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE IRAK TÜRKLERİ (1958 – 1980)

A- Irak'ta 14 Temmuz 1958 Darbesi ve Cumhuriyet İlanı

14 Temmuz 1958 günü Irak'ta kanlı bir askeri darbe yapıldı. Kral **Faysal II**, Veliaht Prens **Abdülillah** ve Başbakan **Nuri Said Paşa** öldürüldü. General **Abdülkerim Kasım** liderliğindeki ihtilalciler, Irak'ta cumhuriyet ilan ettiler. Bağdat Pakti'ndan çekilip Mısır ve öteki Araplara, Asya-Afrika ülkelerine yaklaşma niyetlerini belli ettiler.²⁷

14 Temmuz darbe günü İstanbul'da toplanması beklenen **Bağdat Pakti** 4 bölge devleti liderleri, acele Ankara'ya geçip orada üçlü olarak (İran Şahı, Pakistan Başbakanı ve Başbakan **Adnan Menderes**) toplandılar ve Irak'taki değişikliği inceleyerek, Irak liderlerinin öldürülmesini kınadılar.²⁸

Türkiye, 31 Temmuz'da yeni Irak Hükümeti'ni tanıdı. Türkiye Cumhuriyeti ile yeni Irak Cumhuriyeti arasında büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler sürdürüldü. Irak Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye atadığı ilk Büyükelçi **Talip Muchtak**, 24 Ekim 1958 günü güven mektubunu Cumhurbaşkanı **Celal Bayar'a** sundu. Altı ay sonra, 8 Mayıs 1959 günü de Türkiye Büyükelçisi **Fuat Bayramoğlu** Bağdat'ta göreve başladı.²⁹

14 Temmuz 1958 ihtilali, başlangıçta, Irak Türkleri arasında umut yarattı. İhtilal lideri General Kasım ile ikinci lideri Yarbay **Abdüsselam Arif**, radyoda yaptıkları konuşmalarda Irak Türklerini, "Irak'ı meydana getiren üç asli unsurdan biri olarak kabul ediyor, bunu ilan ediyorlardı. Irak Türk toplumuna baskı yapan krallık rejimi devrilmiş, geride kalmıştı. Şimdi Irak'ta cumhuriyet rejimi vardı artık. Irak Türkleri, cumhuriyeti destekliyor ve yeni rejimden çok şey bekliyorlardı: Bundan böyle okullarda Türkçe eğitime

²⁷ DBA: T.C. a.g.e. (21.6.1963), No.81

²⁸ SOYSAL, a.g.e, s.259.

²⁹ ŞİMŞİR, a.g.e, s.130

başlanacaktı, öğrenci birlikleri ve sendikalar kurulacaktı, Türk toplumu Irak Paramentosun'da hakkıyla temsil edilecekti. Kısacası Türk toplumu haklarına kavuşacak, özgür olacaktı. Umutlar, beklentiler böyleydi.³⁰

Fakat, umutlar ve beklentiler boşa çıktı. General Kasım'ın hazırlattığı yeni Irak Anayasası, "Araplar ve Kürtler, Irak'ın müşterek sahipleridirler" diyor, Türkmenlerden hiç söz etmiyordu. Krallık döneminde Irak anayasasında Türklerden bahsedilmiş, fakat fiiliyatta Türklere hak tanınmamıştı. Şimdi ise hiç bahsedilmiyordu.

B- Kerkük Türklerine Karşı Katliam (14-16 Temmuz 1959)

Irak Türkmenleri M. Barzani'nin Irak'a dönmesiyle bir Kürt baskısı altında kaldılar. 14 Temmuz darbesi üzerine, Kürt aşiret reisi Molla **Mustafa Barzani** (Mesut Barzani'nin babası), 11 yıl yaşadığı Sovyetler Birliği'nden Irak'a döndü ve Bağdat'ta gösterişli biçimde karşılandı. Barzani'nin dönüşü Kürtleri yüreklendirip azdırdı. Bağdat'ın da göz yumması, hatta teşvikiyle, Kerkük Türklerine karşı Kürt ve komünist saldırıları başladı. İhtilalden hemen sonra Kerkük'teki 2. Tümen Komutanlığına atanan General **Nazım Tabakçalı**, Kürt azgınlığına karşı General Kasım'ı üst üste uyardı. Önlem alınmazsa, "Kürtler, çoğunluğu Türklerden oluşan Kerkük'ü ileride Kürdistan bölgesine katacaklardır!" diye yazdı. Fakat bu uyarılar Bağdat'ta dikkate alınmadı.³¹

Kerkük katliamı, Irak ihtilalinin birinci yıldönümü şenlikleri sırasında, 14-16 Temmuz 1959 tarihlerinde yapıldı. Üç gün üç gece sürdü. Katliamda birçok Türkmen can verdi. Kanlı olaylardan altı ay kadar sonra, 6 Ocak 1960

³⁰ SAATÇİ, a.g.e, s. 209.

³¹ HAKİKİ, a.g.e, s. 83.

tarihinde T.C. Dışışleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubu tarafından hazırlanan bir raporda katliam özetle şöyle değeriendirildi: ³²

"Olayları solcu Kürtler çıkardı. 70 Türk evi yağma edildi, dükkânlar yakıldı, soydaşlarımız feci şekilde öldürüldü. Olaylar komünistler tarafından tahrik edildi. Irak Hükümeti olaylara sert tepki gösterdi. Üzüntülerini açıkladı. 260 kişi tutuklandı. Yaklaşık 10 kişi idam, ömür boyu hapis gibi cezalara çarptırıldı. Türk Hükümeti büyük üzüntü duydu ve girişimde bulundu. Soydaşlarımızın can ve mal güvenliği için Irak Hükümetinin ne gibi tedbirler aldığını sordu, Irak Dışışleri Bakanı Haşim Cevat, bu girişimimizi anlayışla karşıladı, üzüntü bildirdi, suçluların cezalandırılacağını söyledi ve Kerkük olaylarının Türkiye ile Irak'ın arasını açmamasını istedi. Komünistler olayları çarpıtma yoluna saptılar. Olayları Türklerin kışkırttığını ileri sürdüler. Oysa olayların komünistlerce tahrik edildiği sabit olmuştur. Ancak General Kasım, kendisine yapılan suikast girişiminden sonra ağız değıştirdi. Kerkük olaylarından komünistleri değil Baascıları sorumlu tuttu. Bu sözler endişelerimizi artırdı. Tutuklanmış olanların birçoğu serbest bırakıldı. Soydaşlarımız büyük bir üzüntüye kapıldı. Suçlular adeta yüreklendiriliyor. Yeni olaylar çıkabilir." ³³

³² DBA: T.C. Dışışleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubunun Kerkük Olayları hakkında notu, (6.1.1960), No. SPG 6 s.(60),

³³ SAATÇİ, a.g.e, s.219.(Üç gün üç gece süren Kerkük katliamını Irak güvenlik kuvvetleri ve 2. Tümen askerleri sadece seyrettiler. Tarihe 'Kerkük katliamı' olarak geçen bu kanlı saldırıda 70 kadar Türk evi yağma edildi, Türk dükkânları yakıldı, pek çok Kerküklü Türk dövüldü, yaralandı ve feci şekilde öldürüldü. Bu katliamda şehit edileni ve tespit edilen Türklerin adları: Ata Hayrullah, İhsan Hayrullah, Kasım Neftçi, Selahattin Avcı, Mehmet Avcı, Cahit Fahretin, Osman Hıdır, Emel Muhtar Fuat, Cihat Muhtar Fuat, Nihat Muhtar Fuat, Nurettin Aziz, Abdullah Bayatlı, İbrahim Ramazan, Âbdullah İsmail, Hasip Ali, Cuma Kamber, Kâzım Abbas Bektaş, Şakir Zeynel, Hacı Necim, Enver Abbas, Adil Âbdülhamit, Züheyir İzzet Çaycı, Fethullah Yunus, Kemal Abdulsamed ve Seyit Gani Nakib.

C - General Kasım'ın Devrilmesi

General **Abdülkerim Kasım**, 8 Şubat 1963 günü, Baas Partisi'nin desteklediği askeri bir darbe ile devrildi ve kurşuna dizildi. Yerine General **Abdüsselam Arif** geçti. General Kasım devrilince Türkiye hemen harekete geçti. Türk Hükümeti, Irak'taki yeni rejimi resmen tanıırken Bağdat'a iki kanaldan şu mesajı ilettiler:

*"Yeni Irak ihtilal rejimini tanıyoruz. Irak'la dostluğa önem veriyoruz. Ancak Kasım rejiminde sıkıntılar yaşadık. Şimdi yeni rejimden memnunuz. Yeni dönemde dostluk ve kardeşliği geliştirmek istiyoruz. Devrik rejimde Irak Türkleri, Kürtlerden daha aşağı muamele gördü ve ezildiler. Bundan böyle bu ayrımcılığa son verilmesini bekliyoruz."*³⁴

General Kasım'ın devrildiği tarihte Türkiye'de **Cemal Gürsel** Cumhurbaşkanı, **İsmet İnönü** Başbakan ve **Feridun Cemal Erkin** Dışişleri Bakanı idi. Herhalde Başbakan İnönü'nün talimatıyla olsa gerek, Dışişleri Bakanı Erkin, 11 Şubat 1963 günü Bağdat Büyükelçisi **Seyfettin Turagay**'a telgrafla aynen şu talimatı verdi:³⁵

"...Irak Sefirini yarım saat kadar sonra (şimdi saat 12.00'dir) kabul ederek kendisi ile aşağıdaki esaslar dairesinde konuşacağım:

Türkiye'nin Irak ile dostane münasebetler idamesine ne derece ehemmiyet verdiği, milletimizin kardeş Irak milletine karşı olan, çeşitli sebeplerden mütevellit, samimi duyguları fakat buna mukabil Kasım rejiminin anlaşılması güç tutumu yüzünden vuku bulan makus inkişaf lar malumunuzdur. Şimdi bütün bu sıkıntılı hatıraların geride kalmış ve Irak milletinin menfaatlerine daha uygun hareket etmesi için sebepler ve belirtiler

³⁴ ŞİMŞİR, a.g.e, s.140

³⁵ SAATÇİ, a.g.e, s. 216

mevcut olan bir rejimin idareyi ele almış olmasını memnuniyetle karşılıyoruz. Nitekim mutlak formaliteler bugün ikmal edilerek tanıma kararımız tarafınıza tebliğ edilecektir. Bu suretle açılan yeni devrede Türkiye-Irak münasebetlerinin her iki milletin âli menfaatlerine uygun olarak, dostluk ve kardeşlik esasları dairesinde inkişaf ettirilmesinin mümkün olacağını düşünüyor, her halükârda bize taalluku nispetinde bunu sağlamak için elimizden geleni yapmaya kararlı bulunuyoruz.³⁶

Bu arada bir cihete de temas etmemiz faydalı olacaktır. Irak'ın Türkmen vatandaşları, Irak Cumhuriyetine karşı en samimi sadakat duygularıyla bağlı bulundukları halde, her nedense, sakıt rejim tarafından mesela Kürtlere nazaran dün (aşağı düzeyde) bir muameleye tâbi tutulmuş, hatta çeşitli şekillerde ezilmelerine göz yumulmuştur.

Yeni rejimin Türkiye ve Irak bakımından ayırıcı değil birleştirici ve müspet bir unsur teşkil etmesi gereken Türkmen olan vatandaşlarına karşı şimdiye kadarki farklı muameleye son vermesini, kendilerine şefkatle muamele etmesini temenni ediyoruz.

Zat-ı âlinizin de Hariciye Vezirinden derhal randevu rica ederek, imkânın müsaadesi nispetinde, yukarıdaki esaslar dairesinde konuşmanızı ve neticenin iş'arını (sonucunun bildirilmesini) rica ederim."³⁷

Yukarıdaki görüşler doğrultusunda hem Ankara'da, hem Bağdat'ta girişimler yapıldı. Türkiye ile Irak'taki yeni ihtilal rejimi arasında resmi ilişkiler bu girişimlerle başladı ve ondan sonra da devam etti.

³⁶ SAATÇİ, a.g.e, s.225.

³⁷ DBA: T.C. Dışişleri Bakanlığından Bağdat Büyükelçiliği'ne tel. 11.2.1963, No.21

D- Irak'a Yeni Askeri Darbe ve Baas Partisi'nin İktidara Gelmesi

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Irak ziyaretinin ardından, 17 Temmuz 1968 günü, Bağdat'ta yeni bir askeri darbe yapıldı. İki buçuk ay önce dostu Sunayı ağırlamış olan Irak Cumhurbaşkanı **Abdurrahman Arif** devrildi ve İstanbul'a sürgün edildi. Yeşilköy'de bir villada yıllarca sürgün hayatı yaşadıktan sonra 1980'lerde elden ayaktan düşmüş haldeyken sessiz sedasız ülkesine dönebilecek ve Bağdat'ta ölecekti.

Bu darbe sonucu kurulan Devrim Komite Konseyi, General Hasan El-Bekr'i cumhurbaşkanı seçti. 19 Temmuzda Yarbay **Abdürrezzak El-Nayef** yeni Irak Hükümetini kurdu. Ancak General Bekr, bu kabineyi kısa sürede azletti ve 31 Temmuzda yeni hükümeti kendisi kurdu. (1970'te yapılan anayasa ile General Hasan El-Bekr, Devrim Komite Konseyi Başkanı, **Saddam Hüseyin** de ikinci başkanı oldu.)³⁸

Bu, on yıl içinde Irak'ta yapılan üçüncü askeri darbe idi 14 Temmuz 1958'de General **Abdülkerim Kasım**, çok kanlı bir darbeye krallığı devirmiş, Cumhuriyeti ilan etmişti. Beş yıl sonra, 8 Şubat 1963'te General **Abdüsselam Arif**, Kasım'ı devirip kurşuna dizdirmişti. Üç yıl sonra, 15 Nisan 1966'da Abdüsselam Arif de bir helikopter kazasında (veya suikastında) can vermiş ve yerine kardeşi Abrurrahman Arif geçmişti. Nihayet ilk darbenin onuncu yıldönümünde Abdurrahman da bir darbeye devrilip sürgüne yollandı.

Bu bir Baas darbesi idi. Ancak başlangıçta tam öyle görünmedi. Yeni Irak Dışişleri Bakanı Dr. **Nasır El Hani**, 21 Temmuz'da, hükümetinin siyasi programını açıklayan demeç verirken, "Irak'taki yeni rejim, Türkiye ve İran ile

³⁸. ŞİMŞİR, a.g.e, s.140.

özel ilişkilerini muhafaza etmek niyetindedir" dedi. Türkiye-Irak ilişkileri, önceki hükümet zamanındaki gibi devam edecekmiş gibi görünüyordu.³⁹

İki komşu ülke arasında yine anlaşmalar imzalanıyor, ziyaretler yapılıyordu. 25 Eylül 1968'de Ankara'da, Türkiye ile Irak arasında bir Transit Anlaşması imzalandı. 12-17 Şubat 1969'da Irak Dışişleri Bakanı **Abdülkerim El-Şeyhli** Türkiye'yi ziyaret etti. Ertesi yıl, 10-13 Temmuz 1970'te **İhsan Sabri Çağlayangil** bu ziyareti iade etti. Bu ziyaretleri yeni ziyaretler izledi ve 19-20 Eylül 1972'de Irak Cumhurbaşkanı **Hasan El-Bekr** de Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyareti Türkiye Cumhurbaşkanı **Fahri Korutürk**, 1976 yılında iade edecekti...⁴⁰

E- Türkmen Kardeşlik Kulübü'nden Irak Cumhurbaşkanı Hasan El-Bekr'e Muhtıra (11 Eylül 1968)

Irak Türkleri de, başlangıçta, Baas Partisi'nin 17 Temmuz 1968'de yaptığı darbeden kuşulanmadı ve kaygılanmadılar. Baascıların aşırı Arap milliyetçiliği ve ırkçılığı daha sonra su yüzüne çıkacak, ama 1968 yazında bu henüz yoktu.

Irak Türklerinin temsilcileri, Bağdat'taki Türkmen Kardeşlik Kulübü Yönetim Kurulu, 11 Eylül 1968 günü, yeni Cumhurbaşkanı **Hasan El-Bekr'e** çıktılar. Türkmenler adına hem cumhurbaşkanına tebriklerini, hem de bir muhtıra sundular. Türkmenlerin Irak'ta Araplar ve Kürtlerden sonra üçüncü ırk olduklarını hatırlatıp hükümette temsil edilmek istediklerini bildirdiler. Türkmen Kardeşlik Kulübü Başkanı rahmetli **Abdullah Abdurrahman** imzasını taşıyan bu tarihi belgeyi aynen aşağıda aktarılmaktadır:⁴¹

³⁹ SAATÇİ, a.g.e, s.230.

⁴⁰ 1 Mayıs 1968 tarihli Türkiye – Irak ortak bildirisinin metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı ortak bildiriler bülteni**, 1968, sayı: 3, Ankara, 1969, s.47-49

⁴¹ ŞİMŞİR, a.g.e, s.171

“Sümerlilerden İslam’ın zuhuruna kadar binlerce sene Irak topraklarında yaşayan unsurlardan biri, bugün Irak’ta üçüncü bir ırk olarak bulunmaktadır. Bu ırk, Telafer kazasından, Şebek ve Reşadiye köylerinden geçen, Erbil şehri, Altunköprü nahiyesi, sonra Kerkük ki, bu topluluğun merkezi olup orada Taze, Dakuk, Tuz, Bayat, Kifri, Karatepe, Celevla, Sadiyet ve Hanikin ile Mendilli kaza ve nahiyelerini kapsayan hat üzerinde yaşamaktadır. İşte bu hat Kürt ve Arap kavimlerinin hattı munfasılı olup burada yarım milyon bu toprağın kulu Türkmen milleti bulunmaktadır. Bizler, bunlardan seçilmiş bir grup olarak sizi tebrik ve ihtilalinizi kutlamak amacıyla, kendimiz ve Türkmenler namına İhtilal Konseyi’nin vatanın birliğini koruma yolunda almış olduğu karara itibaren gelmiş bulunuyoruz. Beyaz inkılabınızın ilk anlarında bütün Türkmenler adına Türkmen Kulübü Yönetim Kurulu olarak sizleri başarılarınızla kutlamış ve teyit olanların önde gelenlerinden bulunmakta olduğumuz telgraflarımızla sabittir. Türkmen topluluğu düşmanlarından, fırsatçılardan, sömürgecilerden, menfaatçilerden daima düşmanlık ve hıyanet görmüştür. Bunlardan 1924’te İngilizlerin Kerkük’te tertip ettikleri katliam, 1946’da Gâvurbağı’ndaki meşhur katliam ve daha sonra 1950’da eş-Sevva’ın ihtilal teşebbüsünü takiben yapılan katliamda binlerce masum Türkmen vatandaşı kurban gitmiştir. Bütün bunlara rağmen biz Irak’ta başlıca ırklardan biri olmaktan başka bir şey istemiyoruz.

Biz Irak’ta üçüncü bir ırk olmakla beraber bu memleketin mesuliyetinde Kürtlere nispetle hükümette temsile hakkımız olduğu kanaatindeyiz. Biz bu hukukumuzu geçen iktidarlardan da talep ettik ise de bir neticeye varılmamış olmakla bu hakkı önce sizden talep eder ve sizin elinizde gerçekleşmesini, sizin zamanınızda olmasını diler ve bu konuyu sizin 14 Ramazan ihtilalinden sonra muttali olduğunuzu ve bir Türkmen heyetinin ziyaretinde buna söz verdiğinizi hatırlatırız.

Son olarak Cenabı Hak sizi vatana hizmet yolunda başarılı kılsın, sizin gücünüzü ve başarınızı artırsın, o güçlü ve azizdir.”

Bağdat, 11.9.1968

Türkmen Heyeti adına
ABDULLAH ABDURRAHMAN⁴²

F- Irak'ta Türkmenlere Kültürel Haklar Tanınması (24 Ocak 1970)

Arap Sosyalist Baas Partisi, aslında Arap ırkçılığına dayanan bir partiydi. Bu bakımdan Irak Türkleri için ciddi bir tehlike oluşturacaktı. Ancak iktidara geldiği ilk dönemde tehlikeli yüzünü pek göstermedi. Tersine, ihtilal Komuta Konseyi'nin 29 Ocak 1970 tarihli ve 89 sayılı karar ile Türklere kültürel haklar tanıdı. Bu kararın tam metni şudur:

"İhtilal Komuta Konseyinden çıkan karardır.

Vatandaşlarının, ülkeye hizmetlerini artırmanın, milli birliği koruma ve mücadele azmini derinleştirmenin, onların ancak meşru haklarına kavuşmaları ile sağlanacağına inanan 17 Temmuz devrimi, Türkmen azınlığının yaşadığı bölgelerde, kültürel haklarını kullanmasını uygun görmüştür. Bundan dolayı İhtilal Komuta Konseyi 24 Ocak 1970 tarihli oturumunda;

- 1) İlkokullarda 'Türkmen dili' okutturulmasına;
- 2) Bu dille öğretim yapan bütün okullarda açıklama usullerinin Türkmen diliyle yapılmasına;
- 3) Türkmence öğretimi hususunda Terbiye ve Talim Bakanlığına bağlı bir müdürlüğün kurulmasına;
- 4) Türkmen edebiyatçı, şair ve yazarlarının, kendilerine mahsus bir birlik kurmalarına imkân verilmesine, eserlerini bastırabilmeleri için yardım edilmesine, dil bakımından istidat ve kabiliyetlerini artırma

⁴² DBA: T.C. Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı, 24.9.1968, No. 682/365'e Ek; Türkmen Kardeşlik Kulübü'nden Irak Cumhurbaşkanı'na muhtıra, Bağdat, 11.9.1968.

fırsatı verilmesine ve bu birliğin Irak Edebiyatçılar Birliği'ne bağlanmasına;

5) Kültür ve Tanıtma Bakanlığı'na bağlı olarak, bir Türkmen Kültür Müdürlüğü kurulmasına,

6) Türkmençe haftalık bir gazete ve aylık bir dergi çıkarılmasına;

7) Kerkük televizyonundaki Türkmençe yayınların artırılmasına karar verilmiştir.⁴³

Bu karara rağmen Irak Türklerinin Türk harfleriyle Türkçe öğrenim görmelerine izin verilmedi. 'Türkmençe' kelimesiyle, Arap harfleriyle Türkçe eğitim-öğretimin kastedilmiş olduğu anlaşıldı. Ancak Arap harfleriyle dahi^Türkçe öğretim verebilen okulların sayısı çok sınırlı tutuldu.⁴⁴ Ama bir süre sonra bu okullarda da eğitim – öğretim yasaklandı ya da kaldırıldı ve sadece Arapça eğitim – öğretim yapılıyordu.⁴⁵

G- Irak'taki Türk bölgeleri Araplaştırma Planı

Yeni Irak Anayasası Irak'ta bir 'Kürt bölgesinden söz ediyordu? Neresiydi bu bölge? Bölgenin sınırları nerelerden geçiyordu, bu bölge içine hangi şehirler, hangi kasabalar, köyler giriyordu? Kürt bölgesinin neresi olduğu veya neresi olacağı hesapça halka sorulacaktı.⁴⁶

Tam bu plebisit öncesinde hem Araplar, hem Kürtler Kerkük bölgesine, Türkmeneli'ne göz diktiler. Yangından mal kaçırılmak istenircesine hemen harekete geçildi. Baas yöneticileri ve Kürt peşmergeler kolları sıvadı. Kerkük yöresine neredeyse bir çırpıda 50 bin Arap ailesi yerleştirildi. Bunlara 180 bin dönüm arazi dağıtıldı. Kerkük bölgesine yerleşen her Arap göçmene, hibe olarak, 10 bin Irak dinarı (o zamanki kurla 33 bin Amerikan doları) veriliyor,

⁴³ SAATÇİ, a.g.e, s. 228

⁴⁴ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 176

⁴⁵ www.Kerkuk.Net, 08-11- 2003

⁴⁶ Ömer TURAN, “Irak Anayasalarında Azınlık Hakları”, Avrasya Dosyası, Ankara, İlkbahar 1996, s. 28-29.

taşınma masrafı veya nakl-i hane gideri olarak da 5 bin dinar daha ödeniyordu. Ayrıca bölgenin yerlisi olan Türklerden arsa satın alması ve inşaat yapması için her Arap göçmene 10 bin dinar (33 bin dolar) veriliyordu. Bölgedeki Türk topraklarının, taşınmaz mallarının Araplar tarafından ele geçirilmesi özendiriliyor ve destekleniyordu. Arapların Türk mallarını satın almaları için büyük kolaylıklar sağlanıyordu. Buna karşılık Türklerin birbirlerinden taşınmaz mal satın almaları, birbirlerine taşınmaz mal satmaları engellendi ve yasaklandı. Arap göçmenlerin işsiz kalmaması için önlemler alındı. Kerkük Petrol Kumpanyası, Dibis Elektrik, Mukavilin el-Arap gibi şirketler kurarak göçmenlere iş sahaları açtılar. Hükümetçe yeni mahalleler inşa ettirildi: el-Hürriye, el-Kerame, el-Baas gibi adlar verilen bu yeni semtlere yeni yeni göçmen kabileleri yerleştirildi. Kerkük'teki Türk kamu görevlileri, özellikle ve öncelikle nüfus ve tapu dairelerinde çalışanlar başka bölgelere nakledildi ve yerlerine Araplar getirildi. Baas Hükümeti, askeri birliklerin dışında,⁴⁷ 25 taraftarını otomatik silahlarla donattı ve bunları Türklere karşı bir baskı unsuru olarak kullandı. Bölgenin hızla Türklerden arındırılması ve tez elden Araplaştırılması için cingöz Baasçılar bir yöntem daha icat edip yürürlüğe koymuşlardı ki, o da şuydu: Bir Türk kıızıyla evlenen her Arap'a 10 Bin dinar (33.000 dolar) hediye ediliyordu!⁴⁸ Çünkü, hesapça, Irak Türk toplumundan bir fert daha koparılıp eksiltilmiş ve Arap toplumuna bir yeni üye daha katılmış oluyordu!

Baasçıların Irak Türk bölgesine karşı politikası ve uygulaması kısaca buydu.

H- Kürtlerin Kerkük İle İlgili Emelleri

⁴⁷ DBA: T.C. Bağdat Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na tel, 25.12.1971.

⁴⁸ SAATÇİ, a.g.e, s. 231- 240.

Kürtlere gelince, onlar da hiç boş durmadı, onlar da kendi bölgelerini genişletmek için geceyi gündüze kattılar. Baasçılar gibi Barzani Kürtleri de Türk bölgesini fethetmeye çıktılar. Onların da ilk hedefi Kerkük idi. Yalnız yöntemler farklıydı. Barzani taraftarları, gizlice ve parti parti Kerkük'e sızdılar. İlk çırpıda o yöredeki Abdullah Tepesi, Rahimava, İskân, Şorca gibi yerleri tuttular. Kürtler, bütün Türk bölgelerinde, silah zoruyla ve tehditle kendi idarelerini kabul ettirmeye başladılar. Kifri, Hanekin, Kartepe, Kümbetler, Kızılyar ve Yayçı kasabalarında Türkçe eğitime engel oldular. Özellikle Erbil, Hanekin ve Kifri'de sokakta Türkçe konuşulmasına bile müsaade edilmedi ve bu yüzden olaylar çıktı. Ayrıca Kerkük şehri 3.000 kadar Kürt Peşmergesinin ablukası altına alındı. Şehrin içine sokulan seyyar satıcı görünümündeki silahlı militanlar ise, her an duruma müdahale etmeye hazır bekletildi. Adeta bir sessiz işgali tam bir işgale çevirmek ve meşrulaştırmak için fırsat beklemeye koyuldular. Hatta böyle bir fırsat yaratmaya çalıştılar. Eli silahlı Molla **Mustafa Barzani** yüksekten atıp tutuyordu: "Yapılacak nüfus sayımında bir tek Kürt bile çıksa Kerkük Kürt olacaktır. Kerkük'ü alamadıktan sonra biz ne için kavga ediyoruz? İdaremize hukuken bırakılan Kuzey bölgesi, eskiden de zaten bizim elimizdeydi. Şimdi biz Kerkük'ü istiyoruz..⁴⁹

Irak Türkleri, öyle bir haksızlıkla daha karşı karşıya bırakıldı ki, 87 yaşındaki İsmet Paşa bile duyunca isyan etti!⁵⁰ Bu haksızlık da şuydu: Kürt özerk bölgesinin sınırlarını belirlemek amacıyla Türk bölgelerinde yapılması öngörülen nüfus sayımında Türkmenlere Türk olduklarını bildiremeyecekti; ya 'Arap' ya da 'Kürt' olduklarını belirteceklerdi!⁵¹ Başka seçenekleri yoktu, iki şıktan birini seçmek zorundaydılar: Ya Arap olacaklardı, ya da Kürt! Ya Baasçıların yanında yer alacaklardı ya da Kürt aşiretlerine katılacaklardı. Birbirleriyle kıyasıya boğuşan Baas ve Barzani, Türkler söz konusu olunca el ele vermiş, Türklere karşı sanki bir 'kutsal ittifak' oluşturmuşlardı. Akılları sıra Türk toplumunu iki koldan kısıp alıyorlardı. Anayasada 'unutulan',

⁴⁹ SAATÇİ, a.g.e, s. 232, 233

⁵⁰ SAATÇİ, a.g.e, s. 231-240.

⁵¹ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 180

coğrafyadan silinmek istenen Irak Türkleri, tarihten de kazınacaktı, hayattan da! Irak Türkleri bundan böyle nüfus kayıtlarında görünmeyecek hepten yok sayılacaktı ki, ilerde hak istemeye kalkışmasınları. Bunu tezgahlayanlar Baasçılardan ve Barzanilerden çıkıyordu.⁵²

⁵² ŞİMŞİR, a.g.e, s. 181

III. Saddam Hüseyin Döneminde Irak Türklerine Yönelik Baskılar

A- Türkmen Liderler İdam Ediliyor (16 Ocak 1980)

Türkmenler bakımından 1990-2000 yılları pek karanlık bir dönem oldu. Irak'ın içine yuvarlandığı savaşı ve ambargolara rastlayan bu dönemde Baas rejiminin en gaddar zulümleri, korumasız ve çaresiz Türkmen toplumunun üzerine çöktü. Türkmenler yerlerinden yurtlarından sürüldü, zorla Araplaştırma politikasına maruz kaldı ve ileri gelen Türkmen aydınları ölümlere gönderildi. Türkmenler için can ve mal güvenliği kalmadı.

1980 yılı Türkmenler için kapkara haberlerle başladı. 16 Ocak 1980 günü dört Türkmen lideri Bağdat'ta idam edildi. Irak Türkmenlerinin liderleri durumunda olan seçkin aydınlar 1979 yılında gözaltına alınmış, ağır işkencelere tâbi tutulmuş ve sonunda idam edilmişlerdi. Bunlar arasında Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın uzun yıllar başkanlığını yapmış olan emekli Albay Abdullah Abdurrahman, Bağdat Üniversitesi'nde öğretim üyesi Doç. Dr. **Necdet Koçak** başta geliyordu. Ayrıca **Abdullah Abdurrahman**'ın yakın çalışma arkadaşı Dr. **Rıza Demirci** ve müteahhit **Adil Şerif** de idam edildiler.⁵³

B- İran – Irak Savaşı Sırasında Türkmenlere Yönelik Yeni İdamlar (1980 – 1982)

Irak, Ağustos 1980'de İran'a saldırarak yıllarca sürececek yıpratıcı bir savaş başlattı. Baas politikacıları biraz tarihe baksalardı, ihtilal yapmış bir

⁵³ SAATÇİ, a.g.e.. Rahmetli Doç Dr. Necdet KOÇAK'ı üniversite öğrenciliği yıllarından beri tanıyordum; benim eski bir dostumdu. Onun idam haberini, sürekli görevle Hollanda'da bulunduğum sırada aldım ve derinden sarsıldım. Lahey'de Büyükelçi Özdemir Benler'in yetişkin oğlu yüksek elektrik mühendisi Ahmet Benler'i Ermeni teröristler şehit etmişti. Bağdat'ta da yirmi yıllık bir dostumu Baas yönetimi şehit etti. Bu acıları unutamadım., s. 243

ülkeye savaş açılmayacağını görürler ve İran'a savaş açmadan önce bir defa daha düşünürlerdi.

Büyük Fransız İhtilaline bütün Avrupa savaş ilan etmişti; Bolşevik ihtilaline de Batılılar topluca savaş açmışlardı; her iki halde de ihtilaller yenilgiye uğratılamamıştı; çünkü böyle dış müdahaleler, ihtilal sürecindeki toplumları büsbütün kamçılıyor, birleştiriyor, çelikleştiriyordu.⁵⁴

1979 yılında İran'da da bir ihtilal olmuştu. İhtilalin özelliği ne olursa olsun, İran toplumu bir ihtilal süreci içindeydi. Tam bu ortamda Irak'ın dar görüşlü lider takımı, kalkıyor, İran'a saldırıyor. Ve henüz ihtilal yapmış bir ülkeye savaş açmamak gerektiğini acı acı öğreniyorlar. Ama bu uzun savaşta Irak halkı perişan edildi.

Sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı, 1988'de sona erdi. Savaşın galibi yoktu. Petrol zengini Irak ve İran, petrol dolarlarını akılsızca Avrupa ve Amerika'ya akıtmışlar ve eritmişlerdi. Irak ve İran halkları yoksullaşmış, Batılılar ise bir kat daha zenginleşmişti.⁵⁵

İran'la savaş, Irak Baas rejimini daha da hırçınlaştırdı ve gaddarlaştırdı. Ülkede durum kötüleşirken, Türkmenler daha da zor duruma düştüler. Bağdat yönetimi bir yandan Türkmen gençlerini dalga dalga savaş cephesinin ön saflarına sürerken, diğer yandan ileri gelen Türkmenleri idam etmeyi sürdürdü.

1980 yılının temmuz ve ağustos aylarında, dokuz masum Türkmen idam sehparlarına gönderildi: Binbaşı **Halit Sait Akkoyunlu**, öğretmen **Mehmet Korkmaz**, **Rüştü Rait Muhtar**, **İzzettin Celil Abdülhamit**, **Selahattin Abdullah Tenekeci**, **Selahattin Necim Hattat**, **Muhsin Ali**, **Mustafa Mehmet Abbas** ve **Hamit Rahman**.

⁵⁴ SAATÇİ, a.g.e, s. 243.

⁵⁵ ŞİMŞİR, a.g.e. s.195

Bitmedi, İdamlar devam etti. Yine 1980 yılı içinde ikinci parti altı masum Türkmen daha idam edildi: Kerküklü Ziraat teknisyeni **Cemal Abbas**, Öğretmen **Salah Hasan**, Avukat **Ali Ekber Rauf**; Musul'un Karayatağ adlı Türkmen köyünden **Ahmet Raşit Beyatlı** ile iki kişi daha. 1980 yılı içinde idam edilen Türkmenler, toplam 19 kişidir.⁵⁶

1981 yılında toplam 11 Türkmen idam edildi. İran - Irak Savaşı dolayısıyla özellikle Şii Türkmenler çok ağır baskılar gördü. Asılsız ve haksız suçlamalar yüzünden birçok Türkmen aydını ipe gönderildi. 1981'de idam edilen Türkmenlerin isimleri şöyledir: **Halit Şengül**, **Abdülkerim Allah verdi**, **Selim Hamdi Baki** (öğretmen), **Haşim Hamdi Baki** (öğrenci), **Abbas Nazlı** (ziraat teknisyeni), **Ali Abdülvahit** (öğretmen), **Hıdır Ali Merdan** (öğretmen), **Sefil Mehdi Gaip** (öğretmen), **Zeynelabidin Sabir** (elektrik mühendisi), **Ahmet Mehmet Ali** (öğretmen), **Ali Murat Hüseyin** (öğretmen).

1982 yılında iki Türkmen daha idam sehpasına gönderildi: **Necat Kasım Koryalı** (trafik polisi) ve Beşir'den **Mehmet Hüseyin** (öğrenci).⁵⁷ Böylece, 1980-82 yıllarında idam edilen Türkmenlerin sayısı 32'ye yükseldi. Bağdat yönetimi Türkmen gençlerini İran cephesinin ateş hattına gönderirken, öğretmen gibi meslek sahibi Türkmenleri ve hatta bazı öğrencileri de ipe gönderdi.

Türkmenlere Yönelik Diğer Baskılar

Bağdat yönetimi, İran'la savaşın uzayıp gitmesini adeta fırsat bilerek Türkmen bölgelerinde çeşitli baskı yöntemlerine başvurdu. Çeşitli yerleşim yerlerinde yeni askeri tesisler kurulacağı gerekçesiyle Türkmen köyleri

⁵⁶ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 195.

⁵⁷ SAATÇİ, op. Cilt, s. 244

boşaltıldı ve evler buldozerlerle yerle bir edildi. Boşaltılan bazı köylere de uzaklardan getirilen Araplar yerleştirildi.

Kerkük'e yakın yüzde yüz Türk olan Bılava köyü, askeri havaalanı yapılacak diye boşaltılırken, hemen yakınındaki Arap 30 Temmuz köyüne hiç dokunulmadı. Bılava'dan başka, Badava, Topzava, Kümbetler, Yayçı, Tokmaklı gibi Türk köyleri halkı zorla yerlerinden edildiler. Köylüler hiçbir tazminat alamadan köylerinden göç ettirilip başka bölgelere yerleşmeye zorlandılar.⁵⁸

Bu arada idamların da ardı arkası kesilmiyordu. Halis bir Türk köyü Beşir'den 100 kadar genç idam edildi. Köy halkı da Erbil taraflarında bir kampa sürüldü. Başka bölgelere sürülüp dağıtılan Türk köylülerin arkada bıraktıkları evleri ya güneyden getirilen Araplara verildi ya da yıkılarak ortadan kaldırıldı.

Kerkük'te Türklerin yoğunluğunu azaltmak için başka yollara da başvuruldu. 600 m. genişliğinde bir otoyol yapılacağı gerekçesiyle, yaklaşık 2 bin ev yıktırıldı. Bu arada Muhammediye Camii de yerle bir edildi. Daha sonra eski Tisin Mahallesi'nde bir tren istasyonu yapılacağı gerekçesiyle 500 kadar ev yıkıldı; yeni Tisin mahallesinde Türklere ait 1.000 kadar eve el konuldu. Türklere taşınmaz mal satın almak yasaklandığı için, evlerine el konulan Türkler yeni ev satın alamadılar.⁵⁹

Bir başka baskı yöntemi Türk bölgelerine düzenlenen arama-tarama operasyonlarıydı. 1985 yılının kasım ayında, başta Kerkük olmak üzere, bütün Türk bölgelerini kapsayan ve askeri güçler tarafından yürütülen geniş çaplı arama-tarama operasyonları düzenlendi. Bu operasyonlarda evlerinin aranmasına karşı çıkan veya evlerinde av tüfekleri gibi bir silah bulunan insanlar tutuklandı, bunlardan bazılarının evleri buldozerlerle yıkıldı.

⁵⁸ SAATÇİ, op. Cilt, s. 245.

⁵⁹ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 197

Bu arada Baas yönetimi, 12 Ekim 1987 tarihinde görülmemiş bir nüfus sayımı veya 'plebisit' yapmaya ve Türkmenleri de yok saymaya kalkıştı. Sözümler ona sayım için hazırlanan formlarda 'Arap' ve 'Kürt' haneleri vardı; insanlar kendilerini ya Arap ya da Kürt yazdırabilecek, fakat Türkmen olduklarını söyleyemeyeceklerdi. Bağdat yönetimi 1971 yılında da buna benzer bir uygulamaya kalkışmış, fakat tepkiler karşısında bundan vazgeçmişti.⁶⁰

Bu defa Türkmenlere karşı bu açık baskı ve sindirme hareketi tepkiler ve protestolarla karşılandı. En büyük tepki Irak dışındaki Türkmenlerden geldi. Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 12 Ekim 1987 günü Ankara'da bir protesto mitingi ve yürüyüş düzenledi. Türkiye'nin her tarafından, hatta Türkiye dışından Ankara'ya toplanan binlerce insan, Irak yönetiminin Türkmenlere karşı politikasını, baskı ve sindirme hareketlerini protesto etti.⁶¹

Baas yönetimi Türkmenlere karşı baskılarını hiç durdurmamış. 1988 yılında Musul'un ilçelerinden Telafer'de birçok Türkmen idam edildi. İdam edilenler arasında şu kimseler vardı: Maden Mühendisi **Halil İhsan Taki**, endüstri melek lisesi öğrencisi **Ali Asgar Hasan Taki**, lise öğrencisi **Mehmet Hasan Taki**, Başkomiser **Salim Hasan Taki**, endüstri meslek lisesi öğrencisi **Adnan Muhsin Al-i Vahap** ve **Hatice Muhsin Al-i Vahap** adlı hamile bir kadın...⁶²

Kısacası, Bağdat yönetimi bütün İran-İrak Savaşı boyunca, sınırda İranlılara karşı savaşırken, içerde de sanki Türkmenlere karşı bir savaş açmış ve Türkmenlere yapmadığını bırakmamıştı.

⁶⁰ SAATÇİ, op. Cilt, s. 244.

⁶¹ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 198

⁶² SAATÇİ, a.g.e, s. 246-247.

C- Körfez Savaşı ve Sonrası

İran-Irak Savaşı sekiz yıl sürdü; Irak halkını perişan ettiği gibi, Irak'ı da ekonomik krize itti ve Baas rejimini halkın gözünden düşürdü. Irak, kurda kuşa borçlandı. Türkiye'ye borçları da 2 milyar doları aştı.

İran'la savaş, Irak için tarihi bir hata idi. Fakat Irak'ın başındaki **Saddam Hüseyin** ve ekibi bundan da ders çıkaramadı. İran'la savaşın sona ermesinin üzerinden iki yıl geçti geçmedi, Irak bu defa 2 Ağustos 1990'da petrol ülkesi Kuveyt'i işgal edip yepyeni bir savaşı tetikledi. Saddam Hüseyin, Suudi Arabistan'a da saldırabilir diye düşünüldü. ABD'nin önderliğinde oluşturulan koalisyon güçleri, Kuveyt'i kurtarmak ve saldırgan Irak'a bir ders vermek amacıyla, 13/14 Ocak 1991'de Irak'a karşı saldırıya geçtiler. Körfez Savaşı başladı.⁶³

Bu arada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de 6 Ağustos 1990'da aldığı 661 sayılı kararla, saldırgan Irak'la her türlü ticareti yasakladı. Böylece yıllarca sürecektir ve Irak halkını daha da perişan edecek ticari ve ekonomik ambargo dönemi de başlamış oldu.

Koalisyon güçleri güneyden saldırıya geçerken Kuzey Irak'ta da Kürtler, Bağdat rejimine karşı ayaklandırıldı.⁶⁴

D- Kuzey Irak'ta Kürt İsyanı ve Türkmenlerin Ayaklanması

Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, bir soru üzerine, 13 Mart 1991 günü şu açıklamayı yaptı:⁶⁵

⁶³ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 199.

⁶⁴ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 200.

⁶⁵ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 204.

"İraklı Kürt liderlerden **Celal Talabani** ve IKDP Başkanı **Mesut Barzani**'nin bir temsilcisiyle Ankara'da yapılan ve tamamen gayri resmi bir nitelik taşıyan görüşmelerde Kürt liderler, Erbil'de geniş çaplı bir ayaklanma başlatıldığını, çarpışmaların devam ettiğini ifade etmişler, Irak yönetimine muhalif 17 örgütten kurulan koalisyon hakkında bilgi vermişlerdir. "

Söz konusu liderler, amaçlarının kesinlikle Irak içinde bağımsız bir Kürt devleti kurmak olmadığını, demokratik ve laik bir Irak'ta kendilerine tanınacak özel bir statü ile yetineceklerini, bağımsız Kürt devletinin yaşayabilir olmadığına kesin kanaatleri olduğunu ve telkin beklediklerini ve bunlara büyük önem atfettiklerini söylemişlerdir.⁶⁶

Aynı liderler PKK ile hiçbir ilişkileri bulunmadığını, PKK'nın Talabani ve Barzani gibi liderleri emperyalistlerin oyuncağı olarak gördüklerini, kendilerinin Türkiye'nin içişlerine karışmalarının söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir.⁶⁷

Kürt liderlerle yapılan görüşmelerde genel olarak Iraklı Kürtlerin tutum ve düşünceleri hakkında bilgi sağlanmasına çalışılmış, görüşmelerin büyük bir bölümü bu amaca hasrolunmuş, kendilerinden aracısız olarak sağlanan bu bilgi ve görüşlerin yetkili kurumlarca değerlendirileceği ifade edilmiştir. Yapılan temasın yetkili makamlarca bölgedeki duruma ilişkin olarak yapılan değerlendirmelere ışık tutabilecek bir nitelik taşıdığı söylenebilir.⁶⁸

Bunun ötesinde bir-iki nokta daha ifade etmek istiyorum: Bir tanesi Irak'ta kurulacak yeni düzen içerisinde bu ülkedeki etnik gruplara daha fazla hareket serbestisi verilebildiği takdirde, Türkmenlerin durumu hakkında bilgi talep edilmiş, böyle bir düzen içerisinde Türkmenlerin durumunun ne olabileceği araştırılmış ve her iki lider de, Türkmenlerin de böyle bir düzen

⁶⁶ SAATÇİ, a.g.e, s. 246.

⁶⁷ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 205.

⁶⁸ SAATÇİ, a.g.e, s. 247.

içerisinde yerini alacaklarını ve kendilerinin de bunu destekleyeceklerini ifade etmişlerdir.⁶⁹

Son bir nokta: Bu liderlerle yapılan görüşmelerde her hangi bir vaat veya taahhütte bulunulmamıştır."⁷⁰

Irak kuvvetleri güneyde müttefik kuvvetlerle çarpışırken kuzeyde Erbil'de Kürtler ayaklandırılmıştı. Bu geniş çaplı Kürt ayaklanması, mart ayının ilk yarısında Türk bölgelerine yayıldı. Kuzeyden gelen Kürtler 18 Mart 1991'de Kerkük şehrinde de ayaklanma başlattılar. Türk halkı ayaklanmaya katılmadı, kışkırtmalara kapılmadan, kaygı içinde gelişmeleri izlemeye koyuldu;

"Ayaklanmada Baas Partisi'nin ele geçen elemanları öldürüldü. Baas Partisi'nin Kerkük'teki elebaşlarının çoğu, aslında Bağdat'a kaçmışlardı. Silahlı Kürt militanlarının Baasçılara karşı giriştikleri saldırılar, daha sonra Baasçı ve Arap planların evlerinin yağmalanmasına kadar vardırdı. Hatta devlet dairelerinin birçoğu da ateşe verildi. Emniyet, istihbarat ve polis merkez ve müdürlüklerinin arşivleri yakıldı; hapishaneler boşaltıldı, mahkûmlar serbest bırakıldı. Parti merkezi ile arşivine ve orada bulunan evraklara el konuldu. Bu arada tapu ve nüfus müdürlükleri gibi, önemli arşiv niteliği taşıyan kurumlar da nispeten zarar gördü. Şehirdeki yağma ve talanlar 26 Mart tarihine kadar sürdü..."⁷¹

E- Irak Ordusunun Karşı Saldırıya Geçmesi

Irak ordu birlikleri, 26 Mart 1991'de Kerkük şehrini topa tutmaya başlıyor. Güya silahlı Kürt asileri imha edecekler. İki koldan sivil ve silahsız

⁶⁹ SAATÇİ, a.g.e, s.248.

⁷⁰ Dışişleri Eğitim Merkezi, **Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi**, Ankara, Mart 1992, s. 221.

⁷¹ SAATÇİ a.g.e, s. 249.

halkın üzerine yürüyor, gelişigüzel ateş açıyorlar. Kör atışlarla rastgele dövülen şehrin ateş altında kaldığını gören Kerkük halkı, can kaygısıyla, panik içinde toplu halde göçe başlıyor.

Yüzlerce aile çoluk çocuk Kerkük'ü terk ederek, kuzeye doğru kaçıyor. Sağ kalırlarsa Erbil'e, oradan da Türk sınırına doğru gidecekler, Türkiye'ye sığınacaklar.

Irak kuvvetleri, 27 Mart'ta Kerkük'e giriyor ve şehri kontrol altına alıyor. Ordu birlikleri oradan kuzeye yöneliyor ve Kerkük'ten kuzeye doğru kaçışan sivil halk kitlelerinin peşine düşüyor. Kaçanlar sanki asi, sanki düşman imiş gibi görülüyor. Bu insanları karadan kovalayan askere, helikopterler de havadan destek veriyor. Perişan ve bitkin halde olan savunmasız halk, havadan ateş altında tutuluyor.⁷²

F- Altunköprü Katliamı (28 Mart 1991)

Altunköprü katliamı adı ile Irak Türklerinin tarihine geçen bu kara günde şehit edilen 77 Türkün adlarını, doğum tarihlerini ve mesleklerini içeren bir liste de veriyor.⁷³ Şehit edilenler arasında her kategoriden siviller var: Öğrenci, öğretmen, işçi, memur, çiftçi, tüccar, esnaf, mühendis, teknisyen, emekli gibi. Meslek sütununda çavuş, asteğmen, yedek subay diye gösterilenler de var. Sivillerin arasına 17 asker de karışmış. Listedeki 77 şehitin 17'si asker, 60'ı sivil. Ölenlerin 34'ü Kerküklü, 29'u Altunköprülü, geri kalanları Taze-hurmatı'dan.

Altunköprü katliamı, Irak Türkleri tarihinde büyük ve dramatik bir olaydır; unutulmamalı. Çünkü dünya kamuoyu, **Saddam Hüseyin** rejiminde

⁷² ŞİMŞİR, a.g.e. s, 203

⁷³ SAATÇİ, a.g.e, s. 151, 253.

asi Kürtlere yapılanları ayrıntılarıyla bilir; fakat masum Irak Türklerinin uğradıkları kırımları, katliamları, zulümleri nedense pek hatırlamaz.⁷⁴

2003 yılında **Saddam Hüseyin** devrilip yakalanınca, Irak Türkmen Cephesi'nin Saddam'dan davacı olduğu açıklandı. Saddam'ın yargılanması sürecinde Irak Türkmen Cephesi (ITC) de müdahil olmaya ve Altunköprü katliamıyla ilgili belgeleri ve delilleri mahkemeye sunmaya karar verdi.⁷⁵

G- 1. Türkmenlerin Siyasi Örgütlenmeleri:

a- Irak Türkmen Cephesi (ITC) İçindeki Partiler

Körfez Savaşı'ndan sonra, Irak muhalif gruplar adım adım organize oldu. 16-19 Haziran 1992 tarihlerinde Viyana'da Irak Ulusal Kongresi kuruldu. 29 Temmuz 1992'de IKYB ve IKDP'nin başı çektiği Irak muhalefeti, ABD'li yetkililerle görüşme yapmak üzere ABD'ye giderek Dışişleri Bakanı **James Baker** ile bir araya geldi. Kürtler, ilk defa ABD yönetimince üst düzeyde kabul gördüler. 17 Eylül 1998 günü KYB ve KDP, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt yönetimi kurmak üzere Washington'da bir anlaşma imzaladı.⁷⁶

Aralarında Irak Ulusal Kongresi lideri **Ahmet Çelebi**, KYB ve KDP temsilcilerinin de bulunduğu Irak muhalefeti, Saddam rejimini devirme konusunda **George Bush** yönetimiyle işbirliğini görüşmek üzere 1 Şubat 2001'de Washington'a gitti...

ABD'nin ve İngiltere'nin de desteğiyle Irak muhalefeti gittikçe örgütlenir ve güçlenirken, Iraklı Türkmenler de geçten geç toparlanmaya başladılar. 1990'lı yıllarda Türkmenler de siyasi örgütlenmeye doğru gittiler. Çeşitli

⁷⁴ ŞİMŞİR , a.g.e. , s. 212

⁷⁵ ŞİMŞİR , a.g.e. , s. 213

⁷⁶ Bu alt bölümde şu kaynaktan yararlanıldı: Mazin Hasan –Soran Şükür, “Kerkük Kerkük” **Stratejik Analiz, Aylık Uluslar arası İlişkiler Dergisi, AKŞAM**, Ankara, Mart, 2004, Cilt: 4 Sayı 47, s. 17 -36

Türkmen siyasi partileri ve siyasi hareketleri ortaya çıktı. Daha sonra bunlar kendi aralarında birleşmeye doğru gittiler ve 1995'te Irak Türkmen Cephesi (ITC) kuruldu.⁷⁷

4-7 Ekim 1997 tarihlerinde, Kuzey Irak'ta Birinci Türkmen Kurultayı toplandı. Kurultay, Irak Türkmenlerinin siyasal yaşamlarında önemli bir adım oldu. Bundan sonra Türkmenler, örgütlenme ve güçlenme yönünde oldukça hızlı yol aldılar.⁷⁸

20-22 Kasım 2000 günleri İkinci Türkmen Kurultayı Erbil'de toplandı. Türkmenler de Irak'ta yeni dönem için hazırlıklarını sürdürüyor, fakat Irak muhalefet gruplarının toplantılarından hâlâ dışlanmaya, arka plana itilmeye çalışılıyorlardı. Türkmenler, örgütlenmekte, toparlanmakta oldukça geç kalmışlar ve uluslararası düzeyde kabul gören bir ulusal lider ortaya çıkaramamış ve onun etrafında kenetlenememişlerdir. Bununla beraber çeşitli Türkmen partilerini çatısı altında toplayan ve Türkmenlerin gerçek temsilcisi rolünü üstlenen Irak Türkmen Cephesi, Irak içinde ve dışında kendisini kabul ettirmeye başlamıştır.⁷⁹

Türkmen siyasi örgütlenmesi önemlidir ve Türkmenlerin geleceğine damgasını vuracak gibi görünmektedir. Çeşitli Türkmen siyasi örgütlerine kısaca göz atalım.

Önce Irak Türkmen Cephesi (ITC) çatısı altında toplanmış olan siyasi partileri ve ITC'nin kendisini görelim. Bu siyasi kuruluşlar, kuruluş tarihleri sırasına göre şunlardır: 1) Türkmen Kardaşlık Ocağı (TKO), 2) Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP), 3) Türkmeneli Partisi (TP), 4) **Türkmen Bağımsızlık**

⁷⁷ www.Kerkük.Net ,15.10.2003

⁷⁸ www.Kerkükfeneri.com ,03.11.2003

⁷⁹ www.Kerkük.Net , 15.10.2003

Hareketi (TBH), 5) **Irak Türkmen Cephesi** (ITC), 6) **Türkmen İslami Hareketi** (TİH).⁸⁰

b- Türkmen Kardeşlik Ocağı (TKO)

Türkmenlerin en eski kuruluşlarından biridir. 7 Mayıs 1960 tarihinde Bağdat'ta Türkmen Kardeşlik Kulübü adıyla kuruldu. Daha sonra Türkmen Kardeşlik Ocağı adını aldı. Uzun yıllar politikadan uzak durmaya çalıştı ve kültürel bir kuruluş olarak faaliyet gösterdi. Zor şartlar altında Türkmen kültürünün korunmasına hizmet etti. Musul, Erbil ve Kerkük'te büroları var. İkinci Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta 36. enlem üzerinde kurulan güvenlik bölgesi Erbil'i de kapsamı üzerine, Erbil Şubesi ile ilişkilerini kısmen sürdürebildi. 1996 yılında TKO'nun Erbil Şubesi, Birinci Türkmen Kurultayı'nda Irak Türkmen Cephesi'ne katıldı ve Erbil Şubesi Başkanı Vedat Arslan, Irak Türkmen Cephesi Başkanı seçildi. Bunun üzerine TKO Merkezi ile Erbil şubesi arasındaki ilişkiler koptu. 1999 yılında TKO Erbil Şubesi ITC'den ayrıldı. Türkmen Kardeşlik Ocağı Genel Merkezi, Eylül 2003'te Kerkük'te toplanan Üçüncü Türkmen Kurultayı'nda Irak Türkmen Cephesi'ne katıldı ve ocağın genel başkanı Dr. **Faruk Abdullah Abdurrahman**, Irak Türkmen Cephesi Başkanı seçildi.⁸¹

c- Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP)

Irak'ın kuzeyinde kurulan ilk Türkmen partisidir. 1991 yılında kuruldu. İlk başkanı tıp doktoru Dr. **Muzaffer Arslan** idi. Bölgede Türkçe eğitim veren okullar açtı, radyo-televizyon kurdu, Türkçe yayın yaptı ve 350 kişilik bir koruma birliği oluşturdu. Türkmenlerin varlığını dünyaya duyurdu. IMTP, 1995 yılında, Türkmen Birlik Partisi ve Türkmen Bağımsızlık Hareketi ile birlikte Irak Türkmen Cephesi'ni oluşturdu. 1996 yılında yapılan kurultayında Irak Milli Türkmen Partisi Başkanlığına **Mustafa Kemal Yayçılı** seçildi. Ancak

⁸⁰ ŞİMŞİR, a.g.e, s.231.

⁸¹ www.Kerkuk.net, 15.10.2003

2000 yılında Kürt gruplar Yayçılı'nın Kuzey Irak'a girmesini engellediler. Bunun üzerine partinin basma **Cemal Şen** getirildi. Yayçılı ise partinin onursal başkanı olarak Ankara'dan çalışmalarını sürdürdü. Irak Savaşı üzerine Yayçılı, çalışma merkezini tekrar Kerkük'e taşıdı. IMTP, geniş tabanı olan, etkili bir Türkmen siyasi örgütüdür.⁸²

Partinin başkanı Yayçılı, Kerkük Meclis Üyesidir. Bu nedenle IMTP ile ABD yetkilileri arasında yakın ilişkiler vardır. Irak Milli Türkmen Partisi'nin son kurultayı 2004'te Kerkük'te toplandı. Bu kurultayda Yayçılı yeniden partinin genel başkanlığına; IMTP'ye katılan Songül Çabuk da genel başkan yardımcılığına seçildi. Irak Geçici Hükümet Konseyi'nde tek Türkmen üye olan Bayan Çabuk'un IMTP'ye üye olması ve genel başkan yardımcılığına seçilmesi, onun Irak Türkmen Cephesi'nin politikasını onayladığı anlamına geldiği biçimde de yorumlanabilir, çünkü IMTP, Türkmen Cephesi'nin çatısı altında faaliyet göstermektedir.⁸³

d- Türkmeneli Partisi (TP)

1994 yılında Erbil'de yapılan kongrede **Rıyad Sarıkâhya** tarafından yeniden örgütlendi ve önce **Türkmen Birlik Partisi** adıyla kuruldu. O bölgede Kürt gruplar tarafında aynı ad altında başka bir kukla Türkmen partisi veya bir tabela partisi kurdurulmaya kalkışılması üzerine Haziran 1996'da yapılan ikinci kongresinde adını **Türkmeneli Partisi** olarak değiştirdi. Ağustos 1996'ya kadar çalışmalarını Erbil ve Dohuk'ta sürdürdü. 1996 kongresinden sonra Dohuk'a taşınan Türkmeneli Partisi kuruluşları, Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) güvenlik güçleri tarafından basıldı.⁸⁴

Türkmeneli Partisi, kuruluşundan beri, Irak'ta Türkmenlerin de Kürtler gibi silahlı güce sahip olması ve Kürtlerin federal bölge taleplerine karşılık

⁸² www. Kerkükfeneri.com ,20.12.2003

⁸³ www.kerkuk.net ,15.12.2003

⁸⁴ ŞİMŞİR, a.g.e, s.214.

Türkmenlerin de benzer bir proje ile ortaya çıkması gerektiği tezini savunmuştur. KDP, Türkmeneli Partisi'nin izlediği politik çizgiden rahatsız olmuş ve zaman zaman bu partiyi silahla sindirmeye kalkışmış, silahlı saldırılar düzenlemiş ve partinin başkanı Sarıkâhya'nın Kuzey Irak bölgesine girmesini yasaklamıştır. Dolayısıyla Irak Savaşı sonuna kadar Sarıkâhya'nın yerine, parti başkanlığını önce **Seyyah Küreci**, daha sonra da **Nevzat Timur** yürütmüştür. Sarıkâhya ise partinin onursal başkanı olarak Ankara'dan çalışmalarını sürdürmüş, Irak Savaşı ardından Kerkük'e dönmüş ve 2004'te düzenlenen kurultayda Türkmeneli Partisi'nin genel başkanlık görevini tekrar üstlenmiştir.⁸⁵

e- Türkmen Bağımsızlık Hareketi (TBH)

1994 yılında Prof. Dr. İhsan Doğramacı'nın yeğeni Ferit Çelebi tarafından kuruldu. Çelebi ailesi Erbil'in önde gelen ailelerindendir. Böyle bir aile tarafından kurulmuş olması dolayısıyla Türkmen Bağımsızlık Hareketi, Erbil'de geniş bir tabana sahip olmuştur. Parti içindeki bazı gelişmeler sonucu, partinin genel başkanlığı 1996 yılında Ferit Çelebi'den **Kenan Şakir Üzeyiragaalı**'ya devredilmiştir. Türkmen Bağımsızlık Hareketi, Irak Türkmen Cephesi'nin (ITC) kurucu unsurlarından birisidir ve ITC içinde aktif konumunu sürdürmektedir.⁸⁶

f- Türkmen İslami Hareketi (TİH)

Irak'ta faaliyet gösteren üç önemli Şii Türkmen partisinden birisidir. Parti, Eylül 2003'te Kerkük'te düzenlenen Üçüncü Türkmen Kurultayında Irak Türkmen Cephesi'nin (ITC) çatısı altına girdi. ITC'ye katılan ilk Türkmen Şii partisi oldu. Bugün Irak Türkmen Cephesini oluşturan beş partiden birisidir. Yukarıda kısa kısa tanıtılmış olan bu beş partiden başka, Irak dışında,

⁸⁵ www.Kerkukfeneri.com ,12.12.2003

⁸⁶ www.Erbilvakfi.net ,03.01.2004

dünyanın çeşitli ülkelerinde, 60'a yakın Türkmen kuruluşu da Irak Türkmen Cephesi'ni desteklemektedir.⁸⁷

G.2 Kürtlerin Kurduğu Kukla “Türkmen” Partileri

Irak'taki Kürt grupları, Türkmenlerin, siyasi örgütlenmelerine karşı başından beri cephe aldılar. Irak Türkmen Milli Partisi'nin ve daha sonra da Irak Türkmen Cephesi'nin kurulması ve uluslararası forumlarda ve Irak muhalefeti toplantılarında Türkmenlerin resmi temsilcileri olarak kabul edilmesi, Kürt grupları pek rahatsız etti.⁸⁸

Kürt grupları, önce Türkmen siyasi örgütlenmesini önlemeye çalıştılar; Türkmenleri sindirmeye uğraştılar; Irak Türkmen Cephesi'ne karşı silahlı saldırılar düzenlediler; fakat Türkmenleri engelleyemediler ve yıldıramadılar. Bunun üzerine Kürt gruplar, başka bir yola saptılar: kukla Türkmen partileri kurdurup, Türkmen temsilcilerin karşısına alternatif Türkmen temsilcileri çıkarmaya başladılar.⁸⁹

Bu kukla veya tabela partilerinin en önemlilerinin isimleri şunlardır:

- (i) **Velit Şerike** başkanlığındaki **Türkmen Kardeşlik Partisi (TKP)**,
- (ii) **Seyfettin Demirci** başkanlığındaki **Türkmen Birlik Partisi (TBP)**,
- (iii) **Cevdet Nacar** başkanlığındaki **Kürdistan Türkmen Kültür Cemiyeti (KTKC)**,
- (iv) **Şerzat Üzeyri** başkanlığındaki **Türkmen Kurtuluş Partisi (TKP)**,
- (v) **Sami Şebek** başkanlığındaki **Türkmen Liberal Demokratik Topluluğu (TLDT)**,
- (vi) **İrfan Kerküklü** başkanlığındaki **Türkmen Halk Partisi (THP)**,

⁸⁷ www.Kerkük.net, 12.12.2003

⁸⁸ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 221.

⁸⁹ www.Kerkük.Net, 12.12.2003

(vii) **Ahmet Koryalı başkanlığındaki Türkmen Doğuş Partisi (TDP).**

Kürt grupları, bunların yanı sıra Irak Türkmen Cephesi'ne bir alternatif yaratmak amacıyla, kukla partileri tek çatı altında toplayıp bir kukla 'cephe' oluşturdular. Buna da şu adı verdiler: **Demokratik Türkmen Cephesi Topluluğu (DTCT)**.⁹⁰

Bu kukla partilerin ve kukla cephenin amacı, Türkmen toplumunu parçalamak, Türkmen milli davasını baltalayıp çökertmek (güçleri yeterse) ve Kürt emellerine hizmet etmektir. Halen bunu yapmaya çalışmaktadırlar. Bir örnek: Bu kukla partiler, federalizmle ilgili Kürt önerilerini onayladıklarını ABD yetkililerine bildirdiler. Bir diğer örnek: Savaşın ardından Kerkük'te kurulan Kerkük Şehir Meclisinde Türkmenlere ayrılan kontenjan, Irak Türkmen Cephesi, Şii Türkmen partileri ve kukla partiler arasında eşit şekilde dağıtıldı. Yani ABD yetkilileri, Kürt grupların emelleri doğrultusunda hareket ettiler, kukla partileri de güya Türkmenleri temsil ediyormuş gibi saydılar.⁹¹

Kürt grupların en tehlikeli adımları, 'sözde Türkmen partileri' kurdurmak oldu. Kabul etmek gerekir ki, bu yolda oldukça başarılı olmuşlardır. Kürtlerin kurmuş veya kurdurmuş oldukları tabansız kukla Türkmen partileri, artık Irak içinde ve dışında birçok büroya, kurum ve kuruluşa sahiptir. Bunlar, Irak Türkmen Cephesi ile eşit muamele görmeye başlamışlardır.⁹²

H-Irak Krizi Türkiye'nin Önüne Geliyor

2002 Temmuz ortalarında Ankara'da siyasi çalkantılar doruğa tırmanıyor, dalga dalga istifalarla Ecevit'in partisi DSP ikiye bölünüyor, üçlü koalisyon hükümeti icra gücünü yitiriyor ve Türkiye erken genel seçim

⁹⁰ www.Kerkükfeneri.com, 12.01.2004

⁹¹ www.Kerkük.net, 12.12.2003

⁹² www.Kerkük.net, 12.12.2003

atmosferine giriyordu. Tam bu yoğun iç gelişmeler içinde Irak krizi Ankara'nın kapısını çaldı.

Irak Savaşı'nın mimarlarından biri olarak bilinen ABD Savunma Bakan Yardımcısı **Paul Wolfowitz**, çantasında savaş planlarıyla 14 Temmuz 2002 günü Türkiye'ye geldi. Önce İstanbul'da bazı tanınmış işadamları ve politikacılarla buluştu ve ertesi gün Afganistan'a uçtu. Bizim işadamlarımızın, yabancılarla temasları hakkında devletin ilgili makamlarına bilgi veya rapor verme alışkanlığı olmadığı için, Wolfowitz ile İstanbul'da neler konuşulduğu öğrenilememiştir.

Wolfowitz, 16 Temmuz günü Afganistan'dan Ankara'ya döndü. Yanında ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı **Mark Grossman**'la birlikte, Başbakan **Bülent Ecevit**, Genelkurmay Başkanı Org. **Hilmi Özkök**, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Prof. Dr. **Şükrü Sina Gürel** ve Milli Savunma Bakanı **Sabahattin Çakmak** ile görüştü. Bu görüşmelerin belgesi Fikret Bila tarafından yayımlanmıştır.⁹³ Irak krizine ilişkin olarak ABD'nin Türkiye'ye ne mesaj verdiğini ve Türkiye'den neler talep ettiğini bu belgelerden aktarıyoruz.

ABD'nin mesajı ve Türkiye'den talepleri

ABD Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz, 16-17 Temmuz 2002 tarihlerindeki ziyaretinde aşağıdaki hususları vurgulamıştır:

"- ABD, Irak'taki rejimi, ABD'ye husumeti, terörizme desteği ve KİS (kitle imha silahları) alanındaki faaliyetleri nedeniyle bir tehdit olarak görmektedir, değiştirilmesinde kararlıdır.

⁹³ Fikret BİLAL, **Sivil Darbe Girişimi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 146-148

- (Irak'a karşı) Bir harekâtın nasıl ve ne zaman yapılacağı henüz kararlaştırılmamıştır, erken olması gecikmesinden iyidir.

- Demokratik, çok etnik unsurlu, KİS'siz, toprak bütünlüğü korunan, ABD ve Türkiye ile barış içinde yaşayan bir Irak istenmektedir.

- Olası bir harekâtın Türkiye'ye etkileri bilinmektedir.

- Olası bir harekât Türkiyesiz de yapılacaktır. Ancak bu daha güç olacak, Türkiye'nin kaygılarının dikkate alınması kadar, yeni Irak'ın şekillenmesinde Türkiye'nin katkılarını da sınırlayacaktır.

- ABD, Türkiye'nin yaşamsal çıkarları bulunduğu ve Irak konusunda çok önemli bir rol oynayacağını bilincindedir. Türkmenlere ilginizi biliyoruz. Sürece başlangıcından itibaren katılmanızı arzuluyoruz. değerlendirmelerinize önem veriyoruz."⁹⁴

ABD Başkanı **George W. Bush** da Wolfowitz aracılığıyla Türkiye'ye bazı sözler vermiştir. MGK'ya sunulan raporda bunlar şöyle yer alıyordu:

"Başkan Bush Türkiye'ye şu güvenceleri vermektedir:

- Askeri harekât yarım bırakılmayacak, ABD işi sonuçlandıracaktır.

- **Saddam** ertesinde, ABD Irak'ta, Türkiye ve uluslar arası toplumla birlikte, Türkmenler dahil, azınlıklara saygılı, demokratik bir rejimin teşkilini sağlayacaktır. Türkmenlerin hakları korunacaktır.

- Bir Kürt devleti kurulmayacak, Kürtler ile bu konuda bir anlaşma yapılmayacaktır.

- ABD Irak için sadece birkaç muhalif partiyle değil, bütün gruplarla konuşmaktadır. Kerkük ve Musul'a yönelik Kürt emellerinin gerçekleşmesine izin verilmeyecektir.

⁹⁴ Fikret BİLAL, a.g.e, s. 146

- Kürt partileriyle Irak'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde işbirliği yapılacaktır.

- Askeri harekât Türkiye için mülteci sorununa yol açmayacak şekilde planlanıp icra edilecektir.

- ABD, Türkiye'nin uğrayacağı zararları tazmin etmeye çalışacaktır. Körfez Savaşı'nda bu gerektiği kadar yapılamamıştır. Türkiye, Irak'taki rejim değişikliğinden en çok yararlanacak ülkelerden biri olacaktır.

- KİS (kitle imha silahları) konusunda en etkili bilgi değişimine hazır olacağız.

-Türkiye'yi Irak füzelerinden korumak için Patriot füzeleri konuşlandırmaya hazırız."⁹⁵

I- Türkmenler İçin ABD Güvence Veriyor

Başbakan Ecevit, Ocak 2002'de Washington'u ziyareti sırasında, Irak Türkmenlerini resmen Amerikan yönetiminin dikkatine getirmişti. Başbakan düzeyinde yapılan bu girişimin sonuçsuz kalmadığı anlaşıyor.

ABD Başkanı Bush, 16-17 Temmuz 2002 tarihinde Ankara'da görüşmeler yapan Wolfowitz aracılığıyla Türkmenler hakkında Türkiye'ye güvenceler vermiştir. ABD Başkanı, **Saddam Hüseyin** sonrasında Irak'ta oluşturulacak demokratik rejimde "*Türkmenlerin hakları korunacaktır*" diyor. Bunu senet saymak gerekir.⁹⁶

Bush, Kerkük ve Musul'a yönelik Kürt emellerinin (veya iddialarının) gerçekleşmesine izin verilmeyeceğini bildiriyor. Bunu da önemle not etmek gerekir. Çünkü, Kerkük, etnik bakımdan Kürt değil, Türk olan bir bölgededir, daha doğrusu Türkmen bölgesinin merkezi durumundadır. Türkiye'nin 'kırmızı çizgileri' Irak krizi resmen Türkiye'nin önüne getirildikten sonra Ankara'da,

⁹⁵ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 240-241

⁹⁶ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 241.

Dışışleri Bakanlığı ile Genelkurmay yetkilileri çalışmalar yaptılar. Irak'a karşı ABD'nin girişeceği harekâta Türkiye'nin izleyebileceği politikanın esasları saptanmaya çalışıldı. Hazırlanan raporlar hükümete sunuldu. Başbakan **Ecevit'e** ve yardımcısı Gürel'e sunulan 14 Ağustos 2002 tarihli bir Dışışleri Bakanlığı raporunda Türkiye'nin **kırmızı çizgileri** şöyle sıralanmıştır:

- "- Bağımsız bir Kürt devletinin Kuzey Irak'ta ilan edilmesi,
- Musul ve Kerkük'ün Kürtlerin denetimine girmesi,
- Kürtlerin bağımsızlaşmasına yol açacak adem-i merkeziyetçi yapıların ortaya çıkması,
- **Türkmenlerin de Kürtler gibi Irak nüfusunun asli unsurlarından biri olarak görülmediği adem-i merkeziyetçi yapılar kurulması,**
- Meşruiyet zemini olmadan uluslararası bir müdahaleye taraf olunması (Arap ülkelerinin tutumu burada belirleyici olacaktır),
- ABD'nin bölgeye yönelik hazırlık ve hedeflerinin tam resmi görülmeden ve Türkiye açısından kabul edilebilir sonuç üzerinde müdahaleye taraf olunması."⁹⁷

Bunlar Türkiye'nin asla kabul edemeyeceği esaslar, veya Türkiye'nin 'kırmızı çizgileri' idi. Yani Türkiye, Kuzey Irak'ta bir Kürt devletini, Kerkük ve Musul'un Kürt denetimine girmesini kabul etmeyecekti. Irak'a karşı müdahale etmek için meşru bir zemin arayacaktı. BM Güvenlik Konseyi kararı gibi. Türkiye ayrıca, ABD'nin bölgeye yönelik hazırlıklarının ve hedefinin tam resmini görmek istiyordu; ancak ondan sonra müdahaleye taraf olabilecekti.

Türkiye, Türkmenleri Irak'ın üç asli unsurundan biri olarak görüyordu. Haklar bakımından Araplar, Kürtler ve Türkmenleri eşit sayıyordu. Bu eşitliği dikkate almayan bir yapılanmayı Türkiye kabul etmeyecekti. Başka bir ifadeyle Türkmenler Irak'ta bir 'azınlık' olarak değil, 'asli unsur' olarak kabul edilmeliydi. Bu, Türkiye'nin de Türkmenlerin de olmazsa olmazı idi.

⁹⁷ BİLAL, a.g.e, s. 166

Yine Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan 26 Eylül 2002 tarihli, OAGM rumuzlu gizli bir belgede şu paragraf yer almıştır (paragraf 16):

*"Türkiye'nin Irak'a ilişkin kırmızı çizgileri: Irak'ın toprak bütünlüğünün ve ulusal birliğinin korunması, bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkmasına yol açacak gelişmelere izin verilmemesi, **Türkmenlerin haklarının güvence altına alınması**, Irak'ın doğal kaynaklarının merkezi yönetimin denetiminde kalması, Kerkük ve Musul'un Kürtlerin kontrolüne geçmemesi..."⁹⁸*

İ- Iraklı Muhalefet Gruplarının Londra Toplantısı (14-16 Aralık 2002)

Irak Savaşı öncesinde Iraklı muhalif gruplar dört ayrı yerde dört toplantı yaptılar: Ağustos 2002'de Washington'da, 14-16 Aralık 2002'de Londra'da, 26 Şubat-1 Mart 2003'te Irak'ın Selahaddin şehrinde ve 19 Mart 2003'te Ankara'da toplandılar.

Muhaliflerin Londra konferansında bir siyasi bildiri (Political Statement) kabul edildi. Bildiride, Irak halkının otuz yıldan beri tarihinin en karanlık dönemini yaşadığı, şimdi Irak'ta faşist rejimi devirmek ve olumlu gelişmeleri başlatmak için yeniden bir fırsat doğduğu, bunu gerçekleştirmek için Irak muhalefet gruplarının "Irak'ın kurtarılması ve demokrasinin kurulması" sloganı altında Londra'da toplandıkları belirtiliyor ve toplantıda alınan kararlar şu 22 başlık altında sıralanıyor:

1) Değişiklik sürecinde Irak muhalefetine rolü, 2) Irak'ın geleceği ve demokrasi, 3) Devletin dini İslam'dır, 4) Hukuk devleti 5) Siyasi karar mekanizması, 6) Irak halkının değişiklik iradesini bastırma girişimleri reddedilir, 7) Mezhepçilik partizanlık sorunu ortadan kaldırılacaktır, 8) Halepçe ve Anfal katliamları, 9) Sürgünler, etnik temizlik ve ulusal kimliği

⁹⁸ BİLAL, a.g.e, tıpkı basım, Ek -4, s. 4

değiştirme hakkında, 10) Federalizm ve Kürt sorununun çözümü 11)**Türkmenlerin hakları**, 12) Asurilerin hakları 13) Bataklıklar felaketi, 14) Adil olmayan yasalar ve kararları hakkında, 15) Irak Kürdistanı bölgesinde yaşananlar, 16) Güvenlik örgütlerinin kurulması, 17) Ordu ve silahlı kuvvetler 18) Ekonomik şartlar ve yıkıcı savaşların etkilerinin giderilmesi, 19) Petrol karşılığı gıda programının sürdürülmesi, 20) Yeni vatandaşlık yasası, 21) Iraklı göçmenlerin, sürgünlerin ve mültecilerin geri dönüşlerinin sağlanması ve 22) Iraklı yüksek uzmanlara ve bilim adamlarına düşen rol.⁹⁹

Bildiride, Türkmen adı zikredilmeksine, Kerkük bölgesinde ve diğer bazı bölgelerde yaşanmış olan sürgünler, etnik temizlik ve özellikle ulusal kimliklerin zorla değiştirilmesi hareketleri kınanıyor. Sürgün edilenlerin eski yerlerine ve evlerine dönmeleri mallarını mülklerini geri almaları ve kendilerine tazminat ödenmesi öngörülüyor. Geçiş dönemi makamlarının, sürgün, göçmen ve mültecilerin yurtlarına dönmeleri için gerekli kolaylıkları sağlamaları isteniyor.

Bildirinin **Türkmenlerin hakları** başlıklı tek cümlelik paragrafı aynen şudur:

"Konferans, Türkmenlere karşı uygulanan ırkçılığı ve etnik temizliği görüşmüş ve Türkmenlere diğerleriyle garantilemenin önemini vurgulamış ve belli hukuki çerçevede onlara etnik, kültürel ve idari haklar bahşetmeyi ve bu hakları anayasa ile korumayı kabul etmiştir."¹⁰⁰

Bildiride Kürtlere geniş yer verilmiş, hatta Kürtler için federasyondan bahsedilmiş; Türkmen haklarının ise bir tek cümle ile geçirilmiş olduğu dikkati çekiyor.

⁹⁹ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 248-249.

¹⁰⁰ The Political Statement of the Iraqi Opposition Conference in London, 14-14, December, 2002.

J- TBMM Tezkereyi Reddediyor (1 Mart 2003)

Tezkere, 25 Şubat 2003'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na arz edildi. 1 Mart 2003 Çarşamba günü sabah saatlerinde AKP grubu toplandı. AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Abdullah Gül, tezkerenin lehinde konuşmalar yaptılar. Grupta yapılan eğilim oylamasında tezkerenin en fazla 40 fireyle Meclisten geçeceği sonucu çıktı.¹⁰¹

Tezkere aynı 1 Mart günü saat 14.00'te toplanan TBMM Genel Kurulu'nun gizli oturumunda görüşüldü. Ama sonuç AKP grubundaki eğilim oylaması gibi olmadı. Yapılan oylama sonucu 264 kabul, 250 ret ve 19 çekimser oy açıklandı. Kabul oyları fazla olmasına rağmen tezkere reddedildi. Kabul edilebilmesi için, oylamaya katılanların yarıdan bir fazlasının kabul oyu gerekiyordu. Oylamaya 533 milletvekili katıldığına göre, en az 267 evet oyu lazımdı. Oylamada ise 264 kabul oyu çıkmıştı!

TBMM Başkanı **Bülent Arınç**, bu sonuçla tezkerenin reddedildiğini açıkladı. CHP milletvekilleri ret oyu kullanmışlar, iktidar partisi AKP grubundan da 100'e yakın fire çıkmıştı.¹⁰²

Reddedilen bu tezkere, başka tezkerelerle karıştırılmaması için **1 Mart tezkeresi** olarak anıldı. Tezkere aslında 25 Şubat 2003 tarihini taşıyorsa da bunun oylandığı tarih esas alınmıştır. 1 Mart tezkeresi artık tarih olmuş ve tarihe geçmiştir de denilebilir.

Tezkerenin reddedilmesi Washington'da şok etkisi yarattı. Türkiye daha önce askeri üslerin ve limanların modernizasyonu için ABD'ye izin vermişti. Bunun üzerinde ABD, Kuzey Cephesi için büyük çapta hazırlık yapmış, limanlarımız önüne gemiler dolusu personel ve malzeme yığmıştı ve bir an önce tezkerenin Meclisten geçmesini bekliyordu. Amerikalılar,

¹⁰¹ Basın Bildirisi, 2003, e-mail:akkoyunlu56@hotmail.com

¹⁰² ŞİMŞİR, a.g.e, s. 257-258.

tezkerenin reddedileceğini pek akıllarına getirmemişler, reddedilince de çok şaşırmışlardı. Sanki Türkiye ABD'yi yola çıkarmış da yolda bırakmıştı! Türkiye üzerinden Irak'a karşı Kuzey Cephesi açma planları suya düşmüştü.

Abdullah Gül Hükümeti ve AKP lideri tezkerenin geçmesini istiyordu. Fakat AKP bölündü. Ana muhalefet partisi CHP, başından beri tezkereye karşıydı ve aleyhte oy kullanmıştı. CHP lideri **Deniz Baykal**, "*Bu savaşta olmamalıyız*" diyordu.¹⁰³

Türk Silahlı Kuvvetleri, güvenlik kaygılarıyla tezkerenin geçmesini istiyordu. Ordu, Kuzey Irak'ta Türkiye aleyhine olabilecek gelişmelere karşı önlem alacak, toplu göç ve katliam girişimlerini önleyecek, huzur ve güveni sağlayacak, kısacası, bir ulusal görev yapacaktı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Hilmi Özkök**, "Türkiye, iyi ile kötü arasında değil, kötü ile daha kötü arasında tercih yapmak durumundadır" demişti.¹⁰⁴

Medya ve kamuoyu ikiye bölünmüştü.

1 Mart tezkeresi Türkiye'de çok konuşuldu, çok tartışıldı. Sonuçtan memnun olanlar da vardı, olmayanlar da. Tezkerenin reddedilmesini bir zafermiş gibi görenler de çoktu, felaketmiş gibi görenler de. Oylamanın ardından suçlu arayanlar da oldu.

Tezkerenin reddedilmesi, kısa vadede Türkiye için pek iyi olmamıştır; çünkü, Türk Silahlı Kuvvetleri, Kuzey Irak'ta Türkiye'nin güvenliği bakımından gerekli olan önlemleri alamamıştı. Uzun vadede ne olacağını da zaman gösterecektir.¹⁰⁵

¹⁰³ www.tmmob.org.tr , 12.03.2003

¹⁰⁴ www.wikipedia.org.tr , 11.03.2003

¹⁰⁵ www.belgenet.com, 12.03.2003

Irak Türkleri bakımından ise tezkerenin reddedilmesi kötü olmuştur. Kerkük, Musul yöresinde yaşananlar bunu açıkça göstermiştir.

Tezkerenin meclisten geri çevrilmesinden bir hafta sonra 9 Mart 2003'te, AKP lideri **Recep Tayip Erdoğan** Siirt'ten milletvekili seçildi; 14 Martta Başbakan olarak atandı. Erdoğan'ın kurduğu 59. Hükümet 18 Martta güvenoyu aldı. Başbakanlığı Erdoğan'a devreden **Abdullah Gül**, yeni Hükümette Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldı.¹⁰⁶

Yeni Hükümet, 1 Mart tezkeresinin reddedilmesiyle krize giren Türk-ABD ilişkilerini yumuşatmayı amaçladı. ABD'nin talebini karşılamak için TBMM'ye yeni bir tezkere sevketti. Bu tezkere Türk hava sahasının ABD uçaklarına açılmasına ve gerekirse Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'a gönderilmesine izin verilmesini istiyordu. Tezkere 20 Mart 2003 günü 332 oyla kabul edildi. Türk hava sahası Amerikan uçaklarına açıldı.¹⁰⁷

Aynı 20 Mart 2003 tarihinde, sabaha doğru saat 04.30'da ABD ve İngiltere kuvvetleri Irak'a saldırarak savaşı başlattılar. Savaş boyunca Türkiye, askeri bakımdan ABD'ye birçok kolaylık sağladı. Hava sahasının açılması ve ABD bombardıman uçaklarının Türkiye üzerinden Irak'a uçmaları büyük bir destektir. Ayrıca ihtiyacı olan ABD uçaklarına İncirlik'e iniş izni verildi. Yaralı taşıyan veya yaralanan uçaklar İncirlik üssünü kullandı.¹⁰⁸

¹⁰⁶ www.uludagsozluk.com, 12.03.2003

¹⁰⁷ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 258-259.

¹⁰⁸ www.belgenet.com, 12.03.2003

IV. SAVAŞ VE İŞGAL DÖNEMİNDE TÜRKMENLER

A- Irak Savaşının Başlaması

20 Mart 2003 Perşembe günü sabaha karşı Irak Savaşı başladı. ABD Başkanı **George W. Bush**'un 17 Mart günü Irak'a verdiği 48 saatlik ultimatın süresi Bağdat saatiyle 20 Mart sabahı 04.15'te doluyordu. ABD uçakları 20 Mart sabahı saat 04.32'de Bağdat'ı vurdu. Şafakta başkent Bağdat bombalanırken akşama doğru da güneyden kara harekâtı başladı.

Yine 20 Mart günü Türkiye hava sahasının ABD'ye açılmasına ve Türk askerinin yurt dışına gönderilmesine ilişkin hükümet tezkeresi, TBMM'de 332 evet, 202 hayır oyu ile kabul edildi. 1 çekimser oy çıktı. Yetki tezkeresiyle Türk askerinin Kuzey Irak'a girerek güvenlik kuşağı oluşturacağı haberleri çıktı.¹⁰⁹

Ancak, Washington'un Ankara'yı uyardığı, ABD Dışişleri Sözcüsü **Boucher**'in "Türkiye'nin Kuzey Irak'a tek yanlı yapacağı her türlü eyleme karşıyız" dediği yolunda haberler de çıkıyor. **Barzani** ve **Talabani**'nin de Türkiye ve Türkmenlere karşı izlenecek tutum konusunda anlaştıkları ileri sürülüyor. İki Kürt lider, "Türk askeri Musul ve Kerkük'e girmemeli. Gerekirse sıcak çatışma göze alınmalı. Musul ve Kerkük etrafındaki Kuştepe ve Çemçemal yerleşim merkezleri Kürtler için iskâna açılmalı."¹¹⁰

B- Kürtlerin Kerkük'ü Yağmalaması (9-10 Nisan 2003)

Cumhurbaşkanı Sezer'in Harp Akademileri'nde önemli mesajlar verdiği 9 Nisan 2003 Çarşamba günü Bağdat ulaştı. Direnişle karşılaşmayan

¹⁰⁹ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 286

¹¹⁰ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 292

Amerikan kuvvetleri şehrin merkezine kadar ulaşır Irak başkentini ele geçirdiler. Üç haftadır şiddetli bombardımana tutulan Irak halkı, Amerikan askerlerini karışık duygularla karşıladı. Güneydeki Şiiler sevinç gösterileri yaparken merkezde halk daha temkinliydi. Saddam Hüseyin'in Firdevs meydanında yükselen ve Kudüs'ü hedef gösteren dev heykeli, Amerikalıların yardımıyla halk tarafından kırılıp yere indirildi. Washington, "Bağdat rejiminin çöktüğünü" açıkladı, fakat savaş henüz bitmemişti. Bağdat'ta çok geniş çaplı yağmalama olayları başladı ve Amerikan askerleri yağmacılara göz yumdu. Bağdat'taki bu gelişmeleri dünya ile birlikte, Türkiye'de bizler de televizyon ekranlarından canlı olarak seyrettik.¹¹¹

Türkiye'yi ayağa kaldıran asıl dramatik olaylar ise Kuzey Irak'ta yaşandı. Musul, Kerkük gibi kuzeydeki önemli şehirlerin etrafında konuşlanmış bulunan Cumhuriyet Muhafızları kolordusu ile piyade kolordusundan eser kalmamıştı. Bağdat rejiminin çöküşüyle birlikte kuzeydeki Irak kuvvetleri de kendiliğinden dağılıp gitmişti. Meydan kuzeyde az sayıdaki Amerika askerlerine ve silahlı Kürtlere kalmıştı.¹¹²

Irak kuvvetlerinin çekilmesi üzerine, ABD birliklerinin öncülüğünde, IKDP'ye bağlı peşmergeler Erbil'den Musul'a; IKYB'ye bağlı peşmergeler de Süleymaniye'den Kerkük'e yürüdüler. 9 Nisanı 10 Nisana bağlayan gece peşmergeler, Irak askerlerinin terk ettiği Kerkük'e girdiler. Süleymaniye'den gelen ve IKYB'ye bağlı Kürt peşmergeler önce Kerkük'ün nüfus ve tapu dairelerine saldırdıları belgelere ya el koyuyor ya da onları imha ediyorlardı.¹¹³

Kürtler geçmiş dönemlerde de buna kalkışmışlardı. Bu defa ise ABD öncülüğünde gelmişlerdi, daha hazırlıklıydılar ve hiç vakit kaybetmiyorlardı. Nüfus ve tapu arşivleri ya yok ediliyor ya da taşınıyordu. Öteden beri Irak

¹¹¹ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 292

¹¹² ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 292.

¹¹³ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 293

Türkmenlerinin merkezi durumunda olan Kerkük'ün nüfus ve mülkiyet dengelerini değiştirmek istiyorlardı. Kürt peşmergeler bazı Türkmen binalarına da saldırmaya başlamışlardı.¹¹⁴

C- Sınırdaki Türk Birlikleri

Kürtler Kerkük'e girince Türk-Irak sınırının Irak tarafındaki Türk birlikleri teyakkuza geçti. Hem konum değiştirmeye hem de Ankara'dan gelebilecek herhangi bir emre karşı takviye edilmeye başladılar. Kerkük ve çevresindeki özel kuvvetlerle ilişkili birimler ise, bağlantılı Türkmenlere kendilerini korumaları için hafif silah dağıtmaya başladı, direniş hücreleri harekete geçirildi.¹¹⁵

10 Nisan sabahı, Kerkük'te silahlı Kürtlerin nüfus ve tapu kayıtlarını yağmalama görüntülerinin televizyonlara yansması, Ankara'yı da ayağa kaldırdı. Saat 14.30 gibi ABD Dışişleri Bakanı **Powell**'ı aradı. Washington'da saat sabah 7.30'du. O zamana kadar Irak sınırındaki birliklerin tamamı ve Kayseri'deki Hava indirme Tugayı alarma geçirilmişti.

Gül, Povvell'a "Anlaşma ihlal ediliyor, Kürtler Kerkük'e girdi ve olaylar devam ediyor. Müdahale edin. Eğer (bölgede) yeterli gücünüz yoksa biz iki saat içinde orada oluruz" dedi.¹¹⁶

Powell, "Endişe etmeyin ve müdahale etmeyin" dedi. "173'üncü Hava İndirme Tugayımız birkaç saate dek orada olacak. ABD askerleri kontrolü ele alınca da peşmergeler gidecek, sözümüzde duruyoruz. Sizden rica ediyorum, müdahalede bulunmayın."¹¹⁷

¹¹⁴ www.Kerkuk.net , 12.04.2003

¹¹⁵ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 295.

¹¹⁶ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 293

¹¹⁷ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 295

Aynı saatlerde Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Hilmi Özkök** de, ABD'li muhatabı Orgeneral **Myers**'la telefonla konuşuyor, benzeri uyarılarda bulunuyordu.

Gül, aynı gün akşam ABD'ye ait 2 tabur askerin Kerkük'e girdiğini açıkladı. IKYB lideri Talabani de Ankara'ya, kendisine bağlı peşmergelerin 11 Nisan sabahından itibaren çekileceği mesajını gönderdi. Türkiye, gelişmeleri yakından izliyordu. Peşmergeler de Kerkük'ü yağmalyordu.¹¹⁸

Amerikan birlikleri 10 Nisan akşamı Kerkük'e inmiş ve şehrin kontrolünü ele almaya başlamıştı. Kürtler, bütün bir buçuk gün boyunca yağma ve talana devam etmiş, tapu ve nüfus arşivlerinden alacaklarını alıp götürmüş, alamayacaklarını da yakıp yok etmişti.

Başkan Bush'un danışmanı Halilzad, 30 Mart günü Ankara'ya gelip Türk Hükümeti'ne güvence vermişti: "Size ABD'nin resmi güvencesi olarak söylüyorum. Kürt gruplar Musul ve Kerkük'e girmeyecek..."¹¹⁹ demişti. 2 Nisan günü de ABD Dışişleri Bakanı Powell Ankara'ya sürpriz bir ziyaret yapmış ve aynı güvenceleri tekrar vermişti. Verilen bu sözlerden bir hafta sonra Kürt grupların Kerkük ve Musul'a girdikleri görüldü.¹²⁰

ABD, Türkiye'ye verdiği sözünü tutmamış Kürt grupların Kerkük ve Musul'u yağma ve talan etmelerine göz yummuştu. Türk Kuvvetlerinin 'iki saat içinde' Kerkük'e indirilebileceği anlaşıldıktan sonradır ki, ABD harekete geçmiş ve ancak 10 Nisan akşamı Kerkük'e kuvvet yetiştirmişti.

Ertesi sabah, 11 Nisanda Başbakanlıkta **Erdoğan**'ın başkanlığında, Dışişleri Bakanı **Gül**, Genelkurmay Başkanı Org. **Özkök**, MİT Müsteşarı **Şenkal Atasagun** ve diğer ilgili bakan ve bürokratların katılımıyla bir Kerkük

¹¹⁸ ŞİMŞİR, a.g.e., s. 295

¹¹⁹ ŞİMŞİR, a.g.e., s. 295.

¹²⁰ www.Kerkuk.net, 12.04.2004

Zirvesi yapıldı. Toplantı sonrasında konuşan Dışışleri Bakanı Gül, "Amerikan birliklerinin řu anda duruma hâkim olduğunu, ancak bölgede oldu bittiye izin verilmeyeceğini" söyledi.¹²¹

Irak Türkmen Cephesi'nin Girişimi

Ankara'da Irak Türkmen Cephesi (ITC) yetkilileri Dışışleri Bakanlığı'na başvurdular. ITC yetkilileri, 19 Martta Ankara'da Türkiye, ABD, ITC, Kürt gruplar ve diğer muhaliflerin birlikte yayımlamış oldukları nihai bildirinin daha şimdiden Kerkük'te ihlal edilmeye başlanmasından duydukları derin endişeyi dile getirerek, ABD nezdinde girişimde bulunulması ve koruma taleplerini Dışışleri Bakanlığına iletiler.¹²²

Ankara deklarasyonunda taraflar, "sivillerin can ve mal güvenliğinin korunması, mültecilerin kontrol dışı hareketlerinin caydırılması" sözü vermişlerdi. Türkmen Cephesi yetkilisi, "(Kerkük'teki) Gelişmeler, deklarasyonun maddelerine sadık kalınmadığını gösteriyor. Dışışleri Bakanlığın'dan deklarasyonun akıbeti konusunda bilgi istedik. Herkesi imza attığı belgeye sadık kalmaya çağırıyoruz" diye konuştu.¹²³

Öte yandan **Irak Türkmen Cephesi** Türkiye Temsilcisi **Ahmet Muratlı** da yaptığı açıklamada, **"Mezarlarımıza bile saldırarak Türkmen varlığının kayıtlarını ortadan kaldırıyorlar. Bize büyük devletler söz verdiler, kırmızı çizgiden bahsettiler. Galiba bizde renk körlüğü var. Bu kırmızı çizgi değil, yeşil çizgiymiş!"** dedi.¹²⁴

¹²¹ YETKİN, a.g.e. ,s. 209

¹²² ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 295

¹²³ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 296

¹²⁴ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 297

D- Çuval Olayı

Amerikan milli bayramı 4 Temmuz (2003) Cuma günü öğle den sonra ABD birlikleri Irak'ın kuzeyinde İran sınırına yakın Süleymaniye şehrinde Türk Özel Kuvvet birliklerinin irtibat bürosu olarak kullandıkları bir binayı bastılar. İçeriye silah zoruyla giren Amerikalı askerler, kendileriyle işbirliği yapan IKYB peşmergeleriyle birlikte, 1'i binbaşı, 2'si üsteğmen ve 8'i astsubay olmak üzere 11 Türk askerini gözaltına aldılar ve etrafa toplanan Kürt, Türkmen ve Arap halkın gözleri önünde başlarına çuval geçirip ellerini kelepçeleyerek götürdüler.¹²⁵

Baskın öncesinde etrafta yoğunlaşan Amerikan askeri varlığını fark eden Türk askerler hemen telsizle Silopi'deki karargâh aracılığıyla Ankara'yı aramış, ne yapmaları gerektiğini sormuşlardı. Gelen cevapta "Çatışmaya girmeyin" denmişti. Onlar da emre uymuş ve '50 yıllık müttefik' askerleriyle çatışmaya girmeden teslim olmuşlardı.¹²⁶

Amerikan askerleri, Türk askerlerinin kaldığı binayla birlikte 4 binayı daha basmışlardı. Bunlar Irak Türkmen Cephesi (ITC) Süleymaniye temsilciliği, Türkmenlere ait yerel radyo televizyon (TERT-2) binası, Türkmen Kültür Merkezi ve Türkmenlere ait bir anaokulu binasıydı.¹²⁷

Türk askerleri, Amerika tarafından atanan "*Kerkük'ün Kürt valisi Abdurrahman Mustafa'ya suikast hazırladıkları*" yolunda bir ihbar üzerine gözaltına alınmışlardı. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, bu iddiaları "*saçma şeyler*" diye geri çevirdi. Gül haberi İngiliz Dışişleri Bakanı Jack Straw'la görüştüğü Londra'dan dönerken uçakta almıştı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise Nevşehir'de bir açılıştaydı, hemen Ankara'ya döndü.¹²⁸

¹²⁵ YETKİN, a.g.e, s. 220.

¹²⁶ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 353

¹²⁷ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 354

¹²⁸ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 355

Başbakan Erdoğan, saat 19.20'de Başbakanlığa gelen MGK Genel Sekreteri Orgeneral **Tuncer Kılıç**'la görüşüp ilk resmi bilgileri aldı. Saat 22:00 sularında Erdoğan, Gül ve Dışışleri kurmayları bir araya geldiler.

Bu arada Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Hilmi Özkök**, ABD Avrupa Kuvvetler (EUCOM) Komutanı **James Jones** ile, Dışışleri Bakanı Gül de ABD Dışışleri Bakanı Powell'la görüşerek duruma müdahale etmelerini istediler. ABD Büyükelçisi **Pearson** ise hafta sonu için Ankara dışındaydı. ABD Büyükelçiliği Müsteşarı **Robert Deutch** gece saatlerinde Dışışlerine çağrılarak Ankara'nın rahatsızlığı iletili ve askerlerin serbest bırakılması istendi.¹²⁹

Ancak o gece hiçbir ilerleme sağlanamadı. Amerika 4 Temmuz tatiline başlamıştı ve kimse bulunamıyordu.

Haber 5 Temmuz sabahı Hürriyet gazetesinde **Sedat Ergin** imzasıyla yayımlandı ve Türkiye'nin gündemine oturdu. O gün Amerikalılara protesto yağdırmak ve askerleri serbest bıraktırmaya çalışmakla geçti. Ama "*Araştırıyoruz*" dışında bir cevap alınamıyor, kriz derinleşiyordu.¹³⁰

Bu arada Ankara'dan yola çıkan asker ve diplomatlardan oluşan ekip Süleymaniye'ye ulaşp Amerikalılarla görüşmeye başlamış, ancak gözaltına alınan Türk askerlerinin Bağdat'a götürüldükleri anlaşılmıştı. Baskını yapan 150 kişilik Amerikan birliğinin kime bağlı olduğu da ortaya çıkmıştı: sabıkalı Albay **William Mayville**.

Kriz üçüncü gününe girmişti. Başbakan Erdoğan nihayet Wyoming'de tatil geçirmekte olan ABD Başkan Yardımcısı Cheney'e telefonla ulaşabildi. Başbakanlıktan yapılan açıklamaya göre Erdoğan, Cheney'e şöyle dedi:

¹²⁹ www.Kerkük.net, 21.03.2003

¹³⁰ www.Kerkük.net, 21.03.2003

"50 saattir çok sıkıntılı bir dönem geçiriyoruz. İlişkilerimizin selameti bakımından bizzat devreye girerek Bağdat'a götürülen askerlerimizin süratle bırakılmasını sağlamanızı istiyorum. Bunu takiben konunun bütün boyutlarıyla kurulacak ortak bir komisyon tarafından ele alınması uygun olur. Bu yöntem dışındaki hiçbir yaklaşım iki müttefike yaklaşmaz ve ilişkilerimizdeki olumsuz etkileri önlemez. Bizim için birinci derecedeki önemli konu Bağdat'taki askeri personelimizin en kısa zamanda serbest bırakılarak bize teslim edilmesidir." ¹³¹

Cheney, Washington'a gidip ilgileneceğini söyledi. Yine saatler geçti. Ses seda çıkmadı. Türk askerleri en sonunda gözaltına alınmalarından 57 saat sonra, 6 Temmuzda saat 23.30 sularında serbest bırakıldılar.

11 Türk askeriyle birlikte gözaltına alınan 13 sivil de Süleymaniye'ye geri getirildi. Gözaltına alınan Türkmenlerden aşçı **Emel Begler**, koruma **Nihat Rıza** ile Irak Türkmen Cephesi Süleymaniye sorumlusu **Kasap**, Amerikalılardan işkence gördüklerini ileri sürdüler. ¹³²

E- Irak Geçici Hükümet Konseyinin Kurulması

Türkiye ile ABD arasında Türk askerinin başına çuval geçirilmesi bunalımı yaşanırken ve Türk kamuoyu dikkatini bu olaya çevirmişken Bağdat'ta başka gelişmeler oldu. Irak'ta **Saddam Hüseyin** rejiminin devrilmesinden sonra ABD'nin kurdurduğu Irak Geçici Hükümet Konseyi 13 Temmuz günü ilk toplantısını yaptı. Savunma Sanayii binasında toplanan 25 üyeli Geçici Hükümet Konseyi'nde Şiiler 14, Kürtler 5, Sünniler 4, Asuriler 1, Türkmenler de sadece 1 üye (Sanatçı Songül Çabuk) ile temsil ediliyordu. ¹³³

¹³¹ YETKİN, op. Cilt, s. 221.

¹³² ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 359

¹³³ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 364

Amerikalı yetkililerin açıklamalarına göre, 25 kişi Irak'taki nüfus yapısına göre belirlenmişti. Oysa Irak'ta Türkmen nüfus, Kürt nüfusa yakındı. Geçici konseyde Kürtlere 5 yer verilirken Türkmenlere sadece 1 yer verilmişti. Türkiye, Türkmen Cephesi adına en az 2, ideal olarak 3 kişinin geçici yönetime girmesini hedeflemişti. Bir kişi girdi: **Songül Çabuk. Mustafa Balbay**, "Sanatçı **Songül Çabuk**'un kişiliğine diyeceğimiz yok. Ancak, Türkmen Cephesi'ni arayıp kim olduğunu sorduk. Tanıyan çıkmadı!" diyor-du.¹³⁴

Amerikalılar, Türkmenlerin bile tanımadığı bir kadıncağızı Türkmen temsilci diye Geçici Konseye almış ve Irak Türkmenlerinin gerçek temsilcisi Türkmen Cephesini hepten dışlamıştı.

25 Sandalyeli Yeni Irak Hükümetinde Tek Türkmen Bakan Yer Aldı!

30 Ağustosta, Irak Kabinesinin bir hafta içinde kurulacağı ve 25 bakandan oluşacak yeni Bakanlar Kurulu'nda 13 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Asuri bakan bulunacağı açıklandı.¹³⁵

1 Eylülde yeni Irak Hükümetinde tek Türkmen üyenin Bilim ve Teknoloji Bakanı **Raşit Mandan Ömer** olacağı açıklandı.

Bu açıklama Irak Türkmen Cephesi (ITC) tarafından tepkiyle karşılandı. ITC yetkilisi, bu bakanlığın görevlerinin **Saddam** zamanında silahla sınırlı kaldığını, siyasi hiçbir kimlik taşımayan Ömer'in atama yoluyla bakan yapıldığını, bu durumun hoş karşılanmadığını söyleyerek "**Geçici Meclisteki gibi gene dışlandık**" dedi ve bu durumu kabul etmeyeceklerini

¹³⁴ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 365

¹³⁵ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 371

belirtti. ITC, "**Türkmenlere verilen Bakanlık sayısı az, Ömer ise hem yetersiz hem de üyemiz değil**" diye açıklama yaptı.¹³⁶

Irak Türkmen Cephesi Bağdat Kolu Başkanı Dr. **Faruk Abdullah Abdurrahman** da 1 Eylül günü yaptığı açıklamada, Irak Hükümetinde Türkmenlere 1'den fazla bakanlık verilmesi ve Türkmen temsilci sayısının artırılması için Irak'taki Amerikan Sivil Yönetici Paul Bremer'e bir muhtıra sunduklarını bildirdi.¹³⁷

Bu arada ABD'nin her istediğini veren Erdoğan Hükümeti, Türkmenlerin açıkça dışlanması karşısında sessiz ve tepkisiz duruşunu sürdürüyordu! Türkiye, Türkmen ağırlıklı Irak politikasını rafa kaldırmış görünüyordu.

F- Tuzhurmatı ve Kerkük Türkmenlerine Baskılar (22-23 Ağustos 2003)

1-Tuzhurmatı Olayları

Irak'a Türk askeri gönderme konusunun tartışıldığı günlerde, 22-23 Ağustos 2003'te Irak Türkmenleri kanlı saldırılara uğradılar.

İstanbul'daki Türkmenler, Temmuz 2003'te, 1959 Kerkük katliamının 44. yıldönümünü anmak için kapsamlı bir '**Irak Türkmen Şehitleri Haftası**' düzenlemişlerdi. Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği ile Kerkük Vakfı ve Doğu Türkistan Göçmenleri Derneği'nin de aralarında bulunduğu çeşitli sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, Türkmen şehitlerin anısına Taksim Cumhuriyet Anıtına çelenk bırakmışlardı.¹³⁸

¹³⁶ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 372

¹³⁷ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 373

¹³⁸ www.kerkuk.net, 02.03.2003

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Başkanı **Kemal Beyatlı**, 44 yıl önce yaşanan olaylarda sivillerin katledildiğini belirtmişti.¹³⁹ 14 Temmuzda başlayan Türkmen şehitleri anma etkinlikleri 22 Temmuz'a kadar sürmüştü.

Bu etkinliklerden bir ay sonra Türkmenler yeni katliam haberleriyle sarsıldılar. 22 Ağustos 2003 günü, Kerkük'ün Tuzhurmatı kasabasında, Talabani'nin peşmergeleri, uzun namlulu silahlarla, cuma namazı çıkışında Türkmenlerin üzerine yaylım ateşi açtı. 7 Türkmen öldürüldü. Kutsal İmam Musa türbesinin peşmergelerce yıkılmasını protesto etmek isteyen 250 kadar Türkmenden 12'si de yaralandı. Amerikalılar 1 peşmergeyi gözaltına aldı.¹⁴⁰

Katliamdan yaralı olarak kurtulan Irak Türkmen Cephesi (ITC) Tuzhurmatı Temsilcisi **Ali Haşim Musaoğlu**, yeni tamir ettirdikleri İmam Musa Ali türbesini peşmergelerin roketatarla yıkmalarını protesto etmek için yürüyüş düzenlediklerini, bu sırada bir grup peşmerge tarafından üzerlerine uzun namlulu silahlarla ateş açıldığını şöyle anlattı:

"Olayı protesto etmek ve ABD'lilere mağduriyetimizi bildirmek istedik. Yürüyüş sırasında bir grup peşmerge tarafından üzerimize uzun namlulu silahlarla rastgele ateş açıldı. Olayda 7 Türkmen ölürken, ben ve yürüyüşe katılanlardan 11 kişi yaralandı. Ben ayağımdan yaralandım. Tam bir katliamdı. Yarın sabah Kerkük'te olayı protesto etmek için Türkmenler olarak yürüyüş yapacağız."¹⁴¹

Musaoğlu, saldırının ardından polisin sadece bir peşmergeyi gözaltına aldığına, ancak ateş açan peşmerge sayısının birden fazla olduğuna dikkat çekti. Peşmerge saldırısında ölen Türkmenlerin **Eşref Mazhar, Muhammedi Haşim, Çetin Abidin Çayır, Ahmet Hüseyin Bayatlı, Hüseyin Abbas,**

¹³⁹ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 373

¹⁴⁰ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 373

¹⁴¹ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 372.

Ahmet Remzi Marufoğlu ile henüz kimliği öğrenilemeyen bir kişi olduğu anlaşıldı.¹⁴²

2- Kerkük Olayları

Yedi Türkmen'in öldürülmesini protesto etmek amacıyla 23 Ağustos günü Kerkük'te yürüyüş düzenleyen Türkmenlerin üzerine yine ateş açıldı. Göstericiler üzerine bu defa ABD askerleri ateş açtı. Bu ateş sonucu Türkmenlerden 3 kişi öldü, 11 kişi yaralandı. İki günün toplam bilançosu 10'u Türkmen, 3'ü Kürt olmak üzere 13 ölüydü.¹⁴³

Kalabalığın üzerine ateş açılınca ortalık savaş alanına döndü. Türkmen milisler de bir karakola ateş açtı ve iki polis aracını ateşe verdi. Türkiye, Kerkük'teki gelişmeleri yakın izlemeye aldı. Türk kamuoyunda endişe ile karşılanan olaylar nedeniyle Ankara, ABD ve Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği'ne (IKYB), **"Sorumlular derhal bulunsun. Olaylar devam ederse seyirci kalamayız"** diye uyarıda bulundu.¹⁴⁴

IKYB lideri **Celal Talabani** ise, Türkmenlerin, bölgeye Türk askeri göndermesini sağlamak amacıyla bahane yaratmaya çalıştığını iddia etti. AP Ajansı'na konuşan Amerikan 4'üncü Piyade Tümeni sözcüsü Binbaşı **Josslyn Aberle**, Kerkük'teki olaylarda hayatını kaybeden 2 Türkmenin kendileri tarafından öldürüldüğünü itiraf etti. Aberle, aynı olayda 2 Türkmeni de yaraladıklarını söyledi.¹⁴⁵

Irak Türkmen Cephesi Lideri Ahmet Ağa, şehirde kontrolün sağlanamaması durumunda 2 günde 13 kişinin ölümüne yol açan olayların giderek büyüyeceğini söyledi. İşgal güçleri ve polisler, Türkmenleri gruplar

¹⁴² ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 373

¹⁴³ www.kerkuk.net , 22.08.2003

¹⁴⁴ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 373

¹⁴⁵ www.kerkukfeneri.com , 23.08.2003

halinde dağıttı. Irak Türkmen Cephesi Yürütme Konseyi Üyesi Beyatlı, "Saldırıları, Mehmetçiğin K. Irak'ta görev almasının önemini açıkça ortaya koydu" dedi.¹⁴⁶

G- Kürt Grupların Etnik Federasyon Tasarısı ve Buna İlk Tepkiler

Irak'ın siyasi olarak yeniden yapılandırılması sürecinde ilk resmi adım 15 Kasım 2003'te atıldı ve Irak Geçici Yönetimi ile ABD liderliğindeki koalisyon güçleri arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Irak'ta 18 ilde idari esaslı federasyon öngörülüyordu. Fakat ABD bu tezi savunuyor görünmesine rağmen, Kürt liderlerin, ırkçı bir yaklaşımla etnik federasyona yönelmelerine de karşı çıkmadı.

13 Aralık 2003'te **Saddam Hüseyin**'in Amerikan askerlerince ele geçirilmesinin ardından, Irak'taki gelişmeler hızlandı.

Kürtlerin Irak Geçici Yönetim Konseyi'ne sundukları **Irak Federal Cumhuriyeti Anayasası** taslağı 25 Aralık günü Milliyet gazetesinde yayımlandı. Bu taslağın önemli maddeleri şöyledir:¹⁴⁷

- 1- Irak birleşik (Federal), demokrat, parlamenter bir Cumhuriyettir. İsmi de Irak Federal Cumhuriyeti'dir.
- 2- Irak Federal Cumhuriyeti şunlardan oluşmaktadır:
 - a) Arap bölgesi....
 - b) Kürdistan bölgesi; Dohuk, Erbil, Kerkük, Süleymaniye kentleri, Musul kentine bağlı olan Telahfer, Seyhan ve Sincar ilçeleri, Basika, Kus ve Eski Kelek kasabaları, Diyala kentine bağlı olan Hanekin ve Mendeli

¹⁴⁶ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 373

¹⁴⁷ ŞİMŞİR, a.g.e. s. 405.

ilçeleri de 1968'den önce çizilen sınırları kapsar. Kürtlerin yoğunlaştığı diğer bölgeleri de kapsıyor...

4- Irak, Kürtler ve Araplar olmak üzere iki asli halktan oluşmaktadır...

5- Arapça ve Kürtçe dilleri resmi dildir. Arap bölgesinde Arapça dili, Kürdistan bölgesinde Kürtçe dili resmi dildir.

6- Cumhurbaşkanı iki bölgeden birinden seçilirse başbakan diğer bölgeden seçilir. (Cumhurbaşkanı Arapsa, Başbakan Kürt olur.)

7- Peşmerge gücü ve teşkilatı Kürdistan bölgesinin silahlı gücündendir.

8- a) Zorla göç ettirme ile ilgili geçmiş hükümet tarafından verilen kararlar yürürlükten kaldırılmıştır, c) Bölgedeki nüfus değişimlerinin durdurulması, Kürt vatandaşlarının da Kerkük, Mahmur, Sincar, Zimmar, Seyhan, Hanekin, Mendeli bölgelerine geri dönmesi. Eski Irak rejimi tarafından da o bölgelere getirilen Arap vatandaşlarının Kürdistan bölgesinin dışına çıkarılması, d) Yukarıda verilen fıkra göç eden Türkmen, Asuri ve Kildani vatandaşlarını da kapsıyor...

9- Anayasada güvence altına alınan Irak Federal Cumhuriyeti'nin yetkileri, her iki bölgenin sorumluluklarının onayı olmadan değiştirilemez. Aksi takdirde Kürdistan bölgesinin halkı kendi kaderini kendisi belirler.¹⁴⁸

H- Irak'ta Federal Yapılanmaya Gidiş

Suriye Devlet Başkanı **Beşar Esad** 6 Ocak'ta Türkiye'ye geldi ve Kürt önerisine Suriye'nin karşı olduğunu açıkladı. 10 Ocakta Dışişleri Bakanı **Abdullah Gül**, İran'a resmi bir ziyaret yaptı ve İran Dışişleri Bakanı **Kemal**

¹⁴⁸ Anayasa taslağının öteki maddeleri için bkz. **Milliyet**, 25 Aralık, 2003.

Harrazi, İran'ın da Kürt emellerine karşı olduğunu açıkladı. "Irak'ın toprak bütünlüğü korunmalı. Etnik ve dini modele karşıyız" dedi. Yani Irak'ta ırk temeline dayalı bir bölünmeye karşı Türkiye-İran-Suriye bloku oluştu. 13-14 Ocak günleri, Irak Geçici Yönetim Konseyi üyesi Şii lider Ayetullah **Abdülaziz El Hekim** de Türkiye'yi ziyaret ediyordu ve Iraklı Şiilerin de etnik bir bölünmeye karşı oldukları biliniyordu.¹⁴⁹

Bu gelişmeler ortasında ABD'nin Irak'taki sivil yöneticisi **Paul Bremer**, 10 Ocak günü, Irak'ta en iyi yönetimin federasyon olacağı yolunda bir açıklama yaptı. Aynı gün, Irak Geçici Hükümet Konseyi dönem Başkanı Adnan Paçacı da konseyin federal sistemden yana olduğunu açıkladı.¹⁵⁰ Hem Amerikalı yetkili, hem Irak Hükümet Konseyi 'federasyon' dediğine göre, bu iş artık bitmiştir, denilebilir miydi? İçerde Türkmenlerin, dışarı da Türkiye, İran ve Suriye'nin tepkileri boşuna mıydı artık?¹⁵¹

Paul Bremer, bu tepkileri de hepten göz ardı etmemiş gibi görüyordu. Önce, "**Kerkük'ün statüsünü seçilmiş Iraklılar belirlemelidir**" diyor; yani Kerkük sorununu şimdilik askıya alıyordu. Irak'ta seçimlerin 2005 yılında yapılması öngörüldüğüne göre, o zamana kadar Kerkük'ün statüsü askıda kalacak demektir. Irak'ta federasyon kurulacak, ama Kerkük'ün Kürt bölgesine dahil olup olmayacağına daha sonra 'seçilmiş Iraklılar' tarafından karar verilecekti. Bremer'in bu açıklamasının, öncelikle Türkmenleri ve Türkiye'yi yatıştırmaya yönelik olduğu söylenebilir.¹⁵²

I- Irak Geçici Anayasa Taslağı

Şubat 2004'te '**Geçici Dönemde Irak Devleti Yönetim Yasası**' adıyla yeni bir Irak geçici anayasa taslağı resmen Irak Geçici Hükümet Konseyi'ne (GHK) sunuldu. GHK üyesi ve eski Irak Dışişleri Bakanlarından **Adnan**

¹⁴⁹ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 453

¹⁵⁰ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 453

¹⁵¹ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 455

¹⁵² ŞİMŞİR, a.g.e, s. 460

Paçacı tarafından hazırlatıldığı bildirilen bu geçici anayasa taslağı, Irak'ta Araplar ve Kürtlerin oluşturduğu bir federal devlet öngördü ve Türkmenleri saf dışı bıraktı.

28 Şubat 2004 tarihine kadar işgal yönetimine sunularak yürürlüğe konması istenen 70 maddelik geçici anayasa taslağının kritik hükümleri şöyledir:¹⁵³

- ❖ Irak, federal bir Cumhuriyettir. Egemenlik, merkezi hükümet ile bölgeler (Kürdistan), iller ve belediyeler arasında paylaşılır.
- ❖ Musul, Dahok, Erbil, Kerkük, Süleymaniye ve Diyala illerinin sınırlarından geçen eski yeşil hattı içine alan Kürdistan Bölgesi ye hükümeti kabul edilir.
- ❖ Kerkük ve Erbil şehirlerinin idari sınırları 1968 yılından önceki haline getirilir.
- ❖ Kerkük gibi ihtilafı şehirlerin akıbeti genel sayımdan sonra belirlenir. Çoğunluğu Kürt olarak tespit edilen il, ilçe ve kasabalar Kürdistan bölgesine kalır.
- ❖ Arapça, ülkede resmi dildir. Kürtçe ise, Kürdistan bölgesinin resmi dilidir. Arapça ve Kürtçe ülkenin iki resmi dilidir. Diğer Iraklılar ise kendi dillerinde eğitim görebileceklerdir.
- ❖ Irak halkı iki temel milliyetten, Arap ve Kürtlerden oluşur.

Türkmenler, Asuriler ve Keldaniler diğer milletleri oluşturur.

¹⁵³ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 492-493.

Irak'ta Arap-Kürt Federasyonu Kuran Geçici Yönetim Yasasının Kabulü

Irak Geçici Hükümet Konseyi (GHK), 1 Mart 2004 günü ('Irak'ın 'geçici anayasasını kabul etti. Bu temel belge aslında **'Geçici Yönetim Yasası'** adını taşıyor; ama bir geçici anayasa yerine geçecek, bir yıl kadar Irak'ta uygulanacak ve ondan sonra yerini kalıcı anayasaya bırakacaktır.¹⁵⁴

Geçici Yönetim Yasası, Amerikan işgal kuvvetleri tarafından hazırlandı; incelenmesi için Geçici Hükümet Konseyi'nin (GHK) önüne kondu ve bunun en geç 28 Şubat 2004 tarihine kadar kabul edilmesi istendi. GHK'nin Arap ve Kürt üyeleri metni uzun uzun tartıştı; fakat verilen süre içinde tartışmaların sona ermeyeceği anlaşılınca, Amerikan işgal yönetiminin devreye girip bastırması ile 63 maddelik Geçici Yönetim Yasası, GHK tarafından kabul edildi.¹⁵⁵

Şii, Sünni, Arap, Kürt gibi gruplardan oluşan GHK'nde her kafadan bir ses çıktı. Özellikle federal sistem içinde bölgesel özerklik konusu ile yeni düzende İslam'ın rolü konulan uzun tartışmalara neden oldu. Yirmi beş üyeli Geçici Hükümet Konseyi'nde sadece bir tek Türkmen üye vardır: **Bayan Songül Çabuk**.

Yeni anayasa ile en kârlı çıkanlar Kürtler oldu. Sırtlarını ABD'ye dayayan Kürtler, çok aşırı taleplerle pazarlığa başladılar. Örneğin “Kerkük'ün 'Kürt kimliği'nin tanınmasını, Kuzey Irak'ta çok geniş bir 'Kürt' bölgesi, Kerkük petroleri üzerinde geniş kontrol hakkı, peşmergeleri bir 'Kürt ordusu'na dönüştürme” gibi taleplerle ortaya çıktılar. Kürtlerin çok aşırı talepleri ABD tarafından biraz frenlendi. Belli ki bu frenleme aslında Kürtleri korumak içindi. ABD belki bir ölçüde Türkiye'nin kaygılarını da yatıştırmak istedi.¹⁵⁶

¹⁵⁴ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 504

¹⁵⁵ ŞİMŞİR, a.g.e. s. 505.

¹⁵⁶ ŞİMŞİR, a.g.e. s. 508

ABD'nin eseri olan Irak'taki yeni düzen, bir Arap-Kürt federasyonu biçiminde ortaya çıktı. Irak, Araplar ve Kürtlerden oluşan bir federal devlet biçimine dönüştü. Arapçanın yanı sıra Kürtçe de devletin resmi dili olarak kabul edildi. Kuzey Irak'ta bir Kürt bölgesi kuruldu. Bu bölgenin Kürt kimliği tanındı. Silahlı peşmergeler dağıtılmadı ve bunların bir milis gücü olarak ayakta kalmaları sağlandı.¹⁵⁷

Başından beri Türkmenlere karşı ayrımcılık uygulamış ve Geçici Hükümet Konseyi'nde sadece bir tek Türkmen üyeye yer vermiş olan ABD, bu 'Geçici Yönetim Yasası'nda da Türkmenleri hepten yok saydı! Türkmenler, Arap-Kürt federasyonunun Kürt bölgesinde veya Arap bölgesinde sadece 'azınlık statüsünde' olacak, kültürel varlıklarını sürdürebilecek, kendi dillerinde eğitim görebilecekler. Bunun ötesinde herhangi bir hakka sahip olamayacak, Irak'ın asli unsuru, kurucu unsuru sayılmayacaklar.

İ- Geçici Irak Anayasasının (Yönetim Yasasının) İmzalanması

Irak Geçici Yönetim Konseyi (GYK), Şiilerin itirazları nedeniyle imzalanması iki kez ertelen geçici Irak Anayasası'nı, değişiklik yapılmadan 8 Mart günü oybirliğiyle kabul etti. Sevinç şenlikleri ve taşkınlıklar yapan Kürtler, Kerkük'te Arap ve Türkmenlere saldırdılar; olaylarda ikisi Türkmen, biri Arap 3 kişi öldü 20 kişi yaralandı.¹⁵⁸

Bağdat'ta ABD'nin sivil yöneticisi **Paul Bremer**'in başkanlığında toplanan 25 konsey üyesi, konuşmaların ardından Geçici Yönetim Yasası metnini törenle imzaladılar. Bremer, "Irak'ı parlak bir geleceğin beklediğini" belirtti. Konsey Başkanı **Muhammed Bahr ül Ulûm**, konsey üyeleri **Mesut**

¹⁵⁷ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 506

¹⁵⁸ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 506

Barzani ve Adnan Paçacı, "geçici anayasanın tarihi bir belge olduğunu ve Irak için dönüm noktası oluşturduğunu" söylediler.¹⁵⁹

Konseyn 5 Şii üyesinin, azınlıkların kalıcı bir anayasayı veto gücü ve başkanlığın dönüşümüne ilişkin çekinceleri bulunuyordu anayasa metninde Kürtlere 'ayrıcalık' tanındığını belirterek imzaya itiraz eden Şiiler, ABD'nin baskısıyla çekincelerini çekti. Şii yetkili **Abdül Adil Mehdi**, hâlâ çekinceleri bulunduğunu, ancak değişiklikleri daha sonra yapacaklarını söyledi. Şiilerin en etkili dini lideri Ayetullah **Ali El Sistani**, yazılı açıklamasında, geçici anayasanın Irak'ın kalıcı anayasasına ulaşmak konusunda bazı engeller ortaya koyduğunu belirterek "*Geçiş dönemi için hazırlanan herhangi bir yasa, seçilmiş ulusal bir meclisin onayını almadığı sürece meşru değildir*" dedi.¹⁶⁰

60 maddeden oluşan anayasada, İslam'ın, "devletin resmi dini ve yasamanın temeli değil, kaynağı" olduğu ifade ediliyor. Ülkenin tek bir başkan, iki de yardımcısı tarafından yönetileceği, başkanın başkanlık sistemi ya da parlamenter rejime göre seçileceği kaydedildi. Kürtler, ileride Kerkük'ün Kürt kontrolüne geçmesini sağlayacak ayrıcalıklar elde ederken, anayasa Şiileri ve Kürtleri ön plana çıkarıyor, yönetimin eski sahibi Sünni Araplar ise geri planda kalıyor. Tartışmalı '**federalizm**' konusundaysa "Kürdistan özerk statüsünü koruyor. Diğer bölgeler, seçimle hükümet kurulana kadar yerel yönetim oluşturabilecek" görüşüne yer verildi. Ülkenin resmi dili Arapça ve Kürtçe olacak. Keldani Süryanileri ve Türkmenler, okullarında kendi dillerini kullanacaklar.¹⁶¹

¹⁵⁹ ŞİMŞİR, a.g.e, s. 517.

¹⁶⁰ www.kerkukfeneri.com, 10.03.2004

¹⁶¹ ŞİMŞİR, a.g.e. , s. 518

SONUÇ

Irak'taki Türkmen toplumu, 80 kusur yıldır darbe üstüne darbe yemiş, ama ayakta kalmayı başarmıştı; son bir buçuk yılda ise tarihinin en nazik dönemine girmiştir: anayasadan dışlanmış, hak ve hukuktan mahrum bırakılmıştır ve şimdi, toptan yutulmak tehdidiyle karşı karşıyadır. Irak'ın kuzeyinde bir 'Kürdistan' bölgesi kuruluyor; Türkmen bölgesi ise yok sayılıyor ve Kürdistan'ın bir parçası gibi görülüyor. Bin yıllık Türkmen yurdu 'Kürdistan'a terk ediliyor. Kerkük, şimdilik askıdadır, birkaç yıl sonra orası da Kürtlere teslim edilmek ve Türkmen sayfası kapatılmak isteniyor. Türkmen toplumuna iki seçenek kalıyor: 1) ya Kürt yönetimi altına girmeye ve eriyip gitmeye razı olacaktır; 2) ya da Kürt yönetimini reddedip ayrı bir Türkmen bölgesi kurulması için çalışılacaktır.

Eminiz ki, Kürt yönetimi altında Türkmen'e hayat yoktur. Çünkü: Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir. Kürt grupların söylemleri ve eylemleri ortadadır. Türkmen bölgesine peşmerge'nin gelişi Türkmenlerin bitişi olacaktır. "Kırk katır mı, kırk satır mı" hesabı, Türkmen toplumu zaman içinde kökünden sökülüp dağıtılacak; ezilecek, kırılacak ve temizlenip bitirilecektir; orada ayakta kalabilenler de Kürtleşip gidecektir. **Barzani** ve **Talabani**, **Saddam Hüseyin**'i aratacaktır. Türkmen, yağmurdan kaçarken doluya yakalanmaktadır.

Görünen köy kılavuz istemez. Türkmenleri yarın neler beklediğini anlamak için sadece son bir buçuk yılı anımsamak bile yeter. Silahsız Türkmen toplumu, üst üste silahlı Kürtlerin saldırısına uğrayıp durmaktadır. Kürt peşmerge, 9-10 Nisan 2003'te Kerkük'ü bastı; o zamandan beri Türkmenlere karşı tam beş defa kanlı saldırı düzenledi: 22-23 Ağustos, 31 Aralık 2003: 1 Ocak 29 Şubat ve 8 Mart 2004 saldırıları. Ortalama iki ayda bir saldırı. Bunlar, kör terör saldırıları değildir; Iraklı direnişçilerin yabancı işgal birliklerine saldırılarına da benzemez. Peşmerge Türkmenlere saldırılan, ırkçı saldırılardır; Türkmen soyunu hedef almaktadır ve yarın neler olabileceğinin de birer işareti göstergesidir. Asıl düşündürücü olan budur.

Türk Hükümeti, Bağdat'a da, Washington'a da açıkça şunu anlatabilir: Irak'ta, Türkmenlere tam eşitlik sağlamayan bir düzenlemeyi Türkiye tanımayacak; bu haksızlığın giderilmesini, düzeltilmesini talep edecektir ve bu haklı talebinden hiç vazgeçmeyecektir. Türkmenlerin ikinci sınıf Irak vatandaşı durumuna düşürülmesini ve Kürt yönetimine terk edilmesini ne Türkiye kabul edebilir, ne de Türkmenler, Böylesine büyük bir haksızlık demokrasiye de, insan haklarına da aykırıdır, Türk hükümeti, bu haksızlığı Türk kamuoyuna anlatamaz, izah edemez ve kabul ettiremez.

Türkmenler kendilerine yapılan büyük haksızlığı kabul edemez, ikinci sınıf vatandaş durumuna itilmeyi sineye çekemezler; bin yıldır üzerinde yaşadıkları yurtlarını 'Kürdistan'a terk etmeyi ve Kürt yönetimi altına girmeyi reddediyorlar ve reddedeceklerdir. Türkmenler, bıçak kemiğe dayandı diye düşünmeye başlamışlardır. Bu kadarı da artık çekilmez, başka çaremiz de kalmadı diye direnişe geçerlerse Türkiye onları önleyemeyecektir, Türkiye'ye rağmen orada istenmeyen gelişmeler olursa, Irak'ta çok arzu edilen huzur ve sükûn da gelemes."

Bu gibi mesajlardan ve tavırlardan olumlu bir sonuç çıkmazsa, Türkiye, Türkmen milli direnişine tam destek verebilir; çünkü Türkmenlerin Kürtlerle eşit duruma gelmesi ve Kerkük'te bir Türkmen bölgesi kurulması, Türkiye'nin güvenliği bakımından da önem taşımaktadır. Türkmen sorunu, bir bakıma Türkiye'nin güvenlik sorunudur. Türkmenler ve Türkmen bölgesi, Irak'ın kuzeyinde Kürt grupların azgınlığını az çok dengeleyecektir.

Türkiye devreye girse de girmese de Türkmenler herhalde mücadeleyi sürdürecektir. Çünkü bu onların milli davasıdır; var olma davasıdır. Milli davaların nasıl kazanılacağını da yakın tarihimiz göstermektedir. Mücadele Türkmenlerin milli mücadelesidir; bütün başarı da onlara ait olacaktır.

Evet, Irak Türkmen toplumu, dost düşman önünde tarihi bir sınav vermektedir.

KAYNAKÇA

AKARSALAN, Mediha, **Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası Ve Atatürk**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1995.

AKSİN, Aptülahat, **“Atatürk’ün İlkeleri Ve Diplomasisi”**, 2.Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966.

ARMOĞLU, Fahir, **“20.Yüzyıl Siyasi Tarihi”**, G.I İş Bankası Yayınları, **Siyasi Tarih (1789 -1960)** , Ankara 1970.

ARMAOĞLU, Fahir, **“Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika Belleten”** C.L.V, Ağustos 1991.

ATEŞ, Toktamış, **“Türk Devrim Tarihi”**, Remzi Kitabevi, İstanbul , 1982.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **“Nutuk”**, CI, CII, CIII, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1981.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **“Tek Adam (1919 - 1922),’** CII, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **“Türkiye Devletinin Dış Siyaseti”**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1938.

BELEN, Fahri, **“Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi”**,İstanbul Yayınevi, Ankara, 1964, XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 1973.

BIYIKOĞLU, Tevfik, **“Mondros Mütareke Antlaşması”**, V. Türk Tarihi Kongresi Zabıtları, Ankara, 1967.

BIYIKOĞLU, Tevfik, **“Mondros Mütareke Antlaşması”**, VI. Türk Tarihi Kongresi Zabıtları, Ankara, 1976.

CEBESÖY, Ali Fuat, **General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıralar**, 1.Kısım, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1957.

CEMİL, Mehmet, **“Lozan”**, Türk Tarih Kurumu, C.I, İstanbul, 1933.

ÇANDAROĞLU, Gülçin, **“Türk Dünyasında Irak Türkleri”**, Irak Türkleri Kültür Ve Yardımlaşma Cemiyeti, No:3, İstanbul, 1971.

ÇAY, Abdulhaluk, **“Her Yönüyle Kürt Dosyası”**, Seçil Kitabevi, Ankara, 1993.

DEMİR, Bülent, **“Musul Kerkük Olayı Ve Osmanlı Devleti'nde Kuveyt Sorunu”**,Seçkin Kitabevi, İstanbul, 1995.

DOCKRİLL, Michael, **“Lozan Konferansı Ve İngiltere”**, AKÖZLER Mehmet, 70 Yılında Lozan Barış Andlaşması, Seminer, 1993. 1.Basım, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

FATUHUALLAH, Cercis **“Kürt Hikayesi”**, Bağdat Yayınevi, Bağdat, 2004.

HÜSEYİN, Fazıl **“Musul Problemi”**, Bağdat Yayınevi, Bağdat 2004.

EROĞLU, Hamza, **“Türk İnkılap Tarihi”**, Türk Tarih Kurumu, İstanbul,1982.

Hırmızı, **ERSHAD, The Turkman And Iraqi Homeland**, Kerkük vakfı, İstanbul, 2003.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, Harp Tarihi Dairesi, **“Türk İstiklal Harbi”**, Mondros Mütarekesi ve Tatdikatı, C.I, Ankara, 1962.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **“Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi”**, C.II. Ankara, 1962.

GENELKURMAY Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Başkanlığı, **“İran- Irak Cephesi”** (1914-1918), Ankara, 1974,

İNÖNÜ, İsmet, **“İstiklal Savaşı Ve Lozan”**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Araştırma Yüksek Kurumu, Ankara, 1993.

İNÖNÜ, İsmet, **“Hatıralar”**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

KARAL, Enver Ziya, **“Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları, Yeni Türkiye”**, Savaş Yayınları, İstanbul, 1959.

KENT, Marian, **Oil And Empire, British Policgand Mesopotamın Oil (1900- 1920)**, London 1926.

KERKÜK, İzzettin, **Haşim Nahit Erbil Ve Irak Türkleri**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2004.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Beta Basımevi, Ankara, 1978

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1995.

KÖPRÜLÜ, Cemal, **“Kurtuluş Savaş İle İlgili İngiliz Belgeleri”**, Türk Dil Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

La Question De Mossoul De La **Signaturedu Traite D'armistace De Moudros**, İstanbul 1925. MELEK, Kemal, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, İstanbul, 1983.

MERAY, Seha L., **“Lozan Barış Konferansı”**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, Tutanaklar, Belgeler, Ankara, 1969.

MELEK, Kemal, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890 – 1926**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983

NUR'UN, Rıza, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991

Musul - Kerkük. İle İlgili Arşiv Belgeler, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993.

ÖKE, Mim Kemal, **“Musul Meselesi Kronolojisi”**, Doğuş Kitabevi, İstanbul, 1987.

ÖKE, Mim Kemal, **“Kerkük Musul Dosyası”**, Doğuş Kitabevi, İstanbul, 1991.

T.B.M.M Zabıt Cerideleri, (1. Ve 2. Meclis), Türkiye İş Bankası Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara, 1984.

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları (1922-1923), C.3, Türkiye İş Bankası Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara, 1985.

SOYSAL, İsmail, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980

SOYSAL, İsmail, **(Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları. 1920 – 1995)**, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1983

SAATÇİ, Subhi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1996.

ŞİMŞİR, Bilal N., **(Atatürk ile Yazışmalar I, 1920 – 1923)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Türk – Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004.

ŞİMŞİR, Bilal N., (**İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu. 1924 – 1938**), Türk Tarih Kurumu.Şeyh Sait, **Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.

TANSEL, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.I, Seçil Kitabevi, Ankara, 1973.

The Political Statement Of The Irak Opposition Conference In London 14- December- 2002.

T.C Bağdat Elçiliğinden Dışışleri Bakanlığı'na Tel, 12- 02- 1963.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1995.

Ulusal Kurtuluş Savaşında Türk Dış Politikası, **“Türk Dış Politikasında Sorunlar”**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul, 1989.

YILMAZ, Durmuş, **Misak-i Milli’ye Göre Musul**, Remzi Kitabevi, Konya, 1995.

YAKUBOĞLU, Enver, **“Irak Türkleri”**, Seçkin Kitabevi, İstanbul, 1976.

İNTERNET KAYNAKLARI

www.kerkuk.net, 15.10.2003 – 18.02.2004

www.kerkukfeneri.com, 20.12.2003

www.worldcourts.com, 12.03.2003

www.mmob.org.tr, 12.03.2003

www.wikipedia.org.tr, 12.03.2003

www.belgenet.com, 12.03.2003

www.uludagsozluk.com, 22.03.2003

EKLER

Kuruluş: Uluslararası Daimi Adalet Divanı

Türü: İstişari Görüş

Konu Başlığı: *Lausanne Antlaşması'nın 3'üncü maddesinin 2'nei bendi*
(Türkiye

ile Irak arasındaki sınır).

Talebi yapan taraf: Cemiyet Konseyi (Council of League)

Taraf (taraflar): Türkiye ile Irak (İngiltere)

Tarih: 21 Kasım 1925

Başlangıç Tarihi: 19 Eylül 1925

Oturum: Dokuzuncu (Olağanüstü) Oturum

Genel Liste No.: 17

No. (türüne göre): 12 No.lu İstişari Görüş

Kabul Edilen Dil: Fransızca

Dosyada Yer alan Dil: Yalnızca İngilizce

Bağlantı:¹

Resmi Yayın : Uluslararası Daimi Adalet Divanı Yayınları

Seri B. - No. 12; Bir araya Getirilmiş İstişari Görüşler

A.W. Sijthoff' s Yayınevi, Leyden, 1933

İktibas : PC1J, Ser. B., No.12, 1925

Resmi Yayında Kullanılan Dil: Fransızca ve İngilizce

İçerik:	dosyada	orijinal metinde
İstişari Görüş	sayfa 01-27	sayfa [05-33]
Ek _____	sayfa 28-30	sayfa [34-35]

<http://www.worldcourts.com.index/eng/terms.htm>²

¹ http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1925.11.21_lausanne/03.03.2007

² <http://www.worldcourts.com.index/eng/terms.htm>03.03.2007

Bu çerçevede, diğer hususların yanı sıra aşağıdakileri de kabul ettiğinizi belirtmiş olacaksınız:

- bu dokümanı yalnızca kişisel (ticari olmayan) ve/veya eğitime yönelik amaçlarla kullanacağınızı;
- bu dokümanın hiçbir yerini hiçbir şekilde değiştirmeyeceğinizi;
- bu dokümanı hiçbir şekilde ve hiçbir amaçla (eğitime yönelik ve kişisel amaçlar dahil olmak üzere) başka bir internet kullanıcısının da yararlanmasını sağlamak için internet sunucusuna yüklemeyeceğinizi, ya da bu dokümanı sizin adınıza olsun veya olmasın ya da sizin izninizle olsun veya olmasın internet sunucusuna yükleme yahut herhangi bir şekilde ve herhangi bir amaçla (eğitime yönelik ve kişisel amaçlar dahil olmak üzere) başka internet kullanıcılarına da ulaştırma olasılığı bulunan diğer kişilere vermeyeceğinizi.

Herhangi bir hataya meydan vermemek için gereken tüm çaba gösterilmiş ise de, bu dokümandaki bilgilerin doğruluğu konusunda size herhangi bir garanti verilmediğini ve bu konudaki riskleri göze almanız gerektiğini de kabul etmeniz gerekir.

Uluslararası Daimi Adalet Divanı

Hazır bulunanlar:

Huber,	Başkan
Loder,	Eski Başkan,
Weiss,	Başkan Yardımcısı,
Lord Finlay,	
Nyholm,	
Altamira,	Yargıçlar
Anzilotti,	
Yovanovitch	
Beichmann,	
Negulesco.	

19 Eylül 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti, aşağıdaki kararı kabul etmiştir:

"Lausanne Antlaşmasının 3'üncü maddesi 2'nci bendinin uygulanması sonucu Irak ile Türkiye arasında belirlenen sınıra ilişkin sorunu ele alan Milletler Cemiyeti Konseyi, kanunun belli noktalarına açıklık getirmek amacı ile, Uluslararası Daimi Adalet Divanından aşağıdaki sorular hakkındaki istişari görüşlerini almaya karar vermiştir:

"1) Lausanne Antlaşmasının 3'üncü maddesi 2'nci bendine bağlı olarak Konsey tarafından alınmış olan kararın niteliği nedir - bu bir hakem kararı mıdır, bir tavsiye midir, yoksa yalnızca bir arabuluculuk faaliyeti midir?

"2) Bu kararın oy birliği ile mi alınması gereklidir, yoksa çoğunluk kararı ile alınmış olması yeterli midir?

İlgili tarafların temsilcileri de oylamaya katılabilirler mi?

"Daimi Divan'dan, yukarıdaki soruları mümkünse olağanüstü bir oturumda ele alması rica edilmektedir"

"Konsey, İngiliz ve Türk Hükümetlerinden de, konu ile ilgili her türlü bilgi ve belgeyi Divan'a temin etmeye hazır bulunmalarını rica etmektedir. Konsey ayrıca, Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorununun incelendiği Konsey toplantısı tutanaklarını da Divan'a sunmakla onur duymaktadır.

"Genel Sekreter, tüm ilgili belgeler ile birlikte söz konusu inceleme talebini Divan'a iletmek, konu ile ilgili olarak Konsey tarafından yapılmış bulunan uygulamaları Divan'a izah etmek, konunun incelenmesi sırasında gerekli her türlü desteği sağlamak ve gerekli olduğu takdirde Divan önünde temsil edilebilmesini sağlayacak hazırlıkları yapmak hususlarında yetkili kılınmıştır."

Alınan bu karara bağlı olarak, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri 23 Eylül 1925 tarihinde Divan'a, aşağıdaki hususlar dahilinde de yapılması istenen inceleme talebini iletmıştır:

"Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri,

"19 Eylül 1925 tarihli Konsey Kararına bağlı olarak ve Konsey tarafından verilmiş olan yetkiye dayanarak,

"Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na, 19 Eylül 1925 tarihli Karar ile ilgili olarak Divan'a iletilen sorunlar konusunda Konsey'e bir istişari görüş bildirmesi için Sözleşmenin 14'üncü maddesine uygun olarak bir başvuruda bulunma onurunu taşımaktadır.

"Genel sekreter, Divan'a bu meseleyi incelemesi sırasında ihtiyaç duyabileceği her türlü desteği sunmaya ve gerektiği takdirde Divan önünde temsil edilebilmesini sağlayacak düzenlemeleri yapmaya hazırdır."

Divan Kurallarının 73'üncü Maddesine uygun olarak, iletilen talep Milletler Cemiyeti üyelerine, Sözleşmenin Ekinde adı geçen ülkelere ve Türkiye'ye bildirilmiştir. Aynı zamanda Milletler Cemiyeti üyelerine, ortaya konulan soruların özelliği ve Sözleşmenin yorumu ile ilgili muhtemel bağlantıları da dikkate alınarak, ele alınacak meselelere ışık tutabileceği düşünülen herhangi bir bilgiyi iletmek üzere yapacakları başvuruların da Divan tarafından hiç şüphesiz memnuniyetle kabul edileceği bildirilmiştir. İngiltere'ye ve Türkiye'ye yapılan bildirimler, Divan Kurallarında yer alan ve Divan'a istişari görüşünü almak üzere yapılan bir başvuru hakkında, başvuru konusu ile ilgili bilgi temin edebilmesi olası görülen hükümetlerin de haberdar kılınacaklarını belirten ilkeye uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

Milletler Cemiyeti Konseyinin, Divan'dan yukarıda belirtilen meseleleri mümkün olduğu takdirde olağanüstü bir oturumda ele almasını talep etmesi ve 7 Aralık 1925 tarihinde yapılacak olan kendisinin bundan sonraki ilk oturumunda meselenin incelenmesine başlanmak üzere belli hır tarihe kadar Divanın görüşlerini almaktan memnuniyet duyacağını belirtmesi üzerine Divan Başkanı, Divan Tüzüğü'nün 23'üncü Maddesi kapsamında kendisine verilmiş olan yetkilere dayanarak, Divanı 22 Ekim 1925 tarihinden başlamak üzere bir olağanüstü oturuma çağırmaya karar vermiştir.

Yukarıda sözü edilen bildirimin kendisine yapılmasının ardından Türk Dışişleri Bakanı, Divan Kayıt Memurluğuna 8 Ekim tarihini taşıyan aşağıdaki telgrafi göndermiştir.

"26 Eylül tarihli telgrafınızı alma onuruna nail oldum. Türk Hükümeti, bundan önce çeşitli vesilelerle belirtmiş olduğu üzere Uluslararası Adalet Divanı'na büyük değer vermekle ve saygı göstermekle birlikte, Milletler Cemiyeti'nin 19 Eylül tarihini taşıyan Talebinde sözü edilen ve haklarında Divanın istişari görüşünün sorulduğu meselelerin tamamen siyasi bir nitelik taşıdığı ve dolayısı ile hukuki bir yorumlamaya tabi olamayacağı kanaatindedir. Lausanne Antlaşması'nın 3'üncü Maddesinin nihai metni

kapsamında Musul Anlaşmazlığı ile ilgili olarak Konsey'e verilmiş olan yetkiler ve müteveffa Lord Curzon'ın söz konusu maddenin Türkiye tarafından kabul edilmesini sağlayan beyanları, bir tahkim olasılığını tamamen ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, Konseyin yukarıda sözü edilen 3'üncü Madde kapsamında sahip olduğu yetkilerin niteliği hakkında Divan'ın istişari görüşünü alma ihtiyacını hissetmiş olması da, hükümetimin görüşlerinin doğruluğunu ortaya koymaktadır. İngiliz temsilcinin Konsey önünde yaptığı konuşmada, Hükümetinin bu konuda daha önceki taahhütlerinin artık geçerli olamayacağını beyan etmesi ile resmen ortaya konulmuş olan niyet, meseleyi hiçbir şüpheye meydan vermeyecek şekilde çözümlenmektedir. Hükümetimin de Konsey tarafından iletilen Talep ve bunu yapmaya yetkisinin olup olmadığı konusundaki görüşlerini açık ve yeterli şekilde izah etmiş bulunduğu Divanın dikkatini çekmeyi bir görev addetmekteyim. Hükümetim ayrıca, Konseyin konu hakkındaki görüşlerini zaten ortaya koymuş bulunduğu göre, yukarıda sözü edilen talebin görüşüleceği olağanüstü Divan oturumunda temsil edilmesine de gerek olmadığı görüşündedir. Sizden, yukarıda belirtilen hususlar hakkında Divanı bilgilendirmenizi rica ederim. - TEVFİK RÜŞTÜ Türkiye Dışişleri Bakanı."

Buna karşılık, Majesteleri İngiltere Kralının Hükümeti ise, 21 Ekim tarihinde Divan Kayıt Memurluğuna "Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorunu" ile ilgili bir "Dilekçe" iletmiştir. Ayrıca Divan, 26 ve 27 Ekim tarihlerindeki oturumlarında, İngiliz Hükümetinin temsilcisi olarak sözlü bilgiler ileten Başsavcı Sir Douglas Hogg'u da dinlemiştir.

Konu ile doğrudan ilgisi bulunan iki hükümet ayrıca Divana. Lausanne ve İstanbul Konferanslarına ilişkin resmi yazı ve belgelerin tamamı ile sözde Musul sorunu ile ilgili olarak derledikleri belgeleri de göndermişlerdir. Son olarak ta Türk Hükümeti, yukarıda yer verilmiş olan telgrafta belirtilen çekincelere bağlı kalarak,

Divanın oturumlar öncesinde sormayı uygun gördüğü birtakım sorulan cevaplandırma nezaketini göstermiştir.

İlgili taraflarca sunulan delillere ilave olarak, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri tarafından Konseyin yaptığı inceleme talebi ile birlikte gönderilmiş olan dosya ve ayrıca Genel Sekreterin Divandan gelen istek üzerine sağlamış bulunduğu birtakım ilave belge ve bilgiler de Divanın elinde hazır bulunmuştur.³

I.

Divanın ilk etapta, Milletler Cemiyeti Konseyini İnceleme Talebinde belirtilen meseleler hakkında istişari görüş istemeye yönelten nedenleri ortaya koyması gerekmektedir.

1914-1918 savaşı sırasında veya bu savaşın bir sonucu olarak, İngiliz kuvvetleri Türk vilayetleri olan Bağdat ve Basra'yı ve bunun yanı sıra Musul vilayetinin büyük bölümünü işgal etmişler ve sonuçta İngiltere buralarda sivil bir yönetim kurmuştur. 1920 yılında Yüksek Konsey, Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün 22'nci Maddesinde öngörülen manda taksimini yaptığıında, İngiltere diğer bölgelerin yanı sıra, "Musul'u da içerisine alan Mezopotamya" bölgesinin manda hakkını elde etmiştir. (Sayın Lloyd George tarafından Avam Kamarasında yapılan açıklama, 29 Nisan 1920; bakınız, Hansard Parliamentary Debates⁴

10 Ağustos 1920 tarihinde Sevres'de imzalanan Barış Antlaşmasında Türkiye'nin "Mezopotamya ile" olan sınırı şu şekilde belirlenmiştir:

³ Ek'teki listeye bakınız.

⁴ Hansard Parlamento Görüşmeleri, 1920, Vol. 128, pp. s. 1469-1470.

"(3) Mezopotamya ile:

"Oradan genel olarak doğu yönünde ilerleyerek Musul vilayetinin kuzey sınırında seçilecek bir noktaya kadar,

"yer üzerinde sabitlenecek bir hat;

"oradan doğuya doğru Türkiye ile İran arasındaki sınıra kadar"

"buna karşılık Musul vilayetinin kuzey sınırı, Amadiya'nın güneyinden geçecek şekilde değiştirilecektir.

Ancak bu Antlaşma hiçbir zaman onaylanmamıştır.

1922'de Türkiye'de gerçekleşen olayların sonucunda Güçler, bu ülke ile yeni görüşmeler başlatmışlardır. 20 Kasım 1922 tarihinde Lausanne'da başlatılan görüşmeler, 24 Temmuz 1923 tarihinde Barış Antlaşmasının imzalanması ile sona ermiş; söz konusu Antlaşma 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmiştir. Yapılan görüşmeler sırasında, diğer çeşitli konuların yanı sıra, Türkiye ile Irak ("Mezopotamya" yerine kullanılmaya başlanan isim) arasındaki sınır konusu da yeniden gündeme gelmiştir.

23 Ocak 1924 tarihinde Lord Curzon, Bölgesel ve Askeri Komisyonun bir genel kurul toplantısı sırasında yaptığı konuşmada "Barış Antlaşmasında maddeler halinde belirlenmesine ihtiyaç duyulan meseleler arasında, Asya'daki Türk Dominyonlarının güney sınırının belirlenmesi vardır." Bu sözlerle, Türk Dominyonları (hakimiyet bölgeleri) ile Suriye ve Irak arasındaki sınırlar kastedilmektedir. Söz konusu meselenin, Komisyona getirilme nedeni, özel "görüş ve bilgi alışverişinden hiçbir sonuç elde edilememiş olması" idi.

Bunu takip eden görüşmeler sırasında Ekselansları İsmet paşa ve ardından da Lord Curzon kendi hükümetlerinin görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu görüşlerin birbiri ile uyuşmadığı görüldüğünde, Lord Curzon İngiliz hükümeti adına bir öneride bulunarak, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin Milletler Cemiyeti tarafından "yapılacak tarafsız bir inceleme

sonucunda alınacak kararla" çözülmesi konusunu ortaya atmış ve kendi hükümetinin alınacak bu karara uyacağını belirtmiştir. Lord Curzon sözlerinin sonunda, "Türk heyetini resmen bu öneriyi kabule davet etmiştir".

Ancak bir sonraki görüşmede İsmet Paşa, söz konusu öneriyi kabul edemeyeceğini belirterek, "Büyük Millet Meclisi Hükümeti heyetinin, Musul vilayeti gibi büyük ve önemli bir bölgenin kaderinin herhangi bir tahkim kararına bırakılmasına izin veremeyeceğini" ifade etmiştir.

Bunun üzerine Lord Curzon derhal cevap vererek, Türkiye'nin bu öneriyi kabul etmesi durumunda Milletler Cemiyeti Konseyinin nasıl bir prosedür uygulayacağını düşündüğünü anlatmış, fakat Türkiye'nin bu prosedürü reddettiğini söylemiştir. Konu ile doğrudan ilgisi bulunan iki hükümetin farklı yorumlar yükledikleri bu konuşmasında Lord Curzon, diğer hususların yanı sıra, Türkiye'ye öneriyi kabul etmesi durumunda Konseyde tamamen eşit bir muamele gösterileceğini anlatmaya çalışmıştır. Lord Curzon sözlerinin devamında, Türkiye'nin öneriyi reddetmekte ısrarcı olması durumunda kendisinin, hükümeti adına. Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün 11 "inci Maddesine göre "bağımsız hareket etmek" zorunda kalacağını söylemiştir.

İsmet Paşa ise, "Musul sorununun çözümünü tahkim kararına bırakma" önerisini kabul edemeyeceğini tekrarlamıştır. Bunun üzerine Lord Curzon, önceden sözünü etmiş olduğu hareket tarzını "gecikmeksizin" uygulayacağını ifade etmiştir.

Buna uygun olarak, 25 Ocak 1923 tarihinde Lord Curzon Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine hitaben bir mektup yazmış ve bu mektubunda Genel Sekreterden, yakın bir tarihte Paris'te yapılacak olan Konsey oturumunun gündemine "Küçük Asya'daki Türk Dominyonları ile manda yönetimi altındaki Irak toprakları arasındaki sınır anlaşmazlığı konusunun" da eklenmesini rica etmiştir.

Genel Sekreter bu ricayı yerine getirmiş ve Konsey, 30 Ocak 1923 tarihinde gerçekleştirdiği oturumunda konuyu ele almıştır. Bu oturum sırasında Lord Balfour İngiliz Hükümeti adına söz alarak, Lausanne'da Lord Curzon tarafından gündeme getirilmiş fakat başarılı sonuç alınamamış olan "Milletler Cemiyeti'nden sınırın belirlenmesi konusunda aracılık yapmasının rica edilmesi" önerisinin yenilenmesi üzerinde durmuş ve ancak atılacak bu yeni adımdan da sonuç alınamaması halinde, "söz konusu başarısızlığın getireceği tehlikeleri" önlemek açısından ve Milletler Cemiyeti'nin "milletlerin barış ortamının korunması için mantıklı ve etkili görülebilecek herhangi bir tedbiri alabilmesi" için İngiliz hükümetinin "Tüzüğü'nün 11 'inci Maddesine başvurulmasını" isteyeceğini ifade etmiştir.

Lord Balfour bu vesile ile, "sözünü ettiği olasılığın doğması halinde" Tüzüğü'nün 17'nci maddesinin "şüphesiz başvurulabilecek maddelerden birisi olacağını", fakat bu maddenin koşulları kapsamında Türkiye'nin "diğer tüm üyeler ile tam ve mutlak bir eşitliğe sahip bir Milletler Cemiyeti üyesi olarak kabul edileceğini" söylemiştir.

Konsey, Lord Balfour'un sözlerini kaydetmekle yetinmiştir.

Ertesi gün, Ocak ayının 31'inde, Lausanne Konferansı Bölgesel ve Askeri Meseleler Komisyonu yeni bir genel kurul toplantısı (plenum) düzenlemiştir. Bu toplantı sırasında Lord Curzon yalnızca, Irak konusundaki "anlaşmazlığa ilişkin kararın" Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından, yapacağı inceleme sonucunda alınacağını söylemekle yetinmiştir.

Bundan birkaç gün sonra, 4 Şubat 1923 tarihinde, Konferansın önde gelen delegeleri arasında Lord Curzon'un odasında özel bir görüşme gerçekleşmiştir. Müttefik Güçler kendi aralarında 31 Ocak tarihini taşıyan bir barış antlaşması taslağı hazırlayarak bunu 29 Ocak tarihinde Türk heyetine iletmiş bulunuyorlardı; 3 Şubat'ta da yine Türk heyetine başka ne gibi tavizler vermeye hazır olduklarını belirttikleri bir başka doküman göndermişlerdi. 31 Ocak'ta gerçekleşen görüşmeler sırasında Türk heyeti, cevap vermek için

sekiz günlük bir süre istemişti. Ancak verilecek bu sürenin 4 Şubat'ta sona ermesi kararlaştırılmıştı.

Hazırlanan antlaşma taslağında yer alan bir maddede (No. 3), Suriye ve Irak ile olan sınırlar konusuna değiniliyor ve Irak ile olan sınırın "Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından verilecek karara göre belirlenecek bir hattan oluşacağı" belirtiliyordu.

Türk heyeti, söz konusu önerilere kararlaştırılan günde verdiği yazılı cevapta, sırf Musul meselesinin barışın önünde bir engel oluşturmasını önlemek amacı ile bu meselenin Konferans programından çıkartılması görüşünde olduğunu belirtmiş ve böylece, gelecek bir yıllık süre içerisinde bu konunun İngiltere ve Türkiye arasında anlaşma yolu ile çözülebileceğini ifade etmiştir.

4 Şubat'ta gerçekleştirilen özel görüşme sırasında Lord Curzon, Türk heyetinin cevabına ilişkin olarak yaptığı konuşmada, artık Antlaşmada Musul'a ilişkin olarak yer alan ifadelerde herhangi bir değişiklik yapılmasına razı olamayacağını, zira artık meselenin Milletler Cemiyetine iletilmiş olduğunu ve ilgili makamın elinde bulunduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, Milletler Cemiyetine yapmış olduğu başvurunun sonuçlarını bir yıl boyunca askıya almaya hazır olduğunu da ifade etmiştir. Bu sayede iki Hükümetin, meseleyi doğrudan ve dostça yapılacak görüşmelerde de ele almalarının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ancak iki hükümetin aralarında doğrudan bir mutabakata varamamaları halinde Milletler Cemiyeti önceden önerilmiş olduğu şekilde konuya müdahalede bulunacaktır.

Görüşme sırasında İngiliz Sekreter tarafından tutulan, fakat İngiliz tarafınca ifade edilen görüşler haricinde geçerli bir kayıt olarak kabul edilemeyen notlarda belirtildiğine göre, bu noktada İsmet Paşa "Musul konusunda Lord Curzon'un önerilerini kabul ettiğini" belirtmiştir; söz konusu

öneriler bir taslak deklerasyonda yer almakta olup, bunun ilk maddesi şu şekildedir:

"Barış Antlaşmasının 3'üncü Maddesinin 2'nci bendi uyarınca Majesteleri İngiltere Kralının Hükümeti, işbu Antlaşmanın onay tarihini takip eden on iki aylık süre sona erene dek Türkiye ile Irak arasındaki sınırı belirlemesi için Milletler Cemiyeti Konseyine davette bulunma niyetini gündeme getirmeyecektir."

Öte yandan, Türk Hükümeti tarafından Divana sunulan bilgilere göre, İsmet Paşanın Lord Curzon tarafından getirilen önerileri kabul etmesinin amacı yalnızca, meseleye dostça bir çözüm bulma teşebbüsleri için tanınan süre zarfında statükonun korunmasını sağlamaktı.

Buna karşılık, 4 Şubat'ta yapılan görüşmelerde Müttefiklerin getirdikleri önerilerin bütününde bir anlaşma sağlanamayınca, görüşme bu güçlükler karşısında sona erdirilmiş ve Lausanne Konferansı da iki aydan fazla bir süre için kesintiye uğramıştır.

Konferans 23 Nisan 1923 tarihinde çalışmalarına yeniden başladığında önün de İsmet Paşanın 8 Mart 1923 tarihini taşıyan mektubu durmakta idi. Bu mektupta İsmet Paşa, 29 Ocak tarihinde Müttefik Güçlerin heyetleri tarafından Türk heyetine iletilmiş bulunan taslak antlaşma üzerinde Türk hükümeti tarafından yapılması önerilen değişikliklerden söz ediyordu. Mektupta Musul'a ilişkin olarak Türklerin 4 Şubat tarihini taşıyan yazılı cevabına değinilerek şu ifadeler yer verilmişti: "Kısım 1 (siyasi konular) üzerinde önemli bir değişiklik önerilmemektedir. Toprak meseleleri Müttefik Güçlerin önerdikleri şekilde çözüme bağlanmaktadır." 8 Mart tarihli mektubun ekinde yer alan karşı-önerilerde ise, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesi konusunda aşağıdaki ifadeler yer verilmişti:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girmesini takip eden on iki aylık süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında varılacak dostça anlaşmalarla belirlenecektir. Bu süre içerisinde bir anlaşma sağlanamadığı takdirde konu Milletler Cemiyeti Konseyine götürülecektir.

24 Nisan'da yapılan bir genel kurul toplantısı sırasında İngiliz delegesi Sir Horace Rumbold, bu öneriye ve İngiliz hükümetinin görüşmelerin askıya alındığı 4 Şubat tarihinde yapmaya hazırlandığı "aynı türdeki" bir deklarasyona değinmiş ve aslında yapılması planlanan deklarasyonun bir karşılıklık ilkesine dayalı olarak, düşünülen on iki aylık süre zarfında statükonun korunması taahhüdünü içerdiğini söylemiştir. Rumbold, Türklerin yapılmasını düşündükleri değişikliğe böyle bir ifadenin eklenmesi durumunda İngiliz heyetinin bu değişikliği kabul etmeye hazır olduğunu ve bu konunun, İsmet Paşa ile Türk-İngiliz görüşmeleri için verilecek sürenin kesin şekilde kararlaştırılması amacı ile yapılacak görüşmelerin sonuçlarına bağlı olarak belirleneceğini ifade etmiştir.

Buna rağmen Sir Horace Rumbold'un, İsmet Paşa'nın da onayını alarak, İngiliz ve Türk heyetlerinin - yaptıkları özel toplantı ve görüşmeler sırasında - Irak sınırı ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeyi Konferansa öneri olarak getirmek konusunda aralarında anlaşmaya varmış olduklarını açıklaması için 26 Haziran tarihine kadar beklemek gerekmiştir. Söz konusu ifade şöyledir:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren dokuz aylık süre içerisinde, İngiltere ile Türkiye arasında dostane bir şekilde kararlaştırılarak belirlenecektir.

"belirtilen süre içerisinde iki hükümet arasında bir anlaşma sağlanamadığı takdirde, mesele Milletler Cemiyeti Konseyine götürülecektir.

"Türk ve İngiliz hükümetleri, sınır konusunda bir karara varılması beklenirken, nihai kaderi verilecek karara bağlı olacak bölge topraklarının hali hazırdaki paylaşım durumunda herhangi bir şekilde değişikliğe yol açabilecek

askeri ya da başka türde hiçbir girişimin gerçekleşmeyeceğini karşılıklı olarak taahhüt ederler."

... Temmuz'da ise, söz konusu dokuz aylık sürenin Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren değil de. Müttefik güçler tarafından işgal edilmiş bulunan toprakların boşaltılması için tanınmış olan sürenin sona ereceği tarihten itibaren başlaması kararlaştırılmıştır. Sonuçta, 24 Temmuz günü Antlaşma imzalanmış ve yukarıda yazılmış olan ifade, Antlaşmanın 3'üncü maddesinin kapsamı içerisinde yer almıştır.

Türkiye ile Irak arasındaki sınırın varılacak dostane bir mutabakatla belirlenmesini amaçlayan görüşmeler, 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da başlamış ve aynı yılın 9 Haziran gününe kadar devam etmiştir. Görüşmelerde başarı sağlamak mümkün olmamış ve İngiliz delege Sir Percy Cox, başarısızlığın belirgin şekilde ortaya çıkması üzerine Türk delegeye, Lausanne antlaşmasının 3'üncü maddesi uyarınca "konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi hakkında yayınlanacak ortak deklarasyonda" yer alacak şartlar konusunda aralarında anlaşmaya varmalarını önermiştir. Ancak Türk delegesi olan Ekselansları Fethi Bey, "hükümetinin kendisine verdiği talimat gereği, önerilen bu deklarasyo'nun koşullarını görüşmeye yetkili olmadığı" gerekçesi ile yapılan öneriyi kabul edemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Sir Percy Cox, "ortak bir başvurunun mümkün olmamasından dolayı, Majestelerinin Hükümeti meseleyi Milletler Cemiyeti'ne tek başına götürecektir" şeklinde konuşmuş; fakat bununla birlikte İngiliz hükümetinin, "söz konusu adımın atılması sırasında Türk hükümetinin de kendisi ile ortak hareket edeceği" umudunda olduğunu söylemiştir.

Bu koşullar karşısında İngiliz hükümeti 6 ağustos 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine bir mektup göndererek aşağıda sözü edilen konunun bir sonraki Konsey Toplantısının gündemine alınmasını talep etmiştir:

"Irak Sınırı - 24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne'da imzalanan Anlaşmanın 3 (2) Maddesi"

Genel Sekreter, kendisine iletilen bu talebi kabul etmiş ve bu kararından Türk hükümetini 9 Ağustos tarihini taşıyan bir mektupla haberdar etmiştir. Gönderdiği mektupta Genel Sekreter, 25 Ocak 1923 tarihinde İngiliz hükümetinin Milletler Cemiyeti'ne göndermiş olduğu mektubu da Türk hükümetine bir kez daha hatırlatmış ve söz konusu mektubun bir sureti ile birlikte, 30 Ocak 1923 tarihinde yapılmış olan Konsey Toplantısının Tutanaklarını ve Tüzüğü'nün 17'nci Maddesini de Türk hükümetine yazdığı mektubun ekinde göndermiştir.

Türk Hükümeti, 25 Ağustos tarihini taşıyan cevabında, meselenin Konseyin gündemine alınmasına prensip olarak razı olduğunu belirtmiştir.

Bunun üzerine Genel Sekreter, 30 ağustos tarihinde bir telgraf göndererek, "yapılacak görüşmelerde Türk hükümetinin eşitlik ilkesine bağlı olarak temsil edilmesini sağlamak üzere" Türk hükümetini davet etmiş ve "Türk temsilcilerinin gelişine dek" meselenin ele alınmasının erteleneceğini belirtmiştir.

Buna bağlı olarak, Türk temsilcisi Fethi Bey'in Konsey'de yerini alması beklenmiş ve Konsey ancak 20 Eylül'de meseleyi incelemeye başlamıştır.

Toplantının başladığı andan itibaren Taraflar, Konseyin meselede oynaması gereken rolü tanımlarken farklı ifadeler kullanmışlardır. İngiliz temsilci Lord Parmoor Konseyin "hakem rolü oynaması gerektiğini" savunurken. Fethi Bey meselenin Konseye götürülme nedeninin yalnızca Konseyin "tarafsız bir incelemede bulunmasını sağlamak" olduğunu belirtmiştir. 25 Eylül'de yapılan sonraki bir oturumda, Raportör M. Branting'in isteği üzerine Tarafların temsilcileri, Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesinde sözü edilen, meselenin Konseye götürülmesi konusunu ne

şekilde anladıklarını açıklamışlardır. Lord Parmoor, İngiliz hükümetinin "Antlaşmada Konseye bir hakem konumu tanındığı ve vereceği nihai kararın her iki tarafça da peşinen kabul edileceği" görüşünde olduğunu söylemiştir. Buna karşılık Fethi Bey ise, Türk hükümetinin "Tüzüğün 15'inci maddesi ile Konseye verilmiş olan tüm yetkileri" kabul ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Raportör, verilen cevaplara bakıldığında "her iki tarafın da, birinin tahkim yolu ile diğerinin ise Tüzüğün 15'inci Maddesine dayanarak, Konsey kararını tanımaya hazır olduklarının görüldüğünü" ifade etmiştir. Bununla birlikte, meselenin ne şekilde çözümleneceği konusunda iki tarafın görüşleri arasında farklılık bulunduğunu belirten Raportör, "her iki tarafla istişarede bulunarak Konseyin tam olarak görevlerinin neler olduğu şeklindeki öncelikli meseleyi ele alabilmesi" için görüşmelerin ileri bir tarihe ertelenmesini önermiştir.

Görüşmeler 30 Eylül'de tekrar başlamıştır. M. Branting, gerek Lord Parmoor ile gerekse Fethi Bey ile yapmış olduğu görüşmelere dayanarak hazırlamış olduğu bir raporu okumuştur. Bu görüşmeler sırasında Lord Parmoor "hükümetinin Türkiye ile Irak arasındaki sınır konusunda Konseyin vereceği kararı peşinen kabul ettiğini" tekrarlamış, Fethi Bey ise, "Konseyin önerilerini kabul edeceği yönünde hükümeti adına bir taahhütte bulunup bulunamayacağı" hususunda kendisine yöneltilmiş olan soruya verdiği cevapta "zaten bu konuda kendi hükümeti ile İngiliz hükümeti arasında bir anlaşmazlık bulunmadığını" söylemiştir. Tarafların bu ifadelerine dayanarak Raportör, "Konseyin rolü konusunda doğmuş olabilecek endişelerin ortadan kalkmış bulunduğunu" söyleyebileceği düşüncesinde olduğunu belirtmiş ve gerekli işlemlerin başlatılabilmesi için bir İnceleme Komisyonu oluşturulmasını önermiştir.

Konsey bu öneriyi uygun görmüştür. Buna bağlı olarak kabul edilen Kararda şu ifade yer almıştır:

"İngiliz ve Türk hükümeti temsilcilerinin ifadeleri dinlenmiş olup her ikisi de Konseyin kendisine iletilmiş olan mesele hakkında vereceği kararı

peşinen kabul etmek konusunda kendi hükümetleri adına taahhütte bulunmuşlardır"...

Lord Parmoor ile Fethi Bey, bu Kararı kabul ettiklerini belirtmişlerdir.

İnceleme Komisyonu üyeleri 31 Ekim 1924 tarihinde atanmışlar ve Komisyon, hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti Sekreteryasına sunmuştur. Bu nedenle Konseyin, 1925 Eylül ayında gerçekleştirdiği oturumunda raporun sonuçlarını ele alması gerekmiştir.

Raportör olarak hazır bulunan M. Ünden, sunduğu giriş raporunda öncelikle, Tarafların Konsey önünde eşit konumda bulunduklarını vurgulamış, ikinci olarak'ta 30 Eylül 1924 tarihli Kararda Konseyin meselenin çözümündeki rolü konusunda uzlaşmaya varılmış olduğunu hatırlatmıştır. Bunun ardından görüşmeler başlamıştır. 3 ve 4 Eylül 1925 tarihlerinde İngiliz ve Türk temsilcileri Amery ile Tefik Rüştü Bey, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin çeşitli boyutlarını tartışmışlardır. Bu tartışmaların sonucunda Raportör, Tarafların temsilcilerinin hazır bulundukları özel bir toplantı sırasında getirdiği öneride "Konseyin meseleyi inceleyerek bir rapor hazırlaması için bir alt-komite oluşturmasının uygun olacağını" söylemiştir. Konsey bu öneriyi kabul etmiş ve Başkan Taraflara, "Konsey önünde meselelerinin çözümünü, Konseyin bir parçasını oluşturduğu Milletler Cemiyeti'nin ellerine teslim etmiş olduklarını hatırlatmış ve Konseyin kendisinden bekledikleri adaleti sağlamak için çaba göstereceğini" söylemiştir.

Bu şekilde oluşturulan Alt-komitenin - yürüttüğü işlemler konusunda tutulmuş olsa bile Adalet Divanı'na iletilmiş herhangi bir kayıt bulunmamaktadır -raporu ile, istişari görüş ile cevaplandırılması amaçlanan soruların Divan'a götürülmesi yönündeki öneri 19 Eylül 1925 tarihinde Konsey'e sunulmuştur. Konseyin bu öneriye bağlı olarak kabul edeceği Karar öncesinde, İngiliz ve Türk temsilciler arasında bir görüş teatisi olmuş ve bu sırada İngiliz temsilci Amery, Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesinin

2'nci bendinde amaçlanan hususun, "meselenin tüm boyutlarının geniş çaplı bir şekilde değerlendirilmesi ile alınacak bir hakem karar" olduğu konusundaki görüşü tekrarlamıştır. Buna karşılık Tevfık Rüştü Bey ise, "izlenmesi mümkün olan tek yolun, Konseyin arabuluculuğu kapsamında Tarafların ortak rızaları ile meseleye bir çözüm getirilmesi" olduğunu, "Konsey tarafından kendi rızaları dışında alınacak bir karara" bağlı kalınmaması gerektiğini savunmuştur.

II.

Adalet Divanı, Konsey tarafından kendisine iletilmiş olan hususları incelemeye geçmeden önce kendisinin tamamen iletilen bu hususları ele almakla sınırlı kalmayı amaçladığını. Konseyin önündeki çözüm bekleyen problemin çeşitli yönleri hakkında hiçbir şekilde hır peşin hüküm verme niyetinde olmadığını belirtmek istemektedir. Dolayısı ile, belirtilecek görüşte yer alan hiçbir husus, problemin çözümü beklentisi ile gündeme getirilmiş gibi yorumlanmamalıdır.

Divanın önüne konulmuş olan ilk soru, Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesinin 2'nci bendi uyarınca Konsey tarafından "verilecek kararın" niteliği ile ilgilidir. Bu soruya cevap verilebilmesi için, söz konusu Maddenin, verilecek kararın niteliğini belirleyebilecek herhangi bir faktör içerip içermediğini anlamak amacı ile incelenmesi gerekmektedir. Soruyu takip eden açıklayıcı ifadede. Konsey tarafından üstlenilmiş bulunan işlevlerin özelliklerinin tanımlanması gerektiği belirtilmekte ve bu bağlamda özellikle, Konsey tarafından alınacak kararın taraflar üzerinde yaratacağı etkinin ne olmasının amaçlandığı üzerinde durulmaktadır. Bir diğer deyişle, Konsey kararı Taraflar açısından bağlayıcı olmak üzere mi alınmıştır, yoksa böyle bir durum söz konusu değil midir.

Divanın üzerine düşen görev, bir Antlaşma hükmünün - Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesinin 2'nci bendi - yorumlanmasıdır. Söz konusu hüküm, şu şekildedir:

"Akdeniz'den İran sınırına kadar uzanan bölgede Türkiye'nin sınırları şu şekilde belirlenmiştir:

(1) Suriye ile olan sınır:

20 Ekim 1921 tarihli Fransa-Türkiye arasındaki Anlaşmanın 8'inci Maddesinde tanımlanan sınır;

(2) Irak ile olan sınır:

Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Türkiye ile İngiltere arasında dokuz ay içerisinde varılacak dostane bir mutabakat sonucunda belirlenecektir.

Belirtilen süre içerisinde iki hükümet arasında bir anlaşma sağlanamadığı takdirde, mesele Milletler Cemiyeti Konseyine götürülecektir.

Türk ve İngiliz hükümetleri, sınır konusunda bir karara varılması beklenirken, nihai kaderi verilecek karara bağlı olacak bölge topraklarının hali hazırdaki paylaşım durumunda herhangi bir şekilde değişikliğe yol açabilecek askeri ya da başka türde hiçbir girişimin gerçekleşmeyeceğini karşılıklı olarak taahhüt ederler."

Bu nedenle Divanın ilk etapta, söz konusu hükümde yer alan ifadenin konulması sırasında Tarafların nasıl bir niyetle hareket etmiş olduklarını anlamaya gayret etmesi gerekmektedir. Bunu yaptıktan sonra, Antlaşmadaki sözlerin dışında bu konuda dikkate alınması gereken başka faktörlerin de mevcut olup olmadığını ve eğer varsa bu faktörlerin ne ölçüde dikkate alınmaları gerektiğini ele alabilecektir.

Divan, Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesinin 2'nci bendini imzalarken Tarafların niyetinin, Konseye başvurmak sureti ile aralarında doğabilecek anlaşmazlığa kesin ve bağlayıcı bir çözümün getirilmesini, yani sınırın nihai şekilde tesbit edilmesini sağlamak olduğu kanaatindedir. Divan bu yoruma, aşağıdaki nedenleri göze alarak ulaşmıştır:

Antlaşmanın 'Toprakla ilgili hükümler" kiminin bir parçasını oluşturan 3'üncü Maddesi, Türkiye'nin Akdeniz'den İran sınırına kadar uzanan bölgedeki sınırlarının belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu maddede, sınırın iki farklı bölgesi birbirinden ayrı şekilde belirtilmektedir: (1) Türkiye'yi Suriye'den ayıran sınır çizgisi; bu sınır 20 Ekim 1921 tarihli Fransa-Türkiye Anlaşması ile önceden belirlenmiş olup, halen geçerliliğini korumaktadır. (2) Türkiye'yi Irak'tan ayıran sınır çizgisi; bu sınırın Türkiye ile İngiltere arasında dokuz ay içerisinde varılacak dostane bir mutabakat sonucunda belirlenmesi ve bunun başarılammaması halinde meselenin Milletler Cemiyeti Konseyine götürülmesi öngörülmektedir. Sınırın iki bölümünden birisi belirlenmişken diğerinin henüz belirlenememiş olmasına rağmen söz konusu Antlaşma maddesinde güdülen amacın sürekli ve nihai bir sınırın çizilmesi olduğu açıktır. Bu maddede kullanılan (belirlemek, çizmek, sabit şekilde kararlaştırmak) gibi terimlerin tümü, kesin bir yapının oluşturulması niyetinin mevcut olduğundan başka şekilde izah edilemez; bunun da ötesinde, sınır kavramının esasına ve iki ülke arasında sınır oluşturulması amacı ile düzenlenecek her türlü anlaşmadaki temel özelliklere bakıldığında, bir sınırın boyu boyunca iki tarafı birbirinden ayıran kesin bir hat olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Yeni sınırları belirleyen bir antlaşmanın imzalanması sırasında sık sık, sınırın belli bölümlerinin henüz belirlenmemiş olduğu durumlarla karşılaşmaktadır. Bu durumda da antlaşmaya, söz konusu bölümlerin belirlenmesine yönelik olarak düşünülen birtakım tedbirler eklenmektedir. Nitekim benzer şekilde, Lausanne Antlaşmasının Karadeniz'den Ege Denizi'ne uzanan sınırlarını belirlemeyi amaçlayan 2'nci Maddesinde de, buradaki sınır hattının büyük bölümü ile ilgili olarak topografik bilgiler

verilmekte Yunan-Türk sınırının belli bir kısmının belirlenmesi, 52inci Madde kapsamında oluşturulacak olan bir Sınır Komisyonunun kararına bırakılmaktadır. Bununla birlikte, belli bir sınırın tesbit edilmesine yönelik herhangi bir antlaşma maddesinin yorumlanmasında, içerdiği hükümlerin bir bütün olarak uygulanması halinde kesin, tam ve nihai bir sınırın oluşturulabilmesi gerektiği sonucuna varılması beklenir.

Doğrudan doğruya 3'üncü Maddenin 2'nci bendinin birinci fıkrasının incelenmesi ile varılabilecek olan bu sonuçlar, 2 ve 3'üncü fıkraların da incelenmesi ile teyit edilmiş olmaktadır. 2'nci fıkroda, ilgili iki devlet arasında belirtilen zaman süresi içerisinde herhangi bir mutabakata varılamaması halinde meselenin Konseye götürüleceği ifade edilmektedir. Her ne kadar bu konudaki hükümler başlı başına incelendiklerinde Konseyin ne gibi bir eylem tarzı gerçekleştireceğinden açık şekilde söz etmiyorlarsa da, ortadaki bir anlaşmazlığın çözümü için yalnızca şu iki alternatifin söz konusu olabileceği şüphe götürmemektedir: ya Taraflar aralarında doğrudan doğruya veya bir Üçüncü Taraf aracılığı ile anlaşma sağlayacaklar, ya da çözüm için bir Üçüncü Tarafın müdahalesi gerekecektir. 3'üncü maddede de öngörülen, söz konusu iki alternatifin arka arkaya uygulanmasından ibarettir ve, genel olarak sınırlarla ilgili özelliklerden kaynaklanan nedenlerden dolayı. Tarafların bu maddeyi imzalarken bir Üçüncü Tarafın - Konseyin- müdahalesi olasılığını ve bu müdahale sonucunda kesin bir çözüme varılabileceğini düşünmüş olmaları gerekmektedir.

Söz konusu Maddenin 2'nci bendinin ilk iki fıkrasının anlamı ile ilgili olarak akla bazı şüpheler gelebilse dahi, üçüncü fıkradaki ifadeler bu şüpheleri dağıtmaktadır. Söz konusu fıkroda, Türk ve İngiliz hükümetlerinin, sınır konusunda bir karara varılması beklenirken, nihai kaderi verilecek karara bağlı olacak bölge topraklarının hali hazırdaki paylaşım durumunda herhangi bir şekilde değişikliğe yol açabilecek askeri ya da başka türde hiçbir girişimin gerçekleşmeyeceğini karşılıklı olarak taahhüt ettikleri belirtilmektedir. Dolayısı ile burada, kesin bir çözüme kadar geçici bir

çözümünden söz edilmektedir. Kesin çözüm ise, "verilecek kararlar" gerçekleşecek veya İngiliz, Fransız ve İtalyan güçleri tarafından işgal edilmiş bulunan Türk topraklarının bu güçlerce boşaltılmasına ilişkin 24 Temmuz 1923 tarihli Protokole göre, "sınırın tesbit edilmesi ile" olacaktır. Yine, sözü edilen karar ya taraflarca varılacak bir mutabakat şeklinde olacak veya böyle bir mutabakat sağlanamadığı takdirde, Konsey tarafından getirilecek çözüm şeklinde olacaktır. Söz konusu toprakların nihai kaderini belirleyecek olan karar ise ancak, Türkiye ile Irak arasındaki sınırı her iki ülkeyi de bağlayacak kesin bir biçimde belirleyen bir karar olabilecektir. Üçüncü fıkranın, içinde yer alan ifadeleri kullanmak sureti ile bu şekilde yorumlanması, tamamen bu fıkranın öncesinde yer alan diğer fıkralardan ve bir bütün olarak 3'üncü Maddeden çıkarılan sonuçlara uygundur.

Son olarak, Lausanne antlaşmasında yer alan diğer maddelerden herhangi birinin de 3'üncü Maddenin kapsamına ışık tutmak gibi bir amaç taşıyıp taşımadığı hususundan emin olunması gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle, gerek Türkiye gerekse İngiltere tarafından kendi savlarını desteklemek amacı ile gündeme getirilmiş olan 16'ncı Maddeye bakmanın yerinde olacağı düşünülmüştür. Bu Madde kapsamında Türkiye'nin "Mevcut Antlaşmada belirlenen (prevues -öngörülen) sınırlar dışında kalan topraklarla ilgili ve bunlar üzerindeki tüm haklarından ve unvanlarından feragat ettiğini" göz önüne alan Divanın kanaatine göre. bu maddenin, anlaşmazlığın çözümü için varılacak kararın kesin olma niteliğini destekleyen bir argüman teşkil etmesi mümkündür. Irak ile olan sınır, halen 3'üncü Maddeye göre tesbit edilmeyi bekliyor olsa da. Aslın da Antlaşmada belirlenmiş (prevue-öngörülmüş) bir sınırdır; zira hiç şüphesiz "belirlemek" (prevue) ifadesi, tanımlanması yapılmış olan sınırları içine aldığı gibi, Antlaşmada belirtilen yöntemlerin uygulanması ile tesbit edilecek sınırları da kapsamaktadır. Gerçek olan husus, bir antlaşmada belli toprakların terk edildiğinin, veya bu topraklar üzerindeki tüm haklardan ve unvanlardan feragat edildiğinin (henüz bu topraklardaki sınırlar kesin şekilde tesbit edilmiş olmasa da) belirtiyor olmasıdır; ve burada olağandışı bir durum söz konusu değildir. Örneğin, bir

plebisit hükmünün yer aldığı her türlü toprak terkine yönelik antlaşmalarda benzer durumlarla karşılaşılabilir. Aynı durum, belli sınırların tesbitinin bir uluslararası komisyona ya da bir üçüncü tarafın kararına bırakıldığı antlaşmalar için de geçerlidir. Bu gibi durumlarda, sınırlar tesbit edilene kadar, haklardan ve unvanlardan feragat etme işlemi askıya alınır; ancak başka bir çözüm bulunamadığı takdirde, alınacak bağlayıcı karara uygun olarak söz konusu feragat işlemi gerçekleşir.

Lausanne Antlaşmasındaki Milletler Cemiyeti Konseyine yetki veren diğer maddeler, her iki Hükümet tarafından da gündeme getirilmiş olmalarına rağmen, 3'üncü maddenin şu anda ele alınmakta olan konu ile ilgili olarak yorumlanması üzerinde pek fazla bir etki yaratmamaktadırlar; zira söz konusu maddeler, 3'üncü Maddede sözü edilenden çok farklı durumlarla ilgilidirler.

Divan, Konsey tarafından 3'üncü Madde hükümlerine uygun olarak "varılacak kararın" niteliğinin, yine aynı Maddede yeterince açık bir şekilde ortaya konulmuş bulunduğu görüşündedir. Bu nedenle, Lausanne Antlaşmasının hazırlanması sırasında yürütülen çalışmaların (les travaux preparatoires-hazırlık çalışmaları) incelenmesinin de yukarıda anlatılan sonuçların çıkartılmasında etkili olup olmayacağının düşünülmesine bile gerek yoktur. Buna rağmen yine de, 3'üncü Maddenin ve Divan'ın bu Madde ile ilgili yorumunun Lausanne'da gerçekleşmiş olan görüşmelerin ışığında ele alınmasında yarar olacaktır; zira Türk Hükümeti, bu görüşmelerle bağlantılı bazı hususları, aksi yöndeki görüşlerine destek sağlamak amacı ile gündeme getirmiş bulunmaktadır.

19 Eylül 1925 tarihinde Konsey önünde gerçekleşen tartışmalarda Tevfik Rüştü Bey, 23 Ocak 1923 tarihinde Lord Curzon'un yapmış olduğu konuşmadan bir alıntıya dikkat çekmiştir. Bu konuşmasında Lord Curzon şunları söylemiştir:

"(Konsey'in) ne yapacağını bilmiyorum; ancak benim vurgulamak istediğim konu, Türk Heyetinin de aynen bizim gibi orada bulunacağıdır. Her iki taraf ta tezlerini ortaya koyduklarında, mümkün olabilen en tarafsız inceleme ortaya konulacaktır. Ayrıca, Tüzüğün 5'inci Maddesine göre, Konsey'in Türk Hükümetinin temsili konusunda alacağı karar, oy birliği ile alınmak zorundadır. Dolayısı ile Türklerin rızası dışında herhangi bir karar alınamaz".

Oysa bu alıntı, hazırlık çalışmalarının da (les travaux preparatoires) dikkate alınabileceğini gösterse dahi. Divan'ın kanaatine göre 3'üncü Maddenin yorumlanmasında kullanılamaz. Zira öncelikle bu alıntının. Türk Heyeti tarafından reddedilmiş olan bir önerinin gündeme getirildiği bir konuşmanın parçası olduğu hususunun görülmesi gerekir. Eğer bu alıntı o gün Tevfik Rüştü Bey'in şimdi görmek istediği gibi algılanmış olsa idi, o zaman neden reddedilmiş olduğunu anlamak güç. Dahası, Lord Curzoirun mutabakat sağlanamadığı takdirde meseleye Milletler Cemiyeti tarafından çözüm getirilmesi şeklindeki önerisini ilk olarak gündeme getirdiği sırada, daha 3'üncü Maddenin taslağı dahi ortada yoktu. O dönemde Türkiye, ne meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi ile ilgili herhangi bir yükümlülüğü, ne de Tüzüğün 17'nci Maddesi hükümlerine göre kendisine yapılan herhangi bir daveti kabul etmeye yanaşmıyordu. Lausanne Konferansının ikinci aşaması sırasında ve Lord Curzorf in konuşmasının üzerinden beş ay geçtikten sonra 3'üncü Maddenin kabulü ile hukuki durumda önemli bir değişiklik gerçekleşmiştir. Bu nedenle, söz konusu Maddeyi önceden geçerli olan koşullara ilişkin olarak yapılmış bulunan açıklamalara göre yorumlamak mümkün değildir. Özellikle de, ne Madde 3'ün her iki Tarafta da bulunan taslaklarında, ne de o döneme ait olup Divan'ın bilgisine sunulan kayıt veya işlemlerde, Konsey tarafından tavsiye edilecek çözüme Tarafların rıza göstermeleri konusuna - taşıdığı öneme rağmen - hiçbir şekilde değinilmemiş olduğu göz önüne alınmalıdır. Ancak, hazırlık çalışmalarının (travma preparatoires) incelenmesi neticesinde 3'üncü Maddenin, Konseyin Tarafların rızası dışındaki herhangi bir çözüme varamayacağı koşulundan

hareketle kabul edilmiş bir Madde olduğu şeklinde yorumlanabileceğini varsayarsak, bu durumda Konseyin yapabileceği işlem, basit bir arabuluculuğa indirgenecektir. Gerekli olduğu takdirde Taraflar arasındaki mutabakatın bile yerini alabilecek güçteki kesin bir karara varabilme olasılığını ortadan kaldıracak böyle bir sonuç, aslında 3'üncü Maddenin hükümlerine ters düşmektedir. Söz konusu maddenin gramer ve mantık açılarından ve Barış Antlaşması içerisindeki rolü açısından yapılmış olan yorumu, yukarıda yer almaktadır.

Buna karşılık Divanın aşağıdaki gerekçelere dayalı olarak yapmış bulunduğu yoruma karşı da argümanlar öne sürmek mümkün değildir: 3'üncü Maddenin 2'nci Bendinin Müttefik Güçler tarafından hazırlanmış olan ilk taslağında açıkça, sınır çizgisinin "Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından verilecek karara göre kesin şekilde belirlenmesi" gerektiği ifade edilirken, Türklerin getirdiği karşı önerinin ikinci bendindeki ifade daha az kesinlik taşıyordu: "mesele Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürülecektir" şeklinde bir ifade kullanılmıştı. Maddenin kabul edilen son şeklinin 2'nci bendinde yer alan ifade de bu şekildedir. Dostane yollardan bir çözüme varılması ile ilgili hükmün yerleştirilmesi sırasında zorunlu olarak ifadede değişiklik yapılmıştır. Şu hususu vurgulamak gerekir ki Türkiye'nin karşı-önerisinde. Konsey tarafından verilecek kesin bir karar konusu hiçbir şekilde dışlanmamıştır. Hatta İsmet paşa 8 Mart 1923 tarihli mektubunda, toprak meseleleri ile ilgili konulardaki Türk karşı-önerilerinin. Müttefik Güçlerin önerisi ile uyum içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, 3'üncü Maddenin 2'nci bendinin nihai taslağındaki 3'üncü fıkrada "varılacak karar" konusuna değinilirken, belli toprakların "nihai kaderinin" bağlı olacağı "karar'dan, sözü edilen her iki taslakta da bahsedilmemektedir. Madde 3'ün incelenmesi sırasında kapsamı ele alınmış olan bu hükümde, Konsey tarafından "varılacak kararın" kesin olma özelliğini bir kenara bırakacak bir yorumun yapılabilmesi güçtür. Aynı nedenlerden dolayı, iki taslak arasındaki farklılıklara bakılarak kararın bağlayıcı gücünü reddeden bir argümanın oluşturulması da olanaksızdır.

Lausanne Antlaşmasının akdedilmesinin ardından oluşan gelişmeler, söz konusu antlaşmanın imzalanması sırasında Tarafların sahip oldukları niyetlere ışık tutabilecek özellikte oldukları takdirde Divan'ın ilgi alanına girmektedirler. Divan'a getirilen meselenin, yalnızca Antlaşmanın 3'üncü Maddesinin yorumuna bağlı olduğu görülmektedir; buna karşılık, Antlaşmanın akdedilmesinden sonra üstlenilmesi gerekli olabilecek yükümlülükler, ya da Antlaşmaya göre belli taahhütler altına girilmesini gerektirecek yahut ta bu taahhütlerin niteliği üzerinde etkili olabilecek birtakım olgular ise, Konsey tarafından Divan'a iletilmiş olan meselenin kapsamı dışındadır. Ayrıca Konsey, Divan'a yöneltmiş olduğu soruları yalnızca 3'üncü Maddenin kapsamı içinde tutarak, 3'üncü Maddenin günümüzde hala bütünü ile uygulanabilir olduğu görüşünde bulunduğunu göstermektedir.

Divan'ın kanaatine göre bu görüş iyi bir temele dayanmaktadır; Lausanne Antlaşmasının imzalanmasının ardından İngiliz ve Türk Hükümetleri tarafından benimsenen tutumun, ancak söz konusu hükümlerle ilgili görüşlerini ortaya koyar nitelikte olduğu takdirde dikkate alınmasından yanadır. Bu bağlamda, 20-30 Eylül 1924 tarihleri arasında Konsey tarafından düzenlenen görüşmelerde Taraflar arasında gerçekleştirilmiş olan görüş alışverişi özellikle önem taşımaktadır. Ancak, Raportör M. Branting tarafından yapılan ve İngiliz ve Türk temsilciler de dahil olmak üzere tüm Konsey üyelerinin oybirliği ile teyit gören açıklamalar, aslında sınırların kesin şekilde belirlenmesi amacı ile Konsey tarafından alınacak kararı ya da getirilecek tavsiyeyi kesin ve bağlayıcı olarak kabul etmek konusundaki yükümlülükleri hususunda Taraflar arasında herhangi bir anlaşmazlığın mevcut olmadığını ortaya koymuştur.

Çünkü Tarafların temsilcilerinin, Konsey tarafından belirlenecek çözümlerin Antlaşmanın 3'üncü Maddesi kapsamındaki yükümlülüklerinin dışında yeni taahhütlere de girmelerini gerektirdiğini düşündükleri takdirde, bu çözümleri kesin çözüm olarak kabul ettiklerini bildirmeleri düşünülemez. Konseyin halen önünde bulunan mesele hakkında alacağı kararı peşinen

kabul etmiş olmaları, Divan'ın kanaatine göre, sözkonusu Maddenin ifade tarzından kaynaklanmaktadır.

Türk Hükümeti, 8 Ekim tarihinde Divan'a gönderdiği telgrafta. Konsey'in Lausanne Antlaşmasının 3 Maddesi ile kendisine sağlanmış olan yetkilerin niteliği konusunda Divan'dan istişari görüş talep etmek zorunda kalmasını, kendi tezinin doğruluğunu ortaya koyan bir argüman olarak öne sürmüştür. Söz konusu argümanın aşağıdaki ilkeye dayandığı anlaşılmaktadır: Eğer bir antlaşma hükmünde kullanılan ifade açık değilse, bu maddenin anlamı konusunda yapılan kabul edilebilir nitelikteki çeşitli yorumlar arasından birisi tercih edilirken, Taraflara minimum yükümlülük getireni seçilmelidir. Bu ilkenin mantıklı olduğu düşünülebilir. Ancak halihazırdaki durumda, bu yaklaşım bir değer taşımamaktadır; zira Divana göre 3'üncü Maddedeki ifade açıktır. Ayrıca, Konsey'in bu meselede takındığı tutum da, ortadaki hukuki sorun hakkında Divan'ın görüşünü almadan Taraflardan herhangi birinin Konsey'in oynayacağı rol konusundaki düşüncelerini bir kenara atmaktan kaçınmak şeklinde izah edilebilir.

Aynı telgrafta ayrıca "İngiliz temsilci Konsey önünde yaptığı açıklamada kendi Hükümetinin bu hususta daha önce verdiği taahhütlerin artık geçerli olmadığını söylemiştir. Böylece resmen ortaya konulmuş olan niyet, meseleyi artık şüpheye mahal bırakmayacak şekilde çözüme kavuşturmaktadır" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Bununla birlikte Divan, 19 Eylül 1925 tarihinde Amery tarafından Konsey önünde yapılmış olan açıklamada - hiç şüphesiz yukarıdaki alıntıda sözü edilen açıklama kastedilmektedir - Türk Hükümetinin okumaya çalıştığı anlamların bulunduğunu kabul edemez. Zira bu açıklama, Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesinden doğan hak ve yükümlülükleri etkileyecek mahiyette değildir; burada yalnızca Lord Parmoor ile Amery'nin, Konsey'in önceki müzakereleri sırasında vermiş oldukları taahhütlerden söz edilmektedir ve üzerinde durulan konu, Türkiye'nin - Divan'ın görüşünün bildirilmesinin ardından - Konsey'in vereceği kararı peşinen kabul etmek şeklindeki bir

yükümlülüğü tanımamakta ısrarcı olması durumunda ne yapılacağıdır: Amery, böyle bir olasılık karşısında İngiltere'nin de Türk Hükümeti'nin sahip olduğunu iddia ettiği hareket serbestisini uygulama hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir.

Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesi'nin 2'nci Bendini inceleyen Divan, buradaki hükmün, sınırın nihai şekilde belirlenmesini sağlama amacı taşıdığı sonucuna varmıştır. Bundan sonraki aşamada, kendisine iletilmiş olan sorulardan ilkinin ekindeki açıklayıcı ifadeye dayalı olarak, alınacak kararın niteliğinin ne şekilde olabileceği sorusunu daha yakından inceleyecektir.

"Tahkim" kelimesi geniş bir anlamda ele alındığında, bir meselede ilgili Tarafların başvuruda bulundukları bir üçüncü tarafın bildirdiği kararın bağlayıcı gücü şeklinde nitelendirilebilir. Dolayısı ile burada söz konusu olan kararın da bir "hakem kararı" olduğu söylenebilir.

Buna karşılık, eğer amaç buradaki gibi müşterek olarak kabul edilecek ve daha sınırlı bir tahkim uygulaması ortaya koymaksa, aynı terimin kullanılması doğru olmayabilir. Nitekim bu durumda da konu, Devletler arasındaki anlaşmazlıkların, bu devletlerin kendi seçtikleri yargıçlar aracılığı ile ve hukuka saygı temeline dayalı olarak çözülmesidir (18 Ekim 1907 tarihli Lahey uluslararası anlaşmazlıkların barışçı şekilde çözümü Konvansiyonu'nun 37'nci Maddesi). Aslında, Taraflarca Konsey önünde ortaya konulmuş olan tezlere bakıldığında, söz konusu meselenin çözümü her halükarda, çoğunlukla hukuki niteliği olmayan incelemelere dayanıyor gibi görünmektedir; ayrıca doğruyu söylemek gerekirse, Milletler Cemiyeti'nin bir organı olarak faaliyet yürüten Konsey'e, burada yapılan tanımların ışığında, bir hakem kurulu gözü ile bakmak olanaksızdır.

Bundan dolayı Divan, İngiliz hükümeti tarafından dile getirilmiş olsalar dahi, hukuksal doktrinde tahkim fikrinden çıkartılmaya çalışılan sonuçlara ya

da hakem kurulları tarafından uygulanan belli prosedür kurallarına herhangi bir önem atfetmeyi doğru bulmamaktadır. Bunun yerine, önüne getirilmiş olan meseleye çözüm ararken, özellikle bu meselenin çözümü için uygun olacak hususları göz önüne alma kararındadır.

Milletler Cemiyeti Tüzüğünde, Tarafların aralarında doğabilecek herhangi bir anlaşmazlık konusunda hakem kararına başvurma özgürlükleri hiçbir şekilde sınırlanmamakla birlikte, bu Tüzüğün 13'üncü Maddesinde daha sınırlı bir tahkim kavramından söz edilmektedir; birinci görevi siyasi anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak veya çözümlmek olan Konsey ise, Tüzük incelendiğinde, sözü edilen bu Madde kapsamında kesinlikle herhangi bir hakem işlevi yürütüyor gibi görünmemektedir.

Bununla birlikte yine de Divan, yukarıda anlatılanlardan dolayı Konseyin, Tarafların her ikisinin de isteği ile gündemdeki mesele hakkında nihai ve bağlayıcı bir karar almasının engellenmeyeceğini belirtir.

Her ne kadar Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün 15'inci Maddesinde Konsey'in anlaşmazlıkların çözümüne ilişkin yetkilerinden söz ediliyorsa da, ve yine aynı Maddeye göre Konsey çözüm konusunda ancak tavsiyelerde bulunmaya yetkili ise de, ve söz konusu tavsiye kararları oybirliği ile dahi alınmış olsalar mutlaka anlaşmazlığı çözümlme özelliği taşımaları beklenmese de, sözü edilen Tüzük Maddesinde yalnızca Devletlere getirilebilecek minimum yükümlülükler ile, bunlar konusunda Konsey'in taşıyabileceği minimum yetkiler belirtilmektedir. Tarafların, Madde 15'teki katı koşulların dışına çıkarak kendilerinin daha fazla yükümlülük üstlenmelerini ve Konsey'e de daha geniş yetkiler vermelerini engelleyen herhangi bir husus mevcut değildir. Bu bağlamda Tarafların özellikle de, önceden varacakları bir anlaşma ile Konsey'e. yalnızca tavsiyede bulunabilme yetkisinin yerine, kendilerinin önceden verdikleri rızaya dayanarak anlaşmazlığın zorunlu şekilde çözümüne yönelik bir karar alabilme yetkisini sağlamaları mümkündür.

Tarafların Konseyin vereceği tavsiye kararını kabul etmeyi önceden taahhüt ettikleri emsal teşkil edecek durumlar da yok değildir; bu taahhütler de sonuçta Konsey'e karar yetkisini vermekle aynı anlama gelmektedir.

Örneğin, 19 Eylül 1925 tarihinde gerçekleştirilen Konsey toplantısı sırasında İngiliz temsilcisi tarafından sözü edilen Yukarı Silezya meselesinde, Yüksek Konsey'de temsil edilen Güçler, Milletler Cemiyeti Konseyimi "belirlenecek hat" konusunda "tavsiyede bulunmaya" davet etmişler⁵ ve Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından bu konuda yapılacak tavsiyeyi "kesinlikle kabul etme taahhüdünde" bulunmuşlardır.⁶ buna karşılık Konsey ise, bir "tavsiye" hazırlayarak⁷ Yüksek Konsey Başkanına sunmuştur.

Benzer şekilde, Macaristan ile Avusturya arasındaki sınırın belirlenmesine ilişkin 13 Ekim 1921 tarihli Venedik Protokolünde de Avusturya, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından tavsiye edilecek kararı kabullenmeyi taahhüt etmiştir.⁸

Lausanne Antlaşması'nın 3'üncü Maddesi 2'nci bendinin amacı yukarıda ortaya konulmuş olduğu için, sınır konusunda nihai ve bağlayıcı bir çözümün getirilebilmesi için, Konsey'in söz konusu madde kapsamında alacağı kararın, Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün 15'inci Maddesinin anlamı dahilinde de kalarak yalnızca bir tavsiyeden ibaret gibi görülmesi mümkün değildir. Zira böyle bir tavsiye anlaşmazlığı çözümlemeyecektir; hatta tavsiye edilen sınır çizgisi ile kendisine ait olarak gösterilecek toprakların gerçekten sahibi konumuna gelemeyecek olan ülke adına aşağılayıcı bir konum oluşturacaktır. Zira, söz konusu ülke, Konsey'in vermiş olduğu lehindeki tavsiye kararına rağmen, belirtilen toprakların kendi hakimiyeti altına geçmesi için ısrar etme hakkına sahip olmayacaktır.

⁵ 12 Ağustos 1921 tarihli karar, Milletler Cemiyetimin Resmi Yayın Organı, Yıl: 2, Sayı: 9, Sayfa: 982

⁶ M. Briand'ın 24 Ağustos 1921 tarihini taşıyan notlarından, yukarıda sözü edilen kaynak, sayı: 10-12, S. 1221

⁷ 12 Ekim'de, sayı. 10-12, s. 1221

⁸ Milletler Cemiyeti Antlaşmalar Serisi, Cilt: IX, s. 204

Ancak, Konsey'in Lausanne Antlaşması'nın 3'üncü Maddesi uyarınca "varacağı kararın", Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün 15'inci Maddesinin anlamı dahilinde de kalan bir tavsiye gibi nitelendirilememesi, mevcut meselede bu 15'inci maddenin uygulanabilirliğinin tamamen devre dışı bırakıldığı anlamına da gelmez. Zira mevcut meselede Tarafların Konsey'e verdikleri daha çeşitli ve kapsamlı yetkiler, yalnızca Konsey'in 15'inci Madde kapsamında normal olarak sahip bulunduğu işlevleri tamamlayıcı niteliktedir. Taraflar, aralarındaki anlaşmazlığı Milletler Cemiyeti Konseyi'ne getirmeye razı olmakla, arabuluculuk ve uzlaştırma alanındaki yetkilerinin Konsey'in işlevleri içerisinde en önemli kısmı oluşturduğu gerçeğini tamamen gözden uzak tutmamaktadırlar. Aslında Konsey, ancak sayılan bu işlevlerini uygulamakta başarı sağlayamadığı takdirde karar yetkisini kullanacaktır. Esasen, Konsey'in meseleye bugüne kadarki çözüm getirme çabalarının hep arabuluculuk ve uzlaştırma işlevi doğrultusunda olduğu ortadadır.

Divan'a yöneltilen ikinci soru, Lausanne Antlaşması'nın 3'üncü Maddesi 2'nci bendi uyarınca çözümü Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürülmüş olan mesele hakkında Konsey tarafından alınacak kararın mutlaka oy birliği ile mi alınmasının gerektiği, bu konuda çoğunluk kararının yeterli olup olmayacağı ve ilgili tarafların temsilcilerinin de oylamaya katılamayacakları hakkındadır.

Bu soruya cevap verilebilmesi için öncelikle, Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesi 2'nci bendinin, söz konusu meselenin çözümünü Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bıraktığı hususunun göz önüne alınması gereklidir. Yani, Milletler Cemiyeti Tüzüğü tarafından kendisine sağlanmış organizasyon ve işlevler kapsamında, bu mesele ile Konsey ilgilenecektir. Meselenin çözümü, bir ya da daha fazla sayıda kişiye değil, doğrudan Konsey'e havale edilmiştir.

Konsey, 21 Eylül 1922 tarihinde Konsey tarafından benimsenen ve aynı ayın 25'inde de Genel Kurul tarafından onaylanan Tüzük ve Karara uygun olarak, daimi üye statüsüne sahip dört Büyük devletin temsilcileri ile Genel Kurul tarafından seçilmiş olan diğer altı üyeden oluşmaktadır. Bunun dışında, Konsey gündeminde yer alan belli bir mesele ile olan ilgileri nedeni ile Konsey Masasına davet edilen Devletlerin temsilcileri de hazır bulunabilirler; bu hüküm kapsamında, burada sözü edilen mesele ile ilgili olarak Konsey, Türkiye'den de bir temsilciyi davet etmiştir.

Dolayısı ile Konsey, Üye ülkelerin temsilcilerinden, bir diğer deyişle, kendi hükümetleri tarafından temsilci olarak atanan şahıslardan oluşmaktadır; söz konusu temsilciler, kendi hükümetlerinden talimat almakta ve yükümlülüklerini üstlenmektedirler.

Bu şekilde oluşturulan ve görevi, "Milletler Cemiyeti'nin faaliyet alanına giren, ya da Dünya barışını etkileyen" her türlü mesele ile ilgilenmek olan bir organda, görüş birliği kuralının gözetilmesi doğal olarak, hatta zorunlu olarak önem taşımaktadır. Konseyin vereceği kararlar ancak, Konsey'i oluşturan devletlerin görüş birliği içerisinde verecekleri onaydan alacakları destekle gereken otoriteyi sağlayabilirler: Önemli meselelerle ilgili kararların oy çokluğu ile alınabileceğinin kabul edilmesi ve bu konuda açık bir hükmün bulunmaması durumunda. Milletler Cemiyeti'nin prestij sarsılabilecektir. Dahası. Dünya barışını etkileyen meselelerle ilgili olarak alınacak kararların. Konsey içerisindeki bir kısım üyelerin karşı çıkmalarına rağmen kabul edilmesi, anlaşılabilir bir durum değildir. Karşı çıkan üyeler - azınlıkta da olsalar - ülkelerinin siyasi tutumlarından dolayı, alınacak kararların sorumluluklarına ve sonuçlarına diğer üyelere oranla daha fazla katlanmak zorunda kalacaklardır.

Bu görüş birliği kuralı, tüm diplomatik toplantı ve konferansların değişmez geleneğine uygun olarak getirilmiş ve Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün 5'inci maddesinin 1 'inci bendinde aşağıdaki şekilde açıkça ifade edilmiştir:

"İşbu Tüzükte, yahut işbu Antlaşmanın hükümlerinde başka şekilde belirtilmiş olmadığı takdirde. Genel Kurulun ya da Konseyin tüm toplantılarında alınacak kararlarda, toplantıda temsil edilen tüm Milletler Cemiyeti üyelerinin mutabakatına gerek vardır."

Tüzüğün kendisinde, ya da birinci bölümünü oluşturduğu Barış Antlaşmalarında belirtilen durumlar dışında bu prensibin uygulanmasında hiçbir istisna söz konusu olamaz. Lausanne Antlaşması, yukarıda belirtilen şekilde istisnai durumlar yaratan Antlaşmalardan birisi değildir. Tüzükte yer verilmiş olan istisnai durumlara gelince; burada sözü edilen meselenin, 5'inci Maddenin ikinci bendi (prosedür ile ilgili konular) kapsamına girmediği açıktır. Dolayısı ile Lausanne Antlaşması'nın 3'üncü Maddesi 2'nci bendinde bu konuda açıkça belirtilmiş aksi yönde bir hüküm mevcut olmadığından, görüş birliği kuralı, Konsey'e iletilmiş bulunan söz konusu mesele için geçerlidir.

İngiliz Hükümetinin temsilcisi, Tüzüğün 5'inci Maddesinde yazılı hükmün, yalnızca Tüzük kapsamında sağlanmış olan yetkilerin kullanımı ile ilgili olduğunu öne sürmüştür. Ancak Divan'ın, bu görüşü kabul etmesi mümkün değildir. 5'inci Maddede, yalnızca açıkça belirtilmiş olan durumlarda istisnai uygulamaların kabul edilebileceğini ifade eden genel bir ilkedен söz edilmektedir; ve bu ilkenin, daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, Milletler Cemiyeti Konseyi gibi bir organ için uygulanması doğaldır. Halen üzerinde durulmakta olan meselede, Konsey'in normal yetki alanının dışında kalan bir yetkinin kullanımı söz konusudur. Ancak bu durum, Tüzükte Konsey kararlarını koruma içine alması öngörülmüş olan birtakım koruyucu tedbirlerin hafifletilmesi için bir argüman olarak öne sürülemez.

Öte yandan, antlaşma hükümlerinde açıkça belirtilen belli durumlarda Konsey'in, çoğunluğun oyu ile karar alma yoluna gidebileceğini hiç kimse inkar edemez. Bu husus, Lausanne Antlaşması'nın 44'üncü ve 107'nci Maddelerinde de teyit edilmekte olup, taraflardan biri ya da diğeri tarafından kendi tezlerine destek sağlamak için zaman zaman dile getirilmiştir. Dolayısı

ile Divan, söz konusu Maddelerin daha çok kendi benimsemiş olduğu görüşü doğruladıkları kanaatindedir.

Kararın çoğunluk tarafından alınabileceği yönündeki tezi desteklemek üzere, genel olarak hakem mahkemelerinde uygulanmakta olan prensipten söz edilmekte ve bu mahkemelerde kural olarak kararların çoğunluğun oyu ile alındığı hatırlatılmaktadır. Yine aynı tezi desteklemek üzere, görüş birliğinin gerekli olduğu yerlerde genellikle herhangi bir kararın alınmasının mümkün olmadığı ve bundan dolayı çoğunluk ilkesinin uygulandığı öne sürülmektedir. Divan, tahkim işlemlerindeki teori ve uygulamalara dayalı olarak oluşturulan tezleri ve ilkeleri neden kabul edemeyeceğini zaten kısaca izah etmiş bulunmaktadır. Özellikle, İngiliz Hükümetinin temsilcisi tarafından kullanılandan bazı argümanların, hakemlerin geçici olarak atandıkları ve daimi bir organ oluşturmadıkları durumlarda çok geçerli temellere dayandıkları düşünülebilirdi; oysa Tarafların, kendisine özgü organizasyon yapısına ve prosedürlerine sahip kurumsal yapıdaki bir organa yaptıkları başvuruda, durum farklı olmaktadır. Aksi yönde bir niyet açıkça ortaya konulmuş olmadığı sürece, ilgili Tarafların burada geçerli olan kurallara uymaları gerekmektedir.

* * *

Bundan dolayı, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesi amacı ile Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Lausanne Antlaşmasının 3'üncü Maddesi 2'nci bendine dayanarak vereceği kararda görüş birliği olması gereklidir. Şimdi de, ilgili Tarafların temsilcilerinin oy verme işlemine katılıp katılamayacakları konusunu ele alacağız.

Bu bağlamda göz önüne alınması gerekli husus, Tüzüğün 5'inci Maddesinde belirtilen çok genel nitelikteki kuralın, Konsey'e götürülmüş olan gerçek bir anlaşmazlık için özellikle uygun olmayabileceğidir. Öte yandan,

böyle bir olasılık 15'inci Maddenin 6'ncı ve 7'nci bendlerin de ele alınmaktadır. Bunlarda yer alan hükümlerde, sınırlı düzeyde bağlayıcılığı olan tavsiye kararlarının görüş birliğine dayalı olarak alınması zorunluluğu getirilirken, Konsey'in görüş birliğine dayalı olarak hazırlayacağı raporunun, Tarafların temsilcileri dışında hazır bulunan diğer üyeler tarafından kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Aynı prensip, Tüzüğün 16'ncı Maddesinin 4'üncü bendi ile, ilk üç bendinin birincisinde belirtilen durumlar için de uygulanmaktadır. Söz konusu bendin, İkinci Kurulda kabul edilecek bir Kararın niteliğine uygun olarak, belirtilen Maddenin birinci ve ikinci paragrafları arasına eklenmesi öngörülmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan çıkan sonuç. Tüzük hükümlerine göre bazı durumlarda, özellikle de bir anlaşmazlığın çözümü durumlarında, görüş birliği kuralının geçerli olduğudur. Ancak bu kurala, ilgili Tarafların temsilcilerinin kullanacakları oyların arzu edilen görüş birliğini etkilememesi şeklinde bir sınırlama getirilmektedir.

Divan'ın kanaatine göre, Konsey'e getirilmiş olan anlaşmazlık konusunda görüş birliği kuralının yukarıda belirtilen şekilde uygulanması gerekmektedir.

Görüş birliğinin bu anlatılan şekilden daha gevşek bir biçimde uygulanmasının hiçbir durumda tatminkar bulunmayacağına pek şüphe yoktur. Zira, Tüzüğün 15'inci maddesinin 6'ncı bendinde sözü edilen, sınırlı etkisi olacak bir tavsiye kararının alınmasında bile böyle bir görüş birliği gerekli görülürken, bağlayıcı bir kararın alınmasını gerektiren durumlarda görüş birliğinin o fortiori (daha güçlü) olması gerekmektedir.

Dolayısı ile burada ortaya çıkan soru, bu seviyede bir görüş birliğinin yeterli olup olmayacağı, ya da Tarafların temsilcilerinin de alınacak kararı kabul etmelerinin gerekli olup olmadığıdır. Tüzüğün 15'inci maddesinin 6'ncı ve 7'nci bentlerinde ortaya konulmuş olan prensibin, halen Konsey'in önünde

bulunan mesele ile benzerliği olan durumlardaki ve belirtilen maddede sözü edilen diğer örneklerdeki beklentileri karşılayabileceği anlaşılmaktadır. Hiç kimsenin kendisi ile ilgili bir davada hüküm veremeyeceği şeklindeki genel ve iyi bilinen kural, burada da geçerlidir.

Pratik açıdan bakıldığında, Tarafların temsilcilerinin de Konsey tarafından verilecek kararı kabul etmelerinin gerekli kılınması, aynı zamanda bu temsilcilere, alınacak kararı veto etme hakkını da vererek karar alınmasını engellemelerini sağlamakla eşdeğer olacaktır. Böyle bir durum ise, Lausanne Antlaşması'nın 3'üncü Maddesi 2'nci bendinde belirtilen amaçlarla uyum sağlamayacaktır.

Son olarak ta şunu söylemek gerekir: Konsey'in Devletlerin ya da Üyelerin temsilcilerinden oluştuğu düşünülecek olursa, Tarafların temsilcilerinin Konsey üzerindeki hukuki konumlarını, tahkim mahkemelerinde çeşitli milletleri temsil eden hakemlerin konumları ile kıyaslamak mümkün değildir. Dolayısı ile, bir görüş birliğinin mevcut olup olmadığı anlaşılmaya çalışılırken Tarafların temsilcilerinin oylarının dikkate alınmasına gerek yoktur. Bununla birlikte bu temsilciler de Konsey'in bir unsurunu oluşturduklarına göre, Konsey'in müzakerelerine diğer temsilciler gibi katılmak onların da hakkı ve görevidir. Tüzüğün 15'inci maddesinin 6'ncı ve 7'nci bentlerinde yer alan hükümlere ve 16'ncı Maddeye eklenecek yeni hükme göre, burada söz konusu olan meselelerle ilgili olarak yapılacak oylamaya tarafların temsilcileri de katılabileceklerdir; ancak bunun amacı yalnızca, oybirliği ile bir anlaşmaya varılıp varılmadığını anlamaktır ve bu temsilcilerin oyları hesaba katılmayacaktır. Görüş birliği ve Üyelerin eşit haklara sahip olmaları konusundaki temel ilkelerden daha fazla düzeyde bir feragatte bulunulmasını haklı gösterebilecek herhangi bir neden yoktur.

BU NEDENLERDEN DOLAYI,

Divan'ın kanaatine göre,

(1) Konsey tarafından Lausanne Antlaşması'nın 3*üncü Maddesi 2'nci bendine dayanarak "alınacak olan karar", taraflar açısından bağlayıcı olacak ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesin şekilde belirlenmesini sağlayacaktır;

(2) "Söz konusu kararın", Tarafların temsilcilerinin de katılacakları bir oylama sonucunda varılacak görüş birliği ile alınması gerekmektedir; ancak görüş birliğinin sağlanıp sağlanmadığını anlamak üzere oylar sayılırken, Tarafların temsilcilerinin oyları dikkate alınmayacaktır.

Bin dokuz yüz yirmi beş yılı Kasım ayının yirmi birinci gününde, Lahey'deki Barış Sarayı'nda Fransızca ve İngilizce dillerinde ikişer nüsha olarak hazırlanmış olup, Fransızca metin esas alınacaktır. Hazırlanan nüshalardan bir tanesi Divan arşivinde muhafaza edilecek, diğeri ise Milletler Cemiyeti Konseyi'ne iletilecektir.

(imza) Max Huber, Başkan.

(İmza) Å. Hammarskjöld, Kayıt Görevlisi.

KAYNAKLAR

Konsey'in 19 Eylül 1925 tarihli Kararına uygun o/arak Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri tarafından iletilmiş bulunan Belgeler:

1. Irak sınırına ilişkin olarak Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından gerçekleştirilmiş olan işleme ilişkin Muhtıra: 24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne'da imzalanmış olan Antlaşmanın 3 (2)'nci Maddesi
2. League of Nations Official Journal (Milletler Cemiyeti Resmi Gazetesi) IV'üncü Yıl, No. 3, Mart 1923, İngilizce ve Fransızca baskıları.
Konsey'in 23'üncü Oturumunun Tutanakları.
3. League of Nations Official Journal (Milletler Cemiyeti Resmi Gazetesi) Vinci Yıl, No. 10, Ekim 1924, İngilizce ve Fransızca baskıları.
Konsey'in 30'uncu Oturumunun Tutanakları.
4. League of Nations, Official Journal, Vinci Yıl, No. 11, I'inci Kısım, Kasım 1924, İngilizce ve Fransızca baskıları.
Konsey'in 31'inci Oturumunun Tutanakları.
5. Official Journal of the League of Nations'dan (Ekim 1925) alıntılar No: 30, 30(a), 30 (b), 30 (c), 30(d), İngilizce ve Fransızca baskıları.
Konsey'in 35'inci Oturumunun Tutanakları.
6. C 384 sayılı Belge. 1924, VII, İngilizce ve Fransızca baskıları.
İngiliz Hükümeti tarafından Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine gönderilmiş olan 6 Ağustos 1924 tarihli mektup.

7. Milletler Cemiyeti Dokümanı C. 400. M. 147, 1925, VII.

Çuestion of the frontier hehveen Turkey and Irag(Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesi). 30 Eylül 1924 tarihli Konsey Kararı kapsamında oluşturulan Komisyon tarafından Konsey'e iletilen Rapor.

8. C. 482 Sayılı Belge. 1925. VI1. İngilizce ve Fransızca baskıları.

M. Ünden tarafından Milletler Cemiyeti Konseyi'ne iletilmiş olan 1 Eylül 1925 tarihli Rapor.

9. Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri tarafından Türk Dışişleri Bakanına yazılmış bulunan 9 Ağustos 1924 ve 1 Eylül 1924 tarihli mektuplar ile, Türk Dışişleri Bakanından Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine gönderilmiş olan 5 Eylül 1924 tarihli mektubun ve bu mektup ekinde gönderilen, 9 Ağustos 1924 tarihini taşıyan tutanakların onaylanmış orijinal kopyaları.

Divan 'ın isteği üzerine Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri tarafından iletilmiş bulunan Belgeler:

10. Konsey tarafından daha önce incelenmiş bulunan meselelerin listesi.

11. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin yeterliliği ve uyguladığı prosedürlere ilişkin belli antlaşmaları ve diğer hükümleri içeren Muhtıra.

İlgili hükümetler tarafından sunulmuş olan, Muhtıra ve Hukuki Görüşler dışında kalan diğer belgeler:

12. *Red Book* (Kırmızı Kitap), Mondros Mütarekesinin imzalanmasından (30 Ekim 1918) itibaren 1 Mart 1925 tarihine kadar uzanan dönemdeki Musul meselesi hakkında Türk Hükümeti tarafından yayınlanmıştır. Türk Hükümeti tarafından iletilmiştir.

13. Türk Hükümeti tarafından, Divan'a götürülmüş olan meseleler hakkında Türk Hükümetinin görüşünü anlatan 8 Ekim 1925 tarihli telgraf.

14. Lahey'deki Türk maslahatgüzarı tarafından Divan Kayıt Görevlisine gönderilmiş olan 4 Kasım 1925 tarihli mektup.

15. Türk-Irak sınırı ile ilgili görüşmeler. 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleşen görüşmelere ilişkin Proces-verbaux (Yazılı resmi kayıtlar). (İngiliz hükümeti tarafından ayrı bir nüsha olarak iletilmiştir)

16. İngiliz Hükümeti tarafından yayınlanmış olan *Blue Book* (Mavi Kitap), Treaty Series, (Antlaşmalar serisi) No. 16, 1923, Cmd. 1929.

Barış Antlaşması - 24 temmuz 1923 tarihinde Türkiye ile yapılmış olan Antlaşma ve Lausanne'da imzalanmış bulunan diğer enstrümanlar....ile, Türkiye ile varılan Barış anlaşmalarının bir parçasını oluşturan ilave belgeler. İngiliz Hükümeti tarafından iletilmiştir.

17. İngiliz Hükümeti tarafından yayınlanmış olan *Bine Book*. Türkiye No. 1, 1923, Cmd. 1814

(Yakın Doğu meseleleri hakkındaki Lausanne Konferansı, 1922-1923. Konferans faaliyet kayıtları ve taslak barış antlaşması maddeleri). İngiliz Hükümeti tarafından iletilmiştir.

18. Recueil des Actes de la Conjerence de Lausanne sur les affaires du Proche- Orient (1922-1923) (Yakın Doğu meseleleri hakkındaki Lausanne Konferansı faaliyet kayıtları, 1922-1923), Imprimerie Nationale tarafından yayınlanmıştır. Paris, 1923. Her iki ilgili Hükümet tarafından iletilmiştir.

ÖZET

MUHAMMED ALİ, SAWASH. Lozan Antlaşması ve Musul Sorununun Çözümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

Tez Giriş ve Üç Bölümden oluşmaktadır. Giriş'te Tarihsel bir arka plan verilmiştir.

Birinci Bölümde, Musul Meselesinin ortaya çıkmasına yol açan Gelişmeler, Birinci dünya savaşı ve Musul Meselesinin Başlangıcı.

İkinci Bölümde, Lozan Konferansında Musul Meselesi, Musul Sorunu Milletler Cemiyetinde Musul Hakkında Kararlar, Lahey Adalet Divanının kararı.

Üçüncü Bölümde, Irak'ın Krallık Döneminde Irak Türkleri, Cumhuriyet Döneminde Irak Türkleri, Saddam Hüseyin Döneminde Irak Türkleri, Savaş ve İşgal Döneminde Irak Türkleri.

Anahtar Sözcükler

1- Lozan

2- Musul

3- Irak

4- Irak Türkleri

ABSTRACT

MUHAMMED ALİ, SAWASH. Lausanne Agreement And The Solution problem of Mosul, Master thesis, Ankara, 2008

This thesis consists of an introduction and three chapter. On the introduction, an historical background was given. On the first chapter, the progresses of which caused the occuring of the Mosul problem, the first world war and the beginning of the Mosul problem were given.

On the second chapter, the Mosul problem on the the congress of the Lausanne, the Mosul problem in the League of Nations, the decision about Mosul, the decisions of the International Court of Justice were mentioned.

On the third chapter, the Turkomans who lived in the time of the Iraq governments, the Iraq Turks in the time of kingdom, the Iraq Turks in the time of Saddam Hussein the Iraq Turks in the time of war and occupation were studied.

Key Words

- 1- Lausanne
- 2- Mosul
- 3- Iraq
- 4- Iraq Turks